

«ՆՈՐԱՎԱՆՔ» ԳԻՏԱԿՐԹԱԿԱՆ ՀԻՄՆԱԴՐԱՄ

Ստյոպա ՍԱՖԱՐՅԱՆ

ԱԶԳԱՅԻՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅՈՒՆ

ՀԱՍԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆԸ, ԷՈՒԹՅՈՒՆԸ,
ՁԵՎԱՎՈՐՈՒՄԸ, ԱՌԱՋՆԱՅԵՐԹՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ
(ԹԵՄԱՅԻ ՀԱՇՎԵՏՎՈՒԹՅՈՒՆ)

ԵՐԵՎԱՆ - 2002

ՆԱԽԱԲԱՆ

1991թ. օգոստոսի 23-ին ՀՍՀ Գերագույն խորհրդի կողմից Հայաստանի անկախության հռչակագրի ընդունումով և նույն թվականի սեպտեմբերի 21-ի համաժողովրդական հանրաքվեի արդյունքներով կազմավորեց Հայաստանի երրորդ Հանրապետությունը: Հայ ժողովրդի հետագա կենսագործունեության ու զարգացման համար բախտորոշ այդ իրադարձության արդյունքում նորանկախ ՀՀ-ն նվաճեց իր ապագան ինքնուրույնաբար տնօրինելու իրավունքը: Դա իր հերթին ենթադրեց արտաքին ու ներքին քաղաքականությունների (այդ թվում և անվտանգության) ինքնուրույն մշակման և իրականացման ոչ միայն հնարավորությունը, այլ նաև անհրաժեշտությունը:

Նույն 90-ականների սկզբին ԽՍՀՄ-ի փլուզմամբ վերջ դրվեց նաև սառը պատերազմին ու երկբևեռ աշխարհակարգին: Այդ ժամանակաշրջանի կատարյալ անորոշությունը, ինչպես նաև նոր իրողությունները անհրաժեշտաբար պահանջեցին վերանայել անվտանգության հայեցակարգն ու բավարարել նրան ներկայացվող նոր պահանջները: Մինչդեռ անվտանգության հիմնախնդրի իմաստավորման, այդ ոլորտում պրակտիկ լուծումների ու տեսական հիմքերի մշակման հետազոտական արսենալը բացահայտ անհամապատասխանության մեջ էր հայտնվել նոր՝ հետսառըպատերազմյան իրողությունների հետ: Ծագեց նաև նրա վերանայման ու էլ ավելի արդյունավետ հայեցակարգային եղանակների մշակման սուր անհրաժեշտություն: Օրինաչափորեն, անվտանգության դաշտում բռնկված այդ ճգնաժամից ելքի նկատառումներով անվտանգության վերաբերյալ քննարկումները նոր թափ ստացան:

Գլոբալ անվտանգության դաշտում այսօր տեղի ունեցող զարգացումները գերազանցապես այդ տարիներից ի վեր մշակված սցենարների արդյունքներն են: Միաժամանակ, սրընթաց զարգացումների պատճառով ամենատարբեր մակարդակներում և ոլորտներում ի հայտ են եկել նոր վտանգներ, որոնք սպառնում են տարբեր համակարգային միավորների անվտանգությանը: Փոխվել է անվտանգության դաշտի կառուցվածքը, ինչն իր հերթին անհրաժեշտ է դարձնում այդ դաշտում գործառնելու ու նրա կառավարման մեխանիզմների վերանայումը: Ուստի Հայաստանի Հանրապետության կողմից անվտանգության քաղաքականության մշակումն ու իրականացումը անհրաժեշտաբար պահանջում է այդ միտումների իրատեսական վերլուծությունն ու հաշվառումը:

1. «Անվտանգություն» հասկացության բնորոշումը

Տևական ժամանակ է, ինչ անվտանգությունը գիտական ուսումնասիրությունների համար հանդես է գալիս որպես ինքնուրույն հիմնախնդիրների ամբողջություն: Ի սկզբանե առավելապես քննարկման ենթակա էին ազգային անվտանգության հարցերը: Իսկ արդեն XX դարի վերջում համընդհանուր-համակարգային հասկացությունների շարքում «ազգային անվտանգության» հետ մեկտեղ առանձնահատուկ տեղ զբաղեցրեց նաև «անվտանգություն» կատեգորիան: Դա պայմանավորված է մարդկության զարգացման բարդությանը, նյութական աշխարհի առարկաների ավելացմամբ, միջուկային և զանգվածային ոչնչացման այլ զենքերի տարածմամբ, նոր վտանգավոր հիվանդությունների ի հայտ գալով, միջազգային ահաբեկչությամբ¹:

Անվտանգության հիմնախնդիրն նվիրված գիտական քննարկումները, հետազոտությունները համակարգել ու առաջադրել են մի շարք հիմնարար հարցադրումներ, որոնք կարևոր են անվտանգության հայեցակարգի մշակման գործում, մինչդեռ այդ հարցադրումներն այսօր էլ կարոտ են միարժեք պատասխանի: Դրանք են՝

1. *Ի՞նչ է անվտանգությունը:*
2. *Անվտանգություն ու՞մ համար:*
3. *Անվտանգություն ո՞ր արժեքների համար:*
4. *Անվտանգություն ո՞ր սպառնալիքներից, վտանգներից:*
5. *Անվտանգություն ի՞նչ չափով:*
6. *Անվտանգություն ի՞նչ միջոցներով, եղանակներով:*
7. *Անվտանգություն ի՞նչ գնով:*

Առաջադրված հարցադրումներն անհրաժեշտաբար պահանջում են անդրադարձ անվտանգության չափումներին, օբյեկտին, սուբյեկտին, չափանիշներին, սպառնալիքներին և վտանգներին, անվտանգության ապահովման միջոցներին:

¹Сенчагов В.К. Экономическая безопасность: геополитика, глобализация, самосохранение и развитие (книга четвертая) Институт экономики РАН, М., ЗАО «Финстатинформ», 2002, էջ128:

1) Ի՞նչ է ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅՈՒՆԸ

Թեպետ անվտանգությունը բոլոր ժամանակներում եղել և շարունակում է մնալ առանցքային ու ակտուալ հիմնախնդիր, այնուամենայնիվ, այն այսօր էլ վիճահարույց հայեցակարգ է: Այդ հայեցակարգի միայն մեկ հանգամանքի շուրջ է փոխհամաձայնություն առկա, որը շոշափում է անվտանգության իրավիճակային ասպեկտը, չափումը. այն է՝ *անվտանգությունը սպառնալիքից ազատության վիճակ է*: Անվտանգության հակոտմյան է հանդես գալիս ոչանվտանգությունը՝ վտանգված ազատության կամ վտանգներ պարունակող իրավիճակը:

Սակայն հասկանալի է, որ անվտանգությունը միայն այդ ստատիկ ասպեկտով չէ, որ բնորոշվում է: Այն ունի նաև դինամիկ ասպեկտ, որն էլ ներառում է սպառնալիքից ազատության անվտանգության վիճակի ձեռքբերման գործընթացը: Այսինքն՝ անվտանգության պրոբլեմատիկայի մյուս ասպեկտը, տեսանկյունը գործընթացայինն է: Վերջինս հասկանալիորեն ենթադրում է և՛ այդ վիճակի ձեռքբերումն ապահովող, և՛ այդ վիճակն ամրապնդող արժեքների, դերերի, պարտականությունների, գործառույթների, մեթոդների իրացում: Ասել է թե՛ անվտանգությունը հանգում է որոշակի, մասնագիտացված համակարգի միջոցով ազատության ապահովման, ամրապնդման խնդրին: Ուստի անվտանգության պրոբլեմատիկայի մյուս կարևորագույն ասպեկտը *համակարգայինն է*:

Անվտանգության համակարգը նկատի ունենալով (ազգային անվտանգության համակարգը, այսուհետ կօգտագործենք ԱԱԶ հասպավումը), լինի այն քաղաքական համակարգի մեջ տարրալուծված թե՛ ինքնուրույն մաս, օբյեկտիվորեն ենթադրում է հետևյալ հինգ ենթահամակարգերի առկայություն:

1. *Նորմատիվային ենթահամակարգում* ամբողջանում են այն բոլոր նորմերը, որոնք սահմանում են որոշակի պարտականություններ, պարտավորություններ և իրավունքներ անվտանգության թե՛ սուբյեկտի, թե՛ օբյեկտի համար: Այդ նորմերի կատարումը, կյանքի կոչումը ԱԱԶ ինստիտուտների, մասնագիտացված հանրույթի անդամների կողմից անհրաժեշտ կամ պարտադիր է անվտանգության ապահովման նկատառումներով:

2. *Ինստիտուցիոնալ ենթահամակարգ*: Այն ներառում է պետական

(օրինակ՝ անվտանգության խորհուրդը, անվտանգության նախարարությունը, հետախուզական-գործակալական և այլ ինստիտուտները) ու ոչ պետական՝ հասարակական (օրինակ՝ ազգային միասնությունը, համախմբածությունը, դիմադրությունը ապահովող և այլն) ինստիտուտները, որոնք կապված են ԱԱԳ-ի արժեքների հետ և կոչված են իրականացնելու անվտանգության հռչակված առաջնահերթությունները, նպատակները, գործառույթները, ապահովել անվտանգության օբյեկտ(ներ)ի սպառնալիքից ազատության վիճակը: Նորմերը կարող են լինել ֆորմալ՝ գրված և ոչ ֆորմալ՝ չգրված:

3. Արժեքային-մշակութային (հաղորդակցական) ենթահամակարգ: Ներառում է անվտանգության օբյեկտի հետ կապված այն արժեքների համախումբը, որոնք սուբյեկտին գործողության՝ պարտականության, պարտավորության, գործառույթի, դերի կատարման են հարկադրում կամ մոտիվացնում: Այդպիսի արժեք է, օրինակ, ԶԶ օրենսդիր, գործադիր և դատական իշխանությունների բնականոն գործունեությունը, հանրապետության անվտանգությունը և տարածքային ամբողջականությունը, որոնց ապահովումը ԶԶ նախագահի պարտականությունն է, կամ էլ հայրենասիրությունը՝ յուրաքանչյուր քաղաքացու համար: Վերջինս կամային-բարոյական (ոչ պարտադիր, սակայն հասկանալիորեն ցանկալի) պարտավորություն է: Ընդհանուր առմամբ դրանք այն արժեքներն են, որոնք ֆորմալ կամ ոչ ֆորմալ ինստիտուցիոնալանում են, այսինքն՝ պայմանավորում են անվտանգության համակարգի ինստիտուտները և ամրագրվում են կոնկրետ նորմերով: Այս ենթահամակարգում են ամբողջանում նաև անվտանգության դերակատարների՝ ինստիտուտների, մասնագիտացված հանրույթի անդամների, իսկ ընդհանուր դեպքում՝ անվտանգության օբյեկտի և սուբյեկտի փոխազդեցության մեթոդները (հաղորդակցություն, մշակույթ տերմինն այստեղ հենց այդ իմաստն ունի): Մասնավորապես վերջին դեպքում խոսքը վերաբերում է ներգործության ու փոխազդման այն եղանակներին, որոնցով անվտանգության սուբյեկտը ազդում է օբյեկտի վրա, և հակառակը: Այդ ներգործությունն իրականացվում է քաղաքական (իշխանության և իշխանական հարաբերությունների, քաղաքականության միջոցով), իրավական (ամրագրված նորմերի և կանոնների միջոցով), սոցիոլոգիական (դերերի, պարտականությունների կատարման միջոցով) և հոգեբանական (ինֆորմացիոն, մանիպուլյացիոն և այլ միջոցներով) մե-

թոդներով:

4. Գործառույթային ենթահամակարգում ամբողջանում են այն գործառույթները, դերերը, որոնց կատարումը ենթադրում է անվտանգության ապահովում և սպառնալիքների, վտանգների չեզոքացում, կառավարում: Որպես սպառնալիքից ազատության իրավիճակ, ինչպես նաև դրա ձեռքբերման ու ամրապնդման գործընթաց՝ անվտանգության գործառույթները դասակարգվում են երկու մեծ խմբերում (էջ 269)².

ա) գործառույթներ, որոնք անմիջականորեն կապված են սպառնալիքից ազատության վիճակը պահպանելու և ամրապնդելու հետ, ավելի կոնկրետ՝ անվտանգության օբյեկտը հնարավոր սպառնացող զարգացումներից, սպառնալիքներից ապահովագրելու հետ: Այս խմբին հարող գործառույթները ընդունված է անվանել պարզապես *անվտանգության գործառույթներ*: Դրանք սերտորեն ասոցացված են *առաջընթացի* հետ, և նրանց կապն անվիճարկելի է, քանի որ միանգամայն տեղավորվում է պատմության համատեքստում: Այս գործառույթների թվում կարևոր տեղ է զբաղեցնում *«կանխատեսելիության կառավարումը»* (պատկերավոր՝ չի կարելի անել սա, վարվել այս կերպ, կատարել այս քայլը, իրականացնել այսպիսի քաղաքականություն, որովհետև սպասվում է այս կամ այն սպառնալիքը, վտանգը):

բ) գործառույթներ, որոնք կապված են առկա և պոտենցիալ սպառնալիքները, վտանգները չեզոքացնելու հետ: Այս գործառույթներն անվանում են *սպառնալիքի, վտանգի կառավարման գործառույթներ*: Գործառույթների այս խումբը ասոցացված է հակազդման, պատասխանի հետ (պատկերավոր՝ երբ գոյություն ունեցող կարգի համար վտանգավոր է համարվում ինչ-որ բան և պետք է հակազդել)³:

5. Մասնագիտացված հանրույթի ենթահամակարգ: Սա ներառում է պետության տարբեր կառույցներում, պետական և տեղական իշխանության ամենատարբեր մակարդակներում, հասարակական տարբեր խավերի, դասերի շրջանակներում, կազմակերպություններում, մասնագիտական

² Биго Д. Проблемы безопасности: теоретические дискуссии и институциональный контекст, էջ 266-306, Международные отношения: социологические подходы (Рук. авт. колл. проф. П.А.Цыганков,, М. Гардарика գրքում 1998, էջ 352):.

³ Hirschman A.O., Deux sinclés de rhéthorique réactionnaire, Fayard, Paris. 1992:

տարբեր խմբերում ու ոլորտներում գործառնող անձանց, կոլեկտիվներին: Վերջիններս գործողության մեջ են դնում ԱԱՀ-ի ինստիտուտները, նորմերը, կատարում ԱԱՀ-ի նորմատիվ, գործառնության ենթահամակարգերով նախատեսված դերերը, գործառնությունները, օգտագործում արժեքամշակության (հաղորդակցական) ենթահամակարգով նախատեսված փոխազդեցության, ներգործության մեթոդները: Մասնագիտացված հանրույթի անդամները ինստիտուտների հետ համարվում են *անվտանգության դաշտի դերակատարները*: Մասնագիտացված հանրույթի անդամները ըստ դերաբաժանման դասակարգվում են՝

ա) ստրատեգների, որոնք կոչված են մշակելու այս կամ այն ոլորտի անվտանգության ռազմավարությունը, իրավասու են ընդունել անվտանգության ապահովման հետ կապված որոշումներ:

բ) այդ ռազմավարությունները կյանքի կոչողների, որոնց պարտականությունն է իրականացնել ընդունված որոշումները, հետամտել հռչակված նպատակները:

Երկու խմբերին հարող դերակատարներն էլ ներկայացնում են հասարակական կյանքի տարբեր (քաղաքականություն, տնտեսություն, մշակույթ, հանրային կյանք) ոլորտները, բնագավառները:

Մասնագիտացված հանրույթի անդամները դասակարգվում են նաև ըստ իրենց տնօրինած սիմվոլիկ կապիտալի (իրավասության ոլորտի, տիրապետած հնարքների) բնույթի: Այսպես. գործառնությունների ա) խումբը կյանքի կոչելու համար անհրաժեշտ «կանխատեսելիության կառավարման» կապիտալը, որպես կանոն, տնօրինում են պետության ղեկավարի կամ անվտանգության պրոֆեսիոնալի խորհրդակցանի դեր կատարող միջազգայնագետ մասնագետները: Հասկանալի է, որ տվյալ պարագայում խոսքը տարբեր ոլորտների միջազգայնագետների մասին է, որոնք մասնագիտացած են տնտեսության, ռազմա-քաղաքական, էկոլոգիական, մշակութային և այլ ոլորտների միջազգային հարաբերությունների գծով: Գործառնության բ) խումբը կյանքի կոչելու համար անհրաժեշտ «սպառնալիքի կառավարման» կապիտալը տնօրինում են անվտանգության պրոֆեսիոնալները (անվտանգության մարմինների, պաշտպանության և ներքին գործերի գերատեսչություններում), կոնֆլիկտաբանները:

Անվտանգության նկատմամբ համակարգային մոտեցումը հնարավորություն է տալիս առանձնացնել երեք հարթություններ, որոնցում կարող

է դիտարկվել ԱԱՀ-ն: Դրանք են՝

1. *Արժեքային հարթություն*, երբ ԱԱՀ-ն դիտարկվում է իբրև որոշակի սկզբունքներով կազմակերպված արժեքային համախումբ (օրինակ՝ պետությունը, հասարակությունը (ազգը), նրանց բնապատմական, քաղաղաքակրթական-սոցիալական ինքնատիպ միջավայրը, պետության ինքնիշխան գործունեությունը իբրև գլխավոր արժեքներ, կամ մարդը՝ որպես արժեք), իսկ անվտանգությունը սահմանվում է իբրև սպառնացող վտանգներից այդ էական արժեքների ազատություն, ինչպես նաև՝ այդ արժեքներին սուբյեկտների կապվածության միջոցով որոշակի նորմերի, եղանակների, մեթոդների շնորհիվ նրանց այդօրինակ վիճակի ապահովում:

2. *Ինստիտուցիոնալ հարթություն*, երբ ԱԱՀ-ն դիտարկվում է իբրև ինստիտուտների համախումբ (վերը փակագծերում բերվածները՝ կրկին որպես ակնառու օրինակ), իսկ անվտանգությունը սահմանվում է որպես օբյեկտ-ինստիտուտների սպառնալիքից ազատության վիճակ, ինչպես նաև՝ որոշակի նորմերի, եղանակների, մեթոդների շրջանակներում այդ վիճակի ապահովում սուբյեկտ-ինստիտուտների միջոցով:

3. *Իշխանական հարաբերությունների հարթություն*, երբ ԱԱՀ-ն դիտարկվում է իբրև սուբյեկտի կողմից օբյեկտի վրա (օրինակ՝ պետության իշխանությունը իր տարածքի և բնապատմական, սոցիո-մշակութային միջավայրի վրա) իշխանական հարաբերությունների համախումբ, որի միջոցով ապահովվում է լեգիտիմ և լեգալ, այսինքն՝ անվտանգ ճանաչվող իշխանության հաշվեկշիռը:

Հանրագումարելով անվտանգության համակարգային ասպեկտը՝ հարկ է նշել, որ *անվտանգությունը օբյեկտի սպառնալիքից ազատության վիճակն է, ինչպես նաև՝ սուբյեկտի կողմից այդ վիճակի ձեռքբերման, պահպանման ու ամրապնդման նպատակով օբյեկտի վրա ներգործության որոշակի մեթոդներով իրականացվող գործառնություն, այդ գործառնություն(ներ)ի իրականացումն ապահովող ու անվտանգության ձեռքբերման գործընթացն ուղղորդող համակարգ*: Փաստորեն, ԱԱՀ-ում առաջնայինը արժեքները և նորմերն են, որոնք սահմանում, նախանշում են որոշակի պարտավորություններ, պարտականություններ և իրավունքներ՝ պայմանավորելով համարժեք դերակատարումների՝ գործառնությունների, ինչպես նաև ինստիտուտների, փոխազդեցության և ներգործության եղա-

նակների, մեթոդների և մասնագիտացված հանրության բնույթը:

Վերջապես, անվտանգության պրոբլեմատիկայի ևս մեկ՝ կարևորագույն ասպեկտի մասին: Անվտանգությունը նաև *գործունեության* յուրահատուկ ասպեկտ է: Ցանկացած պետական կամ սոցիալական միավորի գործունեություն, ի թիվս այլ ասպեկտների, ունի նաև անվտանգության ասպեկտ: Այսպես. պետության իրավական համակարգի զարգացումը ոչ միայն հասարակական կյանքի կարգավորման, այլ նաև անվտանգության ապահովման ասպեկտ ունի, կամ պետության տնտեսական, մշակութային հզորացումը, ի թիվս այլ ասպեկտների, ունի նաև անվտանգության ասպեկտ: Այնպես որ, անվտանգությունը՝ որպես գործունեության ասպեկտ, ամենուր՝ է, բոլոր մակարդակներում և ոլորտներում: Հետևաբար, այս տեսանկյունից, հասարակությունը քաղաքականացված է՝ թեկուզև անհատների, տարաբնույթ կոլեկտիվների ամենօրյա՝ անվտանգությանը ուղղակիորեն կամ անուղղակիորեն առնչվող մտահոգությունների, աղերսների առումով:

Այսպիսով, պետական իշխանության բոլոր այն մարմինները, հասարակական-քաղաքական կազմակերպություններն ու շարժումները, կոլեկտիվները, ինչպես նաև՝ անհատները, որոնք կատարում են անվտանգության ա) և բ) խմբերից որևէ մեկին հարող գործառույթ, կրում են դրանց հետ կապված իրավունքներ և պարտականություններ, օբյեկտը ուղղված համապատասխան քաղաքական ակտիվություն, հանդես են գալիս իբրև *անվտանգության սուբյեկտ*: Իսկ նրանք, որոնք այդ գործառույթների կատարման ընթացքում և արդյունքում ենթարկվում են որևէ մեթոդով, եղանակով իրականացվող կառավարչական, իշխանական ներգործության, հանդես են գալիս իբրև *անվտանգության օբյեկտ*: Պետք է նշել, որ, բացի հասարակական-քաղաքական ուժերից, կազմակերպություններից ու շարժումներից, կոլեկտիվներից ու անձանցից, անվտանգության օբյեկտ են նաև պետական ու հասարակական գործընթացները, իրադարձությունները: Ինչպես ընդհանուր դեպքում է ճշմարիտ, անվտանգության դեպքում նույնպես օբյեկտ-սուբյեկտային փոխադարձ կապը դինամիկ է և կազմում է մեկ օրգանական միասնություն: Արդյունքում սուբյեկտը հանդես է գալիս նաև որպես օբյեկտ:

Անվտանգության օբյեկտի վրա առավել հանգամանալից կենտրոնացումը պահանջում է նրանց դասակարգում: Վերը հիշատակված գործա-

ռույթների բնույթից ակնհայտ է, որ անվտանգության օբյեկտները ևս դասակարգվում են երկու խմբում:

Օբյեկտներ, որոնք անվտանգության ձեռքբերման, ապահովման, ամրապնդման, ընդլայնման աղբյուր են: Անվտանգության այս օբյեկտները՝ պետական իշխանության մարմինները, հասարակական-քաղաքական ուժերը, կազմակերպությունները և շարժումները, կոլեկտիվները, անձինք, գործընթացները, իրադարձությունները պահանջում են անվտանգության զարգացման և առաջընթացի գործառույթների իրականացում: Պատկերավոր ասած, այդ գործառույթները անվտանգության օբյեկտի շուրջ ձևավորում են այսպես կոչված անվտանգության դաշտ կամ ամրապնդում ու ընդլայնում են այն: Օբյեկտների այս խմբի հետ է կապված «անվտանգություն ու՞մ համար» հարցադրման պատասխանը:

Օբյեկտներ, որոնք վտանգի (ոչ անվտանգության) աղբյուր են: Սրանք կազմում են վտանգների, սպառնալիքների խումբը և ենթադրում են սպառնալիքի կառավարման գործառույթների իրականացում: Այդ գործառույթների միջոցով չեզոքացվում, կառավարվում կամ վերացվում են այսօրինակ օբյեկտները, որոնք առաջին խմբին պատկանող օբյեկտների համար ոչ անվտանգության դաշտ են ձևավորում: Օբյեկտների այս խմբի հետ էլ կապված է «անվտանգություն ո՞ր սպառնալիքներից» հարցադրման պատասխանը:

Ակնհայտ է, որ անվտանգության օբյեկտը ներառող ողջ միջավայրը, տարածությունը, ինչպես նաև բուն օբյեկտները դիտարկվում են անվտանգության և ոչ անվտանգության տեսանկյունից: Նրանց շուրջը ձևավորված անվտանգության և ոչ անվտանգության դաշտերը ավելին են, քան բուն օբյեկտները: Մասնավորապես, օբյեկտի շուրջը ձևավորված անվտանգության դաշտը, նրա չափումներին համապատասխան, պայմանավորում է անվտանգ զարգացում, փոփոխություններ, ապագա (ժամանակային չափում), անվտանգ փոխազդեցություններ, ներուժ (էներգետիկ չափում), և անվտանգ սոցիալական ու աշխարհագրական տարածք (տարածական չափում): Եվ ճիշտ հակառակը՝ ոչ անվտանգության օբյեկտի ու դաշտի համար:

Սակայն անվտանգության դաշտը միայն օբյեկտիվ իրողություններով չէ, որ սահմանափակվում է: Անվտանգության սուբյեկտը՝ դերակատարները, և հատկապես ստրատեգները կարող են իրենց սուբյեկտիվ ազդեցու-

թյունն ունենալ անվտանգության այս կամ այն օբյեկտը համապատասխան խմբին վերագրելու, նրանց շուրջը առկա դաշտը օբյեկտիվ և սուբյեկտիվ դրդապատճառներով (քաղաքական նպատակահարմարություն և այլն) անվտանգության կամ ոչ անվտանգության դաշտեր, օբյեկտներ հռչակելու համար: Դրա համար ելակետ են օբյեկտի ու նրա շուրջ գոյություն ունեցող դաշտի կապակցությամբ ստրատեգի մոտ առկա (կամ ցույց տրվող՝ ելնելով նպատակահարմարությունից) տագնապի (հոռետեսության) և լավատեսության գործառույթները: Ելնելով այդ գործառույթներից անվտանգության գծով ստրատեգը, դերակատարը, իր կողմից հարուցված դիսկուրսներում ինչպես օբյեկտիվ, այնպես և սուբյեկտիվ *իմաստ է* հաղորդում այս կամ այն օբյեկտին: Դա հատկապես ակնառու է գլոբալ անվտանգության մակարդակում: Այսպես, որոշ քաղաքակրթական արեալներ, օրինակ՝ ԽՍՀՄ-ը, Արևմուտքի կողմից նախկինում որակվեց Չարիքի կայսրություն: Կամ այսօր էլ որոշ պետությունների տարածքներ, սուբյեկտիվ հիմքի վրա «խմբավորած» պետությունների համախումբ (Իրաքը, Իրանը, Կորեան) հռչակվում են «չարիքի առանցքի» երկրներ: Եվ հակառակը՝ Արևմուտքի քաղաքակրթական արեալին կարող է վերագրվել անվտանգության դաշտի իմաստ: Նույն կերպ, իհարկե, օբյեկտիվ առումով, որոշ պետությունների ներսում առանձին տեղամասեր (օրինակ՝ Վրաստանի Պանկիսի կամ Կոդորի կիրճը, կամ Աֆղանստանի առանձին տեղամասեր), առանձին խմբավորումներ, կազմակերպություններ և շարժումներ (օրինակ՝ Թալիբանը, ալ Ղաիդան, չեչեն անջատողականներ), անհատներ (օրինակ Բեն Լադենը) ճանաչվում են որպես ոչ անվտանգության դաշտեր, օբյեկտներ: Այս կամ այն ժամանակին (օրինակ՝ ԽՍՀՄ հանրապետությունների կոմունիստական անցյալին, պատմությանը) իրադարձությունների ժամանակագրությանը, այս կամ այն մշակույթին, ներուժին, ռեսուրսին (տնտեսական, քաղաքական, սոցիալական և այլն, և հատկապես՝ ռազմական կարողություններին, տնօրինվող զենքի տեսակներին) քաղաքական նպատակահարմարությունից ելնելով, կարող են վերագրվել ոչ անվտանգության կամ անվտանգության իմաստներ: Ազգային անվտանգության պարագայում, հատկապես ավտորիտար քաղաքական ռեժիմներով երկրներում, կրկին առանձին գործիչներ, անհատներ, կազմակերպություններ և շարժումներ կարող են սուբյեկտիվ նկատառումներով հռչակվել իբրև ոչ անվտանգության աղբյուրներ, օբյեկտներ: Կախված

օբյեկտի ու նրա դաշտի դասակարգումից՝ գործողության մեջ են դրվում համապատասխանաբար գործառույթային ա) կամ բ) խմբերը, ինստիտուտները և նորմերը, մասնագիտացված հանրույթի համապատասխանաբար «կանխատեսելիության կառավարման» կամ «սպառնալիքի կառավարման» կապիտալները տնօրինող դերակատարները:

2) ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅՈՒՆ ՈՒ՞Մ ՀԱՄԱՐ

Վերը քննարկվածից ակնհայտ է, որ համակարգային տեսանկյունից անվտանգությունը բարդ, բազմամակարդակ համակարգ է, որը բաղկացած է սեփական կառուցվածքը և զարգացման տրամաբանությունն ունեցող ինքնուրույն, առանձին ենթահամակարգերից: Ինչ խոսք, անվտանգության ամբողջական օբյեկտը հասարակությունը և պետությունն են (հասկանալի է՝ վերջինս՝ պետականություն ունեցող հասարակությունների համար), որոնք միասին կազմավորում են ազգ-պետություն համակարգը: ԱՄՆ-ի ենթահամակարգերի էությունը ճիշտ հասկանալու և հետազոտման նկատառումներով նպատակահարմար ենք համարում ազգային անվտանգության այդ օբյեկտը տրոհել երեք բաղադրիչի, որոնց համար պետք է ապահովվի սպառնալիքից ազատության վիճակը՝

1. սպառնացող վտանգներից ազգ-պետություն կառույցի ազատություն,
2. սպառնացող վտանգներից ազգ-պետություն կառույցը ներառող ու նրա ներքին կենսական միջավայրերի ազատություն,
3. սպառնացող վտանգներից ազգ-պետություն կառույցի գործունեության համակարգի ազատություն⁴:

Անվտանգության օբյեկտը այսօրինակ բաղկացուցիչների բաժանելու նպատակահարմարությունը փաստարկելու համար կարելի է դիտարկել մի քանի կարևոր հանգամանք:

ա) Ազգային անվտանգության արժեքային համակարգերում հանդիպում են արժեքներ, որոնք կապված են զուտ կենսական միջավայրի հետ:

⁴ Ծանոթ.- Հետագա շարադրանքում կօգտագործվեն ինչպես «ազգ-պետություն համակարգ», այնպես և «ազգ-պետություն կառույց» տերմինները: Վերջինս մյուս երկու բաղադրիչների՝ կենսական միջավայրի ու գործունեության համակարգի հետ կազմում է ազգ-պետություն համակարգը:

Օրինակ՝ բնական, սոցիալական, պարենային և այլ տիպի ռեսուրսները, որոնք կենսական նշանակություն ունեն ազգային անվտանգության համար: Հանդիպում են արժեքներ, որոնք կապված են զուտ ազգ-պետություն կառույցի հետ: Օրինակ՝ պետության տարածքային ամբողջականությունը, ինքնիշխանությունը: Կան նաև արժեքներ, որոնք կապված են ազգ-պետություն կառույցի գործունեության հետ: Այսպիսին է, միջազգային հարաբերություններում պետության ինքնիշխան հանդես գալու արժեքը: Հասկանալի է, որ օրինակներ կարելի է բերել ԱԱՀ-ի դիտարկման ցանկացած հարթության (որի մասին վերը խոսվեց) և մակարդակի համար:

բ) Համակարգի լիարժեք անվտանգությունը ապահովված է, եթե անվտանգ են նրա մուտքերը, ներքին միջավայրը և ելքերը: Իսկ այդ մուտքերը լինում են ինչպես ներքին միջավայրից (որը համակարգի բովանդակություն է), այնպես էլ արտաքին միջավայրից: Հասկանալիորեն, արտաքին միջավայրը չի մտնում ազգ-պետություն կառույցի, նաև՝ համակարգի մեջ: Մինչդեռ հատկապես արդի ժամանակաշրջանում ներքին և արտաքին միջավայրերը այնքան փոխկապված են (այս մասին առավել հանգամալից կխոսենք ստորև), նրանց ջրբաժանը՝ այնպես քայքայված, որ նպատակահարմար է ներքին ու արտաքին կենսական միջավայրերը դիտարկել մեկ միասնության, ամբողջության մեջ: Նման կերպ և պետք է անվտանգ լինեն նաև համակարգի ելքերը, որոնք մարմնավորվում են կոնկրետ գործողությունների, որոշումների տեսքով, որոնք ևս համակարգի ներքին բովանդակության արգասիքն են: Ազգ-պետություն կառույցը գործունեություն է իրականացնում ոչ միայն սեփական տարածքում, այլ նաև նրանից դուրս՝ տարածաշրջանային կամ գլոբալ մասշտաբներով, որոնք ևս հասկանալիորեն չեն մտնում ազգ-պետության կառույցում: Ակնառու օրինակ է հայկական սփյուռքի ներուժի օգտագործումը այդ գործունեության համակարգում: Անվտանգության ուսումնասիրության նպատակով կրկին նպատակահարմար է ազգ-պետության գործունեության համակարգը դիտարկել առանձին:

Միաժամանակ, հասկանալի է նաև, որ սույն բաժանումը պայմանական է, քանի որ ինչպես վերը նշվեց, թե՛ միջավայրը (ներքին), թե՛ գործունեության համակարգը ազգ-պետություն համակարգի բաղկացուցիչներն են և կազմում են մեկ միասնական ամբողջություն: Այսինքն՝ ազգ-պետության

ներքո կառուցվածքային առումով մշտապես ենթադրվում է նրա և՛ կենսական միջավայրը (միայն ներքին միջավայրը), և՛ գործունեության համակարգը:

Նման պայմանական բաժանումը մեթոդաբանական նշանակություն կարող է ունենալ ազգային անվտանգության հայեցակարգի և դոկտրինի մշակման ժամանակ՝ *միջավայր-կառույց-գործունեություն* շղթայով արժեքները սահմանելու, նրանց արդյունավետ ուղիղ և հետադարձ կապերը ապահովելու տեսանկյունից: Վերը բերված օրինակներից այդպիսի արժեք է ՀՀ ինքնիշխանությունը, որը ենթադրում է թե՛ պետության ինքնիշխան կառավարում (գործունեություն) ներպետական տարածությունում և թե՛ նրա ինքնիշխան հանդես գալը միջազգային հարաբերություններում՝ դրանով իսկ կապելով միջավայրը, ազգ-պետություն կառույցը և գործունեության համակարգը: Իսկ վերը բերված ընդհանրական օբյեկտների համար սահմանված արժեքների միջև կոշտ ջրբաժաններն անցանկալի են, քանզի արժեքները պետք է կանխորոշեն և հուշեն՝ ի՞նչը պաշտպանել (ապահովել), ինչի՞ց պաշտպանել, որտե՞ղ (ո՞ր մակարդակում) պաշտպանել (ապահովել) և ինչպե՞ս պաշտպանել (ապահովել)՝ կրելով ակտիվ բնույթ:

Հարկ է նշել, որ ազգ-պետություն կառույցը, այն ներառող կենսական միջավայրը և գործունեության համակարգը բնութագրվում են տարածական, ժամանակային և էներգետիկ չափումներով, որոնք միասին վերցված թույլ են տալիս գնահատել նրանց ազատության աստիճանները և վերջինիս ապահովման հնարավորությունները: Անվտանգության ընդհանրական օբյեկտներից յուրաքանչյուրի համար հիշատակված չափումներն ունեն իրենց ֆիզիկական և ոչֆիզիկական (սոցիալական) բաղկացուցիչները, որոնք տարբեր մակարդակներում (մակրո-, մեզո- և միկրո-մակարդակներ⁵) գտնվող միավորների համար բերված են աղյուսակ 1-ում:

⁵ Մարգարյան Ս., Սաֆարյան Ս., Գաղափարախոսական կողմնորոշիչները ՀՀ արդիականացման գործընթացում, Պետական կառավարման արդի հիմնախնդիրները, «Պետական ծառայություն», Գիրք 1, 1999թ., էջ 16-22:

Օրբյակ	Տարածական չափում	Ժամանակային չափում	Բնորոշիչ չափում	Ստիպանք-բարարական տարածություն
Ազգ-պետություն	Ֆիզիկական-աշխարհագրական տարածություն Ցամոթ. - 1.-Ը հասարակական (այն ինչպես) կտրվածքով 2.-Ը պետության կտրվածքով	Ֆիզիկական ժամանակ Ցամոթ. - ա) ֆիզիկական ժամանակ բ) ոչֆիզիկական ժամանակ	Ստիպանք-բարարական ժամանակ Ցամոթ. - 1-Պ մեղուի, ռետուրմերի կտրվածքով 2-Պ իրարարժեքային, գործընթացի կտրվածքով	Ստիպանք-բարարական ժամանակ Ցամոթ. - 1-Պ մեղուի, ռետուրմերի կտրվածքով 2-Պ իրարարժեքային, գործընթացի կտրվածքով
Կենսական միջավայր	Ֆիզիկական-աշխարհագրական տարածություն Ցամոթ. - 1.-Ը հասարակական (այն ինչպես) կտրվածքով 2.-Ը պետության կտրվածքով	Ֆիզիկական ժամանակ Ցամոթ. - ա) ֆիզիկական ժամանակ բ) ոչֆիզիկական ժամանակ	Ստիպանք-բարարական ժամանակ Ցամոթ. - 1-Պ մեղուի, ռետուրմերի կտրվածքով 2-Պ իրարարժեքային, գործընթացի կտրվածքով	Ստիպանք-բարարական ժամանակ Ցամոթ. - 1-Պ մեղուի, ռետուրմերի կտրվածքով 2-Պ իրարարժեքային, գործընթացի կտրվածքով
Կենսական միջավայր	Ֆիզիկական-աշխարհագրական տարածություն Ցամոթ. - 1.-Ը հասարակական (այն ինչպես) կտրվածքով 2.-Ը պետության կտրվածքով	Ֆիզիկական ժամանակ Ցամոթ. - ա) ֆիզիկական ժամանակ բ) ոչֆիզիկական ժամանակ	Ստիպանք-բարարական ժամանակ Ցամոթ. - 1-Պ մեղուի, ռետուրմերի կտրվածքով 2-Պ իրարարժեքային, գործընթացի կտրվածքով	Ստիպանք-բարարական ժամանակ Ցամոթ. - 1-Պ մեղուի, ռետուրմերի կտրվածքով 2-Պ իրարարժեքային, գործընթացի կտրվածքով
Կենսական միջավայր	Ֆիզիկական-աշխարհագրական տարածություն Ցամոթ. - 1.-Ը հասարակական (այն ինչպես) կտրվածքով 2.-Ը պետության կտրվածքով	Ֆիզիկական ժամանակ Ցամոթ. - ա) ֆիզիկական ժամանակ բ) ոչֆիզիկական ժամանակ	Ստիպանք-բարարական ժամանակ Ցամոթ. - 1-Պ մեղուի, ռետուրմերի կտրվածքով 2-Պ իրարարժեքային, գործընթացի կտրվածքով	Ստիպանք-բարարական ժամանակ Ցամոթ. - 1-Պ մեղուի, ռետուրմերի կտրվածքով 2-Պ իրարարժեքային, գործընթացի կտրվածքով

2.1. Անվտանգության օրբյակի և անվտանգության տարածական չափումը

Ազգ-պետություն կառույցը գոյություն ունի, ավելի հստակ լոկալացված է որոշակի տարածության մեջ, որն ունի ֆիզիկական-աշխարհագրական և սոցիալական բաղադրիչներ: Առաջին դեպքում այդպիսին է հանդես գալիս պետության տարածքը, հասարակության կողմից բնակեցված տարածքը: Այն ազգ-պետություն կառույցի տարածքային հիմքն է (էջ 146)⁶: Մյուս կողմից պետության մարմինները, հասարակության բաղկացուցիչները իրենց գործունեության արդյունքում ձևավորում են սոցիալական տարածություն, որը կառուցվածքավորված է ըստ իշխանական հարաբերությունների, ռեսուրսների, կարգավիճակների, դերերի: Այն սոցիալական տարածություն կենսական միջավայր է հասարակության և պետության բաղկացուցիչ տարրերի գործունեության (համակարգերի) համար: Հասկանալիորեն, ֆիզիկական-աշխարհագրական տարածքը, որի բովանդակությունը ֆիզիկական կենսական միջավայրն ու ազգ-պետության գործունեության համակարգի ֆիզիկական-աշխարհագրական հիմքն է, վիզուալ տարածական բաղադրիչ է:

Անվտանգության տարածական չափումը ենթադրում է այն տարածքի (թե՛ սոցիալական, թե՛ աշխարհագրական) զերծ լինելը սպառնալիքներից ու վտանգներից, կամ վերջիններիս առկայության դեպքում դրանց կառավարելիություն և կանխատեսելիություն, որի սահմաններում լոկալացված է ազգ-պետություն կառույցը, որի բովանդակությունը կենսական է նրա համար, և որտեղ ծավալվում է նրա գործունեությունը:

Ազգ-պետության (ֆիզիկական-աշխարհագրական) տարածքային սահմանները որոշվում են միջազգայնորեն ճանաչված (չճանաչված հանրապետությունների դեպքում այդ սահմանները նվաճված և ամրագրված են պատերազմում տարած հաղթանակի, անկախացման կամ այլ իրադարձության ուժով) սահմաններով: Դրանով իսկ սահմանազատվում են ֆիզիկական-աշխարհագրական ներքին կենսական միջավայրն ու գործունեության համակարգի ֆիզիկական-աշխարհագրական տարածական հիմքը:

⁶ Зеркин Д.П. Основы политологии, Курс лекций, 2-е изд., доп. Ростов н/Д, Феникс, 1999, էջ 576 :

Սոցիալական տարածության սահմանները որոշվում են քաղաքակրթական, մշակութային ինքնության, նույնականացման հայեցակարգերով, որոնք թույլ են տալիս տվյալ հանրության սահմանագատվել գլոբալ, տարածաշրջանային մակարդակում: Վերջինիս շնորհիվ էլ առանձնանում են նրա գործունեության համակարգի և կենսական միջավայրի սահմանները սոցիալական (ոչֆիզիկական) տարածության մեջ: Ակնհայտ է, որ այս տարածությունը, ի հակադրություն ֆիզիկական-աշխարհագրականի, գրեթե անսահման կարող է լինել գործունեության արդյունավետ համակարգի դեպքում և միաժամանակ կարող է հնարավորություն տալ շահագործելու այլ երկրների սոցիալական-քաղաքական ու ֆիզիկական-աշխարհագրական տարածքներ (ինչպես, ցավոք անում են զարգացած երկրները թույլ, անցումային երկրներում): ՀՀ-ի համար ազգային անվտանգության մակարդակով առաջնային է սեփական սոցիալ-քաղաքական տարածության ամբողջականության պահպանումը, որի հետ կապված, այսօր հաճախ են թվարկվում մշակութային ասիմիլացիայի, դեգրադացիայի, արևմտականացման, մշակութային ինքնության, հայկական քաղաքակրթական իմաստային տարածության «քայքայման» վտանգները, ինչպես նաև այլ երկրների կողմից ՀՀ սոցիալական, բնականաբար նաև՝ ֆիզիկական տարածքի շահագործման, ինքնիշխանության փաստացի կորստի և այլ սպառնալիքները, վտանգները:

Ազգ-պետություն կառույցի տարբեր մակարդակներին պատկանող միավորների ֆիզիկական-աշխարհագրական տարածքային հիմքերը պետության և հասարակության կտրվածքներով բերված են աղյուսակ 1-ում: Դրանց սահմանները համեմատաբար կոշտ են պետության կտրվածքով պետական իշխանության մարմինների գործունեության ծավալման առումով: Խոսքը չի վերաբերում պետական իշխանության կենտրոնական մարմիններին, որոնց գործունեությունը ծավալվում է երկրի ողջ տարածքում: Մինչդեռ կոնկրետ մարզի տարածքային կառավարման մարմինը չի կարող գործունեություն իրականացնել մյուս մարզում: Նույնը և համայնքի դեպքում:

Պետության կտրվածքով, ինչպես արդեն նշվեց, մակրոմակարդակում դա երկրի տարածքն է, մեզոմակարդակում մարզի տարածքն է, միկրոմակարդակում՝ համայնքի տարածքը: Մինչդեռ այդ վարչատարածքային կամ համայնքային սահմանները հասարակության կտրվածքով նրա միա-

վորների համար խոչընդոտ չեն ողջ երկրի տարածքով մեկ գործունեություն ծավալելու համար: Սա սոցիալական միջավայրի կազմակերպման, տարածության բովանդակության առանձնահատկությունն է:

Հասկանալի է, որ ֆիզիկական-աշխարհագրական տարածության տարանջատումը սոցիալականից ևս պայմանական է, քանզի, ինչպես ստորև ակնհայտ կլինի, այն այս կամ այն մակարդակում հանդես է գալիս իբրև տվյալ մակարդակի սոցիալական կամ պետական միավորի տարածքային հիմք:

Սոցիալական տարածության մեջ հասարակության և պետության կտրվածքներով ազգային անվտանգության մակրոհարթությունը համապատասխանաբար հասարակության, հանրության և պետական իշխանության կենտրոնական մարմինների մակարդակն է: Այն ենթադրում է հանրային և պետական անվտանգության համարժեք մակարդակային օբյեկտների անվտանգություն: Մեզոմակարդակը սոցիալական համակարգի դեպքում խմբայինն է և ենթադրում է առանձին խմբերի, կոլեկտիվների (էթնիկ, սոցիալ-դասային, քաղաքական, տնտեսական, մշակութային, սոցիալական (օրինակ՝ ընտանիքը, և այլն) անվտանգությունը: Իսկ պետության դեպքում մեզոմակարդակը պետության տարածքային իշխանության մակարդակն է, որն էլ ենթադրում է վարչատարածքային միավորի՝ մարզի (իր տարածքով և բնակչությամբ) ու նրա կառավարման մարմինների անվտանգություն: Միկրոմակարդակը հասարակության կտրվածքով անհատականն է, ենթադրում է անհատի, քաղաքացու անվտանգություն, իսկ պետության կտրվածքով՝ համայնքային իշխանություններն են, ենթադրելով համայնքի ու նրա ինքնակառավարման մարմնի անվտանգության բաղադրիչը:

Արտաքին սոցիալական տարածության մեջ ազգ-պետության գործունեության համակարգի համար մեզոմակարդակը ինտեգրացիոն միավորի, միջպետական համագործակցության, տարածաշրջանային կազմակերպությունների մակարդակն է, մակրոմակարդակը՝ համաշխարհային կազմակերպությունների մակարդակը: Արտաքին ֆիզիկական-աշխարհագրական տարածության մեջ ազգ-պետության գործունեության համակարգի մեզոմակարդակը տարածաշրջանն է (օրինակ՝ կովկասյան տարածաշրջանը), մակրոմակարդակը՝ ողջ մոլորակը: Ազգ-պետության գործունեության համակարգը այդօրինակ (ըստ էության՝ այլոց տարածու-

թյուն մտնելու) տարածքային հիմքեր է ստանում երկկողմ համաձայնությունների, պայմանագրերի, կազմակերպություններին ու կազմավորումներին անդամակցելու ուժով: Սոցիալական թե ֆիզիկական-աշխարհագրական այդ տարածություններում ազգ-պետության ամրագրված, հռչակած շահերին սպառնացող վտանգը առաջին հերթին գործունեության համակարգին սպառնացող վտանգ է (սա ևս մեկ փաստարկ է անվտանգության օբյեկտը՝ ազգ-պետության համակարգը, բաղադրիչների բաժանելու օգտին):

2.2 Անվտանգության օբյեկտի և անվտանգության ժամանակային չափումը

Ազգ-պետություն կառույցը, կենսական միջավայրն ու գործունեության համակարգը ինչպես որ ունեն տարածական չափում, ունեն նաև ժամանակային չափում: Անվտանգության օբյեկտի բաղկացուցիչների ժամանակային չափման դիտարկումը անհրաժեշտ է, քանզի, ինչպես վերը նշվեց, անվտանգությունը նաև սպառնալիքից ազատության վիճակի ձեռքբերման դինամիկ գործընթաց է: Իսկ անվտանգության *ժամանակային չափումը ենթադրում է օբյեկտի (իր բաղկացուցիչներով հանդերձ և ամբողջականության մեջ) անվտանգ ներկա և ապագա՝ կարճաժամկետ (ընթացիկ), միջնաժամկետ և երկարաժամկետ կտրվածքներով:*

Անվտանգության օբյեկտի բաղկացուցիչների, ինչպես նաև անվտանգության ժամանակային չափումը, ի համանմանություն տարածականի, և ունի երկու բաղադրիչ՝ ֆիզիկականը և ոչֆիզիկականը: Ֆիզիկական ժամանակը մեր առօրյա ընկալման ժամանակն է (պատկերավոր ասած այն չափվում է ժամացույցով), որը բնորոշ է անօրգանական աշխարհին⁷: ժամանակի անընդհատ փոփոխվող հոսքերում այդօրինակ յուրաքանչյուրը օբյեկտ կարծես թե պայմանավորում է կայուն գծի էֆեկտ (առանց կենդանի ժամանակային պոլսացիաների): Այդպիսի օբյեկտների համակցված բազմությունն էլ ձևավորում է բավական կայուն ժամանակային ֆոնը, կամ այսպես կոչված «ռելիկտային (մնացորդային, մնացուկային) ժամանակը», որի երկայնքով էլ «տեղադրվում» է ժամանակի հաշվարկ-

ման առանցքը: Այդ է պատճառը, որ ժամանակի ֆիզիկական բաղադրիչն ունի գծային բնույթ: Անվտանգության օբյեկտների տեսանկյունից ժամանակային այսօրինակ բաղադրիչը բնորոշ է բնական-ֆիզիկական արժեքների, միավորներին: Այսպես, կենսական միջավայրի ֆիզիկական բաղադրիչների՝ նյութական ռեսուրսների (օրինակ՝ ընդերքի ռեսուրսները, գույքը և այլն) երկարակետությունը չօգտագործվելու դեպքում գրեթե անսահմանափակ կամ տևականորեն երկար է: Մինչդեռ օգտագործվելու կամ նրանց պահպանության համար անհրաժեշտ հոգ չտանելու պարագայում վերջիններիս ժամանակը անսահմանափակ չէ՝ դրանք սպառվում, բարոյապես ու սոցիալապես ոչ պիտանի են դառնում որոշակի ժամանակահատվածի ընթացքում: Այսինքն՝ նույնիսկ այդպիսի ռեսուրսները սոցիալական համակարգի մասը կազմելու դեպքում ստանում են ևս մեկ ժամանակային չափում՝ ոչ ֆիզիկականը:

Ոչ ֆիզիկական է ժամանակը հատկապես կենդանի օրգանիզմների, «պոլսացիոն» գործունեությամբ սոցիալական համակարգերի դեպքում: Նրանք բավական ազատ կերպով մանիպուլացնում են ժամանակային հոսքերը: Վերջիններիս ոչֆիզիկական ժամանակն ունի ինչպես գծային, այնպես և ոչգծային բաղկացուցիչ: Ոչֆիզիկական ժամանակի գծային բաղկացուցիչը դրսևորվում է նրանում, որ մարդը, կոլեկտիվը, հանրույթը ժամանակագրական շղթայի երկայնքով գիտակցաբար սանդղակավորում են այդ հոսքերը սիմվոլների միջոցով: Այս ժամանակի ոչգծայնությունը դրսևորվում է նրանում, որ թվարկված սուբյեկտները սանդղակավորված ժամանակային հոսքին (կամ նրա հատվածին) են միացնում իրենց գիտակցությունը՝ հաղորդակից դառնալով կոնկրետ՝ հեռու կամ մոտ ժամանակահատվածին (հիշողության ուժով և «թռիչքով») հաղորդակցվել անցյալի այս կամ այն իրադարձությանը և ներկայում ցուցաբերել նրան համարժեք, ոչ թե անմիջապես նախորդած ժամանակահատվածի գծայնորեն պլանավորած վարքաբանությունը):

Սոցիալական տիպի համակարգի դեպքում առկա են երկու ժամանակային փնջեր՝ ռեալ, այժմ էլ հոսող ներկան և գիտակցության մեջ սանդղակավորված, «հոսած-անցածը»: Այս երկու հիմնական «ժամանակային փնջերի» վրադրումն էլ կազմում է մարդու, հանրույթի գիտակցական (պատմական ու ներկա) հիշողությունը: Պետությունը, հանրույթը, կոլեկտիվը, անհատը կարող են այս ամենին հավելել նաև ապագան, եթե

⁷ Климов В.В., А.Любичев и проблемы органической формы: опыт метафизического исследования, тэ 22-35, “Человек”ամսագիր, Наука, 2. 1991:

նրանք այդ ապագային հասնելու համար իրատեսական զարգացման պլանավորում (սիմվոլիզմով սանդղակավորված) ունեն և համարժեք հետազոծ կարող են թողնել ընդհանուր ժամանակային փնջում: Անվտանգության հռչակված նպատակներն այդ ապագայի առարկայացումն են: Հենց այդ ժամանակն էլ (ներկայի և ուրվագծվող ապագայի) հանդես է գալիս իբրև սոցիալական-քաղաքական ժամանակ, իսկ զարգացումը, առաջընթացը դառնում են այդ ժամանակի միջնորդավորված ընկալումը (ի դեպ, ի տարբերություն տարածության, ժամանակը միշտ միջնորդավորված կերպով է ընկալվում՝ կոնկրետ նյութական օբյեկտի միջոցով):

Ազգ-պետության համակարգի սոցիալական տարածության համար ոչ-ֆիզիկական ժամանակի գծային ու ոչգծային բաղադրիչների ներկայացման առումով պատկերավոր կարող են լինել սույն օրինակները: ՀՀ Սահմանադրության 1-ին, 2-րդ հոդվածներով ամրագրված է, որ Հայաստանի Հանրապետությունը ինքնիշխան, ժողովրդավարական, իրավական, սոցիալական պետություն է, և որ իշխանությունը պատկանում է ժողովրդին: Միաժամանակ Սահմանադրության մեկ այլ նորմով ամրագրված է, որ այս դրույթներն անփոփոխելի են: Այս նորմերով ի սկզբանե ՀՀ-ի համար՝ որպես վերը նշված առանձնահատկությամբ բնութագրվող սոցիալական համակարգի, ամրագրված է անսահմանափակ երկարակեցություն՝ գոյատևում և զարգացում անսահմանության այդ կոնտինուում: Մինչդեռ իրականության մեջ բացառված չեն այնպիսի զարգացումներ ու փոփոխություններ, որոնք վերջ դնեն ինքիշխանությանը, ժողովրդավարությանը և մյուս թվարկվածներին: Այսինքն՝ վտանգները կարող են անմիջականորեն սպառել ազգ-պետություն համակարգի ոչֆիզիկական գծային ու ոչգծային անսահմանափակ ժամանակը: Ազգ-պետության տարածքային հիմքի ժամանակի համար մեկ այլ օրինակ կարող է լինել հայոց պատմության ընթացքում տարածքների պարբերական կորուստները: Մինչ կորստի պահը այդ տարածքները մեկ ամբողջական տարածքի ու նրա միասնական սոցիալական ժամանակային փնջի մասերն էին պայմանավորում: Գործունեության համակարգի համար այդպիսի օրինակ է Սևրի դաշնագրով ձեռք բերված պայմանավորվածությունները կյանքի չկոչելը, որի արդյունքում մի շարք տարածքներ այդպես էլ չվերադարձվեցին Հայաստանին:

Նույնը պատկերավոր է Ադրբեջանի միջազգայնորեն ճանաչված սահ-

մանների, տարածքի համար, երբ Ղարաբաղյան պատերազմի արդյունքում այդ տարածքը, սահմաններն այսօր իրենց ամբողջության մեջ *de facto* գոյություն չունեն: Ավելին, Ադրբեջանը զրկված է իր մի շարք վարչական տարածքները տնօրինելու հնարավորությունից: Ասել է թե՛ ադրբեջանական ամբողջական պետության, նրա ամբողջական տարածքի համար ի սկզբանե անսահմանափակ (ՀՀ համանմանությամբ) «պլանավորված ժամանակային փնջի» մասը կազմող, հայերի կողմից ազատագրված այդ վարչական տարածքների ոչֆիզիկական (ադրբեջանական) գծային ու ոչգծային ժամանակներն առայժմ գոյություն չունեն, և արդեն իսկ «ռելիկտային» են՝ անցյալ ժամանակ: Այն կարող է և «չվերակենդանանալ», եթե նրանք չվերադարձվեն: Նույնն է նաև Ղարաբաղի դեպքում, որը, ի դեմս իր ինքնորոշված քաղաքական համակարգի, արդեն իսկ ունի սեփական, ինքնուրույն սոցիալ-քաղաքական ժամանակը (ներկան, գուցե նաև ապագան, որը հայկական կողմի նպատակն է)՝ ադրբեջանականից միանգամայն տարբեր: Թվարկվածը պետության վտանգված տարածքի, ներկայի ու ապագայի վառ օրինակ է:

Անվտանգության ընդհանրական օբյեկտների համար ժամանակային չափումը առավել հանգամանորեն հասկանալու համար հարկ է դիտարկել, թե ինչ սոցիալական կառուցվածքներից, գործոններից է կախված ոչ-ֆիզիկական (սոցիալ-քաղաքական) ժամանակը: Այսինքն՝ ինչպես են կապված սոցիալական տարածությունը և սոցիալ-քաղաքական ժամանակը, ինչպես են պատմական ու սոցիալ-քաղաքական ժամանակը կառուցվածքավորում սոցիալական տարածությունը, կենսական միջավայրը, ազգ-պետություն կառույցը և գործունեության համակարգը, և հակառակը: Ժամանակի այս բաղադրիչը օբյեկտիվ առումով կախված է հռչակված ինստիտուտներից, իսկ սուբյեկտիվ առումով՝ գիտակցությունից: Այս երկուսն էլ հանդես են գալիս իբրև անվտանգության օբյեկտի՝ պայմանականորեն տարանջատված երեք բաղադրիչների բաղկացուցիչներ: Հետադարձ կապի մեխանիզմով գիտակցության գործունեությունը օրգանապես և անխզելիորեն կապված է ժամանակի հետ. գիտակցությունը կառուցվածքավորվում է ժամանակի (ներկա, անցյալ և ապագա) կողմից, իսկ ժամանակը՝ գիտակցության կողմից: Այս դեպքում է, որ ժամանակը ընկալվում է որպես «ոչֆիզիկական» (ոչ իներցիոն) պարամետր: Այստեղ է, որ անվտանգության տեսանկյունից կարևորվում է, թե հատկապես ժա-

մանակի ո՛ր հատվածի (անցյա՞լը, ներկա՞ն, թե՞ ապագան) ազդեցությունն է մեծ գիտակցության կառուցվածքավորման մեջ:

Վտանգը ոչ թե սոսկ անցյալ, ներկա կամ ապագա ժամանակների ազդեցությունների հետ է կապված, որքան սիմվոլներով սանդղակավորված այդ փնջի այն հատվածների ազդեցության հետ, որոնք անվտանգության ապահովման արդյունավետ մեխանիզմներ չեն կարող ապահովել (օրինակ՝ պարտվածի, հալածվածի հոգեբանության հետ կապված սիմվոլները): Այսինքն՝ խնդիրն այն է, թե ժամանակի որ հատվածներին է հղում կատարում գիտակցությունը, որ հատվածի ու նրա սիմվոլների հետ է հաղորդակցվում, ուստի ինչպես է կառուցվածքավորված գիտակցությունը: Այս համատեքստում պետք է դիտարկվի անվտանգության ապահովման ժամանակային չափումը: Հայի անհատական, խմբային և ազգային գիտակցության «չափորոշիչների» վերաիմաստավորումը, վերարժևորումը ու «ներարկումը» վերը նշված տեսանկյունից ազգային անվտանգության կարևորագույն խնդիրներից մեկը պետք է դառնա: Եվ դա այն պարզ պատճառով, անվտանգության օբյեկտի արդյունավետ, անվտանգ ու միաժամանակ վտանգներին դիմակայող գործառնությունը հնարավոր է սոսկ նրա սոցիալական բաղկացուցիչ գիտակցության վերակառուցվածքավորման միջոցով, իսկ այդ գիտակցությունն էլ իր հերթին պետք է կառուցվածքավորի նրա անվտանգ ներկան ու ապագան:

Գիտակցության կառուցվածքավորող դերը դրսևորվում է անհատական ժամանակի յուրօրինակ «ցիկլիկ խտացումներ» ձևավորելու նրա ընդունակությամբ, հանդես գալով իբրև անհատի հիշողություն: Կառուցվածքավորման այդ գործընթացի «հետքը» կարելի է հայտնաբերել հասկացությունների այնպիսի շղթայի «վարընթաց հոգևոր հիերարխիայում», ինչպիսին *միֆ-գաղափար-կերպ-բառ-սիմվոլ* հիերարխիան է: Այդ հիերարխիան է կազմում սոցիալական տարածության ու սոցիալական կենսական միջավայրի մշակութային տեքստի, բովանդակության բաղկացուցիչներից մեկը: Այն նաև ազգ-պետություն կառույցի, գործունեության համակարգի բաղադրիչ է:

Գործունեության համակարգի շրջանակներում գիտակցության այդ աշխատանքում յուրօրինակ «դիրիժորի» դերն իր վրա է վերցնում անհատական կամքը, որն էլ դրսևորվում է ուշադրության ակտում: Կամքի բնույթը այս «նոդելում» (գործունեության համակարգում) ամենաառեղծվածային

հարցերից մեկն է, այն կարծես թե միանգամայն այլածին և ինքնուրույնության միտվող «ընտրանքի բլոկն է» ինֆորմացիոն բազմազանության երկու ոլորտների՝ հոգևորի և զգայականի սահմանագծին: Մասնավորապես կամքի ուժը դրսևորվում է որոշակի գործունեության կամ *որոշակի գաղափարների վրա անհատի, խմբի, հանրույթի ուշադրության կենտրոնացման ինտենսիվությամբ և տևականությամբ, իսկ կամքի ազատությունը դրսևորվում է նոր գաղափարներին լիարժեքորեն և արագ ադապտացիայով միաժամանակ՝ այդ գաղափարներից յուրօրինակ ազատությամբ, եթե դրանք սպառում են իրենց:*

Անհատական ժամանակի ցիկլիկ խտացումները մասամբ կարծես թե քայքայված, լվացված են գիտակցության ծայրամասերում, ինչն էլ հնարավորություն է ստեղծում նրանց համար՝ ինտեգրվել այլ անհատական ժամանակների, որտեղ էլ մեկ համախմբում ձևավորում են *կոլեկտիվ ժամանակը* կամ *կոլեկտիվ անգիտակցականը*: Այն կառուցվածքավորվում է նրանով, ինչը մետաֆորային մակարդակում անվանվում է *միֆ*: Այդտեղ էլ առանցքային դեր է խաղում *բառը*: Որոշակի մշակույթի պատկանող միֆի ներսում «համապատասխան լեզվի բառերի սեմանտիկական միջուկները կարծես թե միակցվում են չափազանց կուռ, սակայն ոչ բազմաքանակ կառուցվածքում, ձևավորելով այն, ինչը կարելի է նշանակել որպես պրոտեքստ»: Միֆերի կեցությունը ապահովվում է ծեսերի միջոցով: Միֆի անկումը ինֆորմացիոն քառս է, որը քանդում է էթնոմշակույթի շրջագիծը (այլ կերպ՝ սոցիալական տարածության սահմանները) և համապատասխանում է կոլեկտիվ անգիտակցականի քանդվելուն (Լ.Գումիլյովի տերմինով՝ էթնոգենեզի ընթացքում պասսիոնար պահուստի սպառում, Կ.Կաստանեդի տերմիններով՝ «ժամանակների տոնալների» փչացում, վատթարացում): Միֆի անշարժ, ոչ դինամիկ բնույթի մասին պատկերացումն այլևս քննադատության չի դիմանում: Իրականում միֆը չի հակադրվում մշակույթի զարգացմանը, սակայն բուն մշակույթը պետք է օրգանապես զարգանա միֆի շրջանակներում՝ նրան գիտակցելով իր մեջ և իրեն՝ նրա մեջ:

Այսպիսով, անվտանգության օբյեկտի բաղկացուցիչները սանդղակավորում են ընդհանուր ժամանակը (դրանով իսկ նաև իրենց ժամանակը) *ճանաչողական նշաններով (սիմվոլներով)*, սակայն այնպես, որ այդ ճանաչողական նշաններում այն կարծես թե «ապրում է»: Եվ այդ ճանաչողա-

կան նշանների սահմանագծին անհատական ժամանակը «հանդիպում է» «հասարակայնորեն տպավորված» ժամանակին: Անհատների կողմից այդ տեքստի «ընթերցումը» աջակցում, ամրապնդում և ուժեղացնում է (կախված նրա «պոպուլյարությունից») հանրայնորեն տպավորված ժամանակը: Տարաբնույթ այդ «ժամանակային փնջերի» ներդաշնակումը, համաձայնեցումը մեկ միասնական, անվտանգ ժամանակային փնջում կարող է իրականացվել միայն ռիթմի միջոցով: Ընդ որում՝ համաձայնեցում ոչ միայն անհատի գիտակցության մեջ, այլ նաև ողջ տարածության, որն իբրև յուրօրինակ հարթություն՝ «հատում է» «ժամանակային հոսքերը»: Այդ «հատումները» ինտեգրվում են «արտաքին» տարածության սովորական ընկալման մեջ: Տարածության «հարթության» հետ «ժամանակային հոսքերի» հատման «կետերն» էլ ձևավորում են այն յուրօրինակ «պոտենցիալ փոսերը», որոնց «հատակին նստում են» առավել կայուն, «քիչ շարժունակ» ինֆորմացիաները:

Անհատի, խմբի, հանրության սովորական ընկալումները որոշակի սկզբունքով բաշխված են տարածության «հարթության» վրա, սակայն որոշակի «հարվածային էներգետիկայի» դեպքում տարածության «հարթությունը» կարող է կարծես թե «հանգուցվել» (օրինակ՝ ներշնչանք, ստեղծագործական, արարման էքստազ): Ստեղծագործելու, արարման ակտում ռիթմիկ ժամանակային պոլսացիաների ինտենսիվությունը «հանգույցում» կտրուկ աճում է, իսկ բուն «ձգողական ուժ ունեցող հանգույցը», սահելով ժամանակային հոսքերի երկայնքով, յուրօրինակ հետք է թողնում (օրինակ՝ «արվեստի գործը» (տեքստ), արտադրության արդյունք-բարիքը և այլն):

Եթե վերը հանգամանակից խոսվեց այն օբյեկտների ժամանակի մասին, որոնց անվտանգությունը պետք է ապահովվի (տվյալ պարագայում՝ ժամանակային կտրվածքով), ապա իրենց ժամանակային չափումն ունեն նաև վտանգները և սպառնալիքները: Նրանց համար ևս առկա են ֆիզիկական և ոչֆիզիկական ժամանակային բաղադրիչները: Հարկ է նշել, որ ինչպես ֆիզիկական տարածքին սպառնացող վտանգներն են առավել և անմիջականորեն տեսանելի, քան թե սոցիալական տարածքին սպառնացողները (սրանք ավելի թաքնված են և ժամանակային առումով՝ ավելի ուշ դրսևորվող ու ոչ պակաս վտանգավոր), նույն կերպ և ավելի վտանգավոր ու «անսպասելի» է վտանգների սոցիալ-քաղաքական ժամանակը, և

հատկապես ոչգծային բաղադրիչը, որը վտանգների դժվար կանխատեսելիության խնդիր է առաջացնում:

Տարբեր ոլորտներում ազգ-պետություն կառույցի, կենսական միջավայրի, գործունեության համակարգի սոցիալական-քաղաքական ժամանակի (հատկապես ապագայի կտրվածքով) հետ կապված սպառնալիքները, որոնք հնչում են ներկայումս, արտահայտվում են մոտ ապագայում տարածաշրջանային համագործակցությունից Հայաստանի մեկուսացվածության, պետության մեծ արտաքին պարտքը սերունդների ուսերին թողնելու, Հայաստանի հայաթափման և այլնի վերաբերյալ անհանգստությունների ու վատատեսական կանխատեսումների տեսքով: Եվ ճիշտ հակառակը՝ առկա են նաև խիստ լավատեսական կանխատեսումներ: Ահա թե ինչու անվտանգության ժամանակային չափումը ենթադրում է սպառնացող վտանգների ու նրանց դիմամիկայի կարճաժամկետ, միջնաժամկետ և երկարաժամկետ կանխատեսում: Գիշտ նույն կերպ այն ենթադրում է նաև անվտանգության օբյեկտի կարճաժամկետ (ընթացիկ), միջնաժամկետ ու երկարաժամկետ անվտանգություն, քանզի առաջին երկուսի ապահովման միջոցով է, որ մեծանում է երկարաժամկետ անվտանգության ապահովման հնարավորությունը:

2.3 Անվտանգության օբյեկտի և անվտանգության էներգետիկ չափումը

Անվտանգության օբյեկտի, ուստիև անվտանգության մյուս էական չափումը պայմանականորեն անվանենք էներգետիկ: Սոցիալական տիպի համակարգերի (այդ թվում և անվտանգության օբյեկտների) էներգետիկ չափման ներքո հասկանանք նրանց ամբարված և/կամ գործածության, գործառնության մեջ գտնվող բազմատեսակ ներուժը, ռեսուրսները, գործընթացները, իրադարձությունները, որոնք մաս են կազմում այդ համակարգի, այն ներառող կենսական միջավայրի, և որոնք օգտագործվում են նրա գործունեության համակարգի կողմից (կենսագործունեության տարբեր ոլորտներում, մակարդակներում) կամ էլ ազդում են թվարկվածների վրա: Քանի որ ազգ-պետություն համակարգը կազմավորված է ֆիզիկական և ոչֆիզիկական բնույթի բաղադրիչներից, ապա բնական է էներ-

գետիկ չափունը ևս դիտարկել ֆիզիկական և ոչֆիզիկական բաղադրիչների տեսանկյունից:

Այսպես. ռեսուրսների առումով դրանք բաժանվում են նյութական ռեսուրսների (պարենային, ընդերքի ռեսուրսներից մինչև ռազմական տեխնիկա) և սոցիալական տիպի ռեսուրսների (օրինակ՝ որպես աշխատուժ) մտավոր, գիտական, ստեղծագործական, նորարարական ներուժ մարդկային ռեսուրսից (բարձրորակ, արհեստավարժ կադրեր բոլոր ոլորտներում, օրինակ՝ զինվորներ, սպայակազմ) մինչև հավատը, վստահությունը, քաղաքական մշակույթը և այլ): Նյութական կամ սոցիալական բնույթի այդ բոլոր ռեսուրսները կարող են հասարակության կտրվածքով մակրո-, մեզո-, միկրոնակարգակներում համապատասխանաբար լինել հանրային-հասարակական (ազգային), կոլեկտիվ-խմբային կամ անհատական նշանակության, իսկ պետության կտրվածքով՝ նշված մակարդակներին համապատասխան՝ համապետական, մարզային կամ համայնքային նշանակության:

Նույն կերպ մակարդակային դասակարգման են ենթարկվում նաև գործընթացները, իրադարձությունները, որոնք այդ ներուժի, ռեսուրսների դրսևորումն են գործողության մեջ: Սրանք ևս կարող են կապված լինել ինչպես ֆիզիկական տիպի ռեսուրսների, միջավայրի, տարածության հետ (վտանգների դեպքում՝ օրինակ, վթարներ, կորուստներ, ավերածություններ, իսկ անվտանգության աղբյուրների դեպքում՝ օրինակ, ռազմավարական կամ այլ նշանակության նոր շինությունների, տեխնոլոգիաների և այլն), այնպես էլ սոցիալական տիպի ռեսուրսների հետ (վտանգների դեպքում՝ օրինակ, աղետների, երկրաշարժերի արդյունքում մարդկային կորուստներ և այլն, իսկ անվտանգության աղբյուրների դեպքում՝ օրինակ, անվտանգության գործառույթներ իրականացնող շարժումների, զարգացումների և այլն):

Ներուժի, ռեսուրսների դրսևորում լինելուց զատ գործընթացները, իրադարձությունները հանդես են գալիս նաև որպես անվտանգության ապահովման գործիքներ՝ դրանով իսկ պայմանավորելով անվտանգության համարժեք չափումը: Նույնը՝ ոչանվտանգության դեպքում: Այսպես. սեփական պետության նկատմամբ հասարակական լայն զանգվածների հավատի կորուստն ու այն առարկայացնող օտարվածությունը պետության գործերից, հասարակության համակարգերից արդեն իսկ վտանգ է: Կամ

1999թ. հոկտեմբերի 27-ի ահաբեկչությունը վտանգ էր պարունակում լայն իմաստով ոչ միայն ազգային անվտանգության, այլ, ի մասնավորի, նաև պետական անվտանգության համար, քանզի անմիջական թիրախ ուներ պետական իշխանության գործադիր և օրենսդիր իշխանություններին: Տևական ժամանակ խաթարելով նրանց գործունեության համակարգը, այն հետագայում նաև անվստահություն ու կասկածներ հարուցեց իշխանության տարբեր թևերի ու ինստիտուտների միջև՝ դրանով իսկ պարալիզացնելով ողջ պետության գործունեության համակարգը:

Իրադարձության, գործընթացի էներգետիկ ներուժից է կախված, թե այն ինչ ազդեցություն կարող է ունենալ սոցիալական միջավայրի ու տարածության, աշխարհագրական միջավայրի ու տարածքի վրա: Վերջին դեպքում պատկերավոր օրինակ կարող է լինել հայկական ԱԷԿ-ը, որի վթարի պատճառած վնասը, անկասկած, ոչ միայն համապետական, այլ նաև տարածաշրջանային աղետի բնույթ կկրի: Ֆիզիկական միջավայրի անվտանգության ապահովման խնդիրներ է հետապնդում էկոլոգիական անվտանգությունը:

Ոչ պակաս կարևոր են նաև սոցիալական տարածության ու սոցիալական միջավայրի էներգետիկ չափումները: Առաջին հերթին դա վերաբերում է մշակույթին, քանի որ մշակույթն է շեշտադրումներ կատարում, իրադարձություններին օժտում այս կամ այն նշանակությամբ, առաջ է քաշում ակտիվ գործողություններ կամ հեռու է պահում նրանցից: Այսինքն՝ այն մի համակարգ է, որը գեներացնում է յուրաքանչյուր հասարակական փաստի և իրադարձության իմաստային նշանակությունը, կանխորոշում է դրամայի գործող դերակատարների կողմից ավելի կամ պակաս զգայունակությունը դրանց նկատմամբ: Վերջինս ունի երկու բաղադրիչ: Առաջինը ծրագրավորող բաղադրիչն է՝ մշակութային ավանդույթով (ստերեոտիպեր և արխետիպեր) տրվող ծրագրի ձևով, որը պայմանավորում է ոչֆիզիկական ժամանակի գծային բաղադրիչը (վերջինիս մասին վերը խոսվեց, իսկ Ա.Պանարինն այս բաղադրիչն անվանում է նաև ժառանգական-կունուլյատիվ ժամանակ): Երկրորդը մշակույթի նյութական-էսթետիկ ռեակտիվ բաղադրիչն է, որի ներառած ուղիղ և ռեակտիվ փուլերը (կամ մարտահրավեր-պատասխանի դիալեկտիկան) ապահովում են նրան «ցնցակաթվածի» մեջ զցող իրավիճակի կամ իրադարձության ծայրահեղություններին ցուցաբերվող պատասխանը: Մշակույթի այս բաղադրիչն էլ

պայմանավորում է ոչ ֆիզիկական ռեակտիվ-ցիկլիկ (ոչգծային) ժամանակը, որը գծային ժամանակին վրադրում է յուրօրինակ պոլսացիաներ⁸: (Տեղին է զուգահեռ անցկացնել մշակույթի երկու բաղադրիչների «գործառույթների» և ԱԱՀ-ի ա) և բ) խմբերին հարող գործառույթների միջև):

Սոցիալական տարածության, միջավայրի ներուժի էներգետիկ չափման բնութագրիչ է, օրինակ, սոցիալական միավորի ազատության ապահովվածության աստիճանը (մարդու և քաղաքացու իրավունքներ, ազատություններ և այլն): Կամ էլ, օրինակ, միջազգային, տարածաշրջանային միջավայրը պետության անվտանգության ապահովման, համագործակցության առումով կարող է գնահատվել իբրև բարենպաստ, անբարենպաստ, ինչը ուղղակիորեն ակնարկում է անվտանգության էներգետիկ չափումը: Այսպես. կոնֆլիկտի առկայությունը, որը մեծացնում է վտանգի ռիսկը, վտանգ-օբյեկտի էներգետիկ չափման մասին է վկայում: Կամ էլ այս կամ այն ռեսուրսը (օրինակ, ֆինանսական՝ բյուջեի դեֆիցիտը փակելու համար) հայթայթելու մասին դատողությունները ևս հղում են կատարում անվտանգության էներգետիկ չափմանը: Հասկանալի է, որ օրինակներ շատ կարող են բերվել մշակույթի, տնտեսության, հանրային կյանքի, քաղաքականության ոլորտներում: Անվտանգության տեսանկյունից եական է, որպեսզի կատարվի օբյեկտի (լինի այն վտանգի թե անվտանգության աղբյուր) էներգետիկ չափման հաշվառում, որոնք առօրյա կյանքում հնչեցվում են «ռեսուրսների հաշվառում և գնահատում», «ռիսկի գնահատում և հաշվառում», «վտանգի հավանականության գնահատում» և այլ նմանօրինակ ձևակերպումներով:

Հանրագումարելով անվտանգության չափումների վերաբերյալ ասվածը՝ պետք է նշել, որ անվտանգության օբյեկտի այդ երեք չափումների առանձնացումը նույնպես կատարված էր անվտանգության պրոբլեմատիկայի կողմերի ներկայացման նկատառումով: Այդ չափումները սերտորեն փոխկապակցված են միմյանց հետ, կառուցվածքավորում են միմյանց: Մասնավորապես, վերը խոսվեց սոցիալական տարածության բաղադրիչներից անհատական, կոլեկտիվ գիտակցականի ու անգիտակցականի կողմից ժամանակի կառուցվածքավորման մասին, և հակառակը՝ մշակույթի կողմից ժամանակի կառուցվածքավորման մասին:

Անվտանգության օբյեկտի և անվտանգության չափումների հաշվառումը նաև մեթոդաբանական նշանակություն ունի: Ավելի կոնկրետ՝ անվտանգության ցանկացած օբյեկտի (լինի այն վտանգի թե անվտանգության աղբյուր) դիտարկման ժամանակ մշտապես պետք է հաշվի առնել, թե ինչպիսի սոցիալական ու ֆիզիկական տարածության մեջ է գտնվում այն, ինչպիսի ֆիզիկական ու սոցիալական ժամանակ, ինչպիսի ֆիզիկական ու սոցիալական ներուժ ունի: Այս հանգամանքների հաշվառումը հնարավորություն կտա իրապես մոտենալ լիարժեք անվտանգություն ապահովելու խնդրին:

3) ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅՈՒՆ Ո՞Ր ԱՐԺԵՔՆԵՐԻ ՀԱՍԱՐ

Ինչպես նկատելի է, անվտանգության հետ կապված սույն հարցադրումը կատարված է ԱԱՀ դիտարկման արժեքային հարթությունում: Վերը՝ հանգամանալից ցույց տրվեց «Ի՞նչ է անվտանգությունը» հարցադրման պատասխանում, որ ԱԱՀ-ն կարող դիտարկվել նաև ինստիտուցիոնալ և իշխանական հարաբերությունների հարթությունում: Հաշվի առնելով այդ հանգամանքը՝ հերթական՝ երրորդ հարցադրումը կարող է ձևակերպվել նաև այսպես. «Անվտանգություն ո՞ր ինստիտուտների համար»՝ ինստիտուցիոնալ հարթության դեպքում, կամ էլ՝ «Անվտանգություն ո՞ր արժեքների կամ ինստիտուտների (գեր)իշխանության համար»՝ իշխանական հարաբերությունների հարթության դեպքում: Հարցադրման այսօրինակ ձևերից, իհարկե, հարցի պատասխանը չի փոխվում, քանզի, օրինակ, պետությունը կարող է դիտարկվել և՛ որպես քաղաքական արժեք, և՛ որպես ինստիտուտ, և՛ որպես հարկադրանքի լեզալ ու լեզվափոխ մեծաշնորհ ունեցող ինստիտուտի, արժեքի իշխանություն: Նույն կերպ և՛ ազգ-պետություն համակարգի մյուս բաղադրիչները (նաև մակարդակային): Դրանից փոխվում է միայն կառուցվածքի մասին խոսելու լեզուն, կամ պատկերավոր՝ այն դիտարկելու «հայելին»: Իսկ քանի որ առավել ընդունված է ազգային անվտանգության մասին խոսել արժեքային հարթության վրա (հայելու մեջ), ապա ներքոնշյալ շարադրանքից արվող հետևությունները կներկայացվեն արժեքների տերմիններով:

8 Панарин А.С., Глобальное прогнозирование, М., “Алгоритм”. 2000:

3.1 Ազգային անվտանգություն հասկացության հարաբերակցությունը պետական անվտանգություն հասկացության հետ:

Ինչպես արդեն նշվել է, ազգային անվտանգության օբյեկտ (որի անվտանգությունը պետք է ապահովվի օբյեկտների մյուս խմբից՝ վտանգներին) է հանդես գալիս ազգ-պետություն համակարգը՝ լինի դա բազմազգ թե մոնոէթնիկ պետություն (այս բաժնի ներքո ազգ-պետություն կառույցը, կենսական միջավայրը և գործունեության համակարգը տարանջատ չեն դիտարկվի, այդ իսկ պատճառով կօգտագործվի «ազգ-պետություն համակարգ» տերմինը): Այն նաև ազգային անվտանգության սուբյեկտ է: Մասնավորապես, ազգ-պետության սուբյեկտ լինելը ֆիքսվեց 1648թ. Վեստֆալյան պայմանագրով, երբ միջազգային համակարգում հիմնական դերակատարներ հռչակվեցին պետությունները, իսկ անվտանգությունը համընդհանուր կերպով ճանաչվեց որպես պետական կառավարման առաջնահերթ պարտավորություն (գործառույթ): Ժողովրդավարական տիպի պետությունների համար՝ որպես բաղադրյալ կառուցվածք, ազգ-պետություն համակարգը կազմված է *հասարակության և պետության* (սոցիալական համակարգի) հարաբերականորեն ինքնուրույն կառույցներից:

Պետք է նշել, որ անվտանգության տեսանկյունից այս երկու կառույցներից մեկն ու մեկին վերագրվող առաջնայնության հետ էլ կապված է անվտանգության նկատմամբ ցուցաբերվող մոտեցումը: Ավելի հստակ՝ խնդիրն ինչ-որ տեղ կապված է պետության լայն և նեղ իմաստով ընկալման հետ: Եթե պետությունը դիտարկվում է իբրև հանրային (հասարակության) իշխանության մարմիններից, ինստիտուտներից մեկը (թեկուզև այլ ինստիտուտների համեմատությամբ բացառիկ իրավունքներով օժտված), ապա այդպիսի մեկնակետով անվտանգության մոտեցումը կրում է *սոցիետալ մոտեցում* անվանումը: Այստեղից էլ *ազգային անվտանգություն* տերմինը, որն առավել գործածական է այսօր, և որի ելակետը հանրույթն է, մեր պարագայում՝ ազգը: Այն հանդես է գալիս իր ենթահամակարգերով ու հանրային իշխանության բոլոր ձևերով (քաղաքական, տնտեսական, ֆինանսական, մշակութային, սոցիալական, հոգևոր, կրոնական և այլն): Հանրային իշխանության իրականացման առանցքային ինստիտուտը, ինչ

խոսք, պետությունն է, որը պատկանում է հասարակության քաղաքական(ության) համակարգին, և որի ընդհանուր ու մասնագիտացված ինստիտուտներին է վերապահված հասարակության ու նրա ենթահամակարգերի անվտանգության ապահովման գլխավոր դերը, գործառույթը:

Արդիականացած, ժողովրդավարական երկրներում ինքնիշխան պետությունը մարմնավորում և իրացնում է հասարակության, հանրույթի (ազգի) կոլեկտիվ ազատության (բնական և սոցիալական պահանջմունքի) գերագույն աստիճանը: Դրանով պայմանավորված էլ պետությունը արժեքային առումով հանդես է գալիս որպես գերագույն քաղաքական արժեք, ինստիտուցիոնալ առումով՝ արժեքների բաշխման մոնոպոլ իրավունքով օժտված ինստիտուտ, իշխանական հարաբերության առումով՝ այդ հարաբերությունների ողջ համախմբում հարաբերության ազդեցիկ, որոշ դեպքերում՝ նաև գերիշխող կողմ, իշխանական հիերարխիայի գագաթ: Պետությունը հանդես է գալիս որպես որոշակի դասի (ժողովրդի մեծամասնության) քաղաքական գերիշխանության ու հասարակության կառավարման գործիք: Այն հանրային իշխանության և հասարակության կառավարման բազմագործառույթ և հարաբերականորեն ինքնուրույն ենթահամակարգ է: Իր այդ գործառույթների իրականացման շնորհիվ պետությունը հանդես է գալիս որպես ազգային անվտանգության սուբյեկտ:

Այսպիսով, պետությունը մի կողմից հանդես է գալիս որպես ԱԱ գործառույթն իրականացնող սուբյեկտներից կարևորագույնը, մյուս կողմից՝ հենց ինքը ազգային անվտանգության օբյեկտ է, որի անվտանգությունն ապահովող սուբյեկտներ կարող են լինել հասարակությունը (նրա բաղկացուցիչ միավորները՝ կոլեկտիվները, խմբերը, անհատները, օրինակ՝ արտակարգ իրավիճակներում, ինչպիսին է պատերազմական վիճակը), պետական իշխանության հատուկ մասնագիտացված ինստիտուտները (բանակը, ոստիկանությունը, ԱԱ նախարարությունը և այլն, որոնք միաժամանակ կոչված են նաև ապահովելու հասարակության անվտանգությունը):

Հասարակության բոլոր ինստիտուտների շարքում իր ունեցած այդ բացառիկ իրավունքների, գործառույթների, դերակատարման և հարաբերական ինքնուրույնության, քաղաքացիական հասարակությունից տարանջատվածության հետևանքով պետական անվտանգությունը, նրա հիմնախնդիրները ևս առանձնանում են ազգային անվտանգության մեջ: Այս

համատեքստում ազգային անվտանգությունը ավելի լայն հասկացություն է, քան պետական անվտանգությունը: Իսկ վերջինս, փաստորեն, սուկ նրա բաղադրիչն է:

Ժողովրդավարական տիպի հասարակություններում անհատի, խմբերի, կոլեկտիվների ինքնուրույնության և ազատության բարձր աստիճանը, երբեմն էլ խիստ մեծ ներուժը (նրանց կողմից տնօրինվող բոլոր տեսակի ռեսուրսների առումով) ընդլայնում է ազգային անվտանգության սուբյեկտների շրջանակը՝ նրա մեջ ընդգրկելով թվարկվածներին, եթե նրանք իրականացնում են անվտանգության որևէ գործառույթ: Միաժամանակ, այդօրինակ հասարակություններում, ի հակադրություն հակաժողովրդավարական հասարակությունների, քաղաքական անվտանգության պահպանվող առաջնահերթության հետ մեկտեղ, չափազանց կարևոր են ազգային անվտանգության մյուս բաղադրիչները ևս: Իսկ պետական անվտանգության և հասարակության անվտանգության կարևորագույն ընդհանրությունը պայմանավորված է նրանց երկուսի համար էլ ընդհանուր տարածքային և սոցիալական հիմքով. երկուսի համար էլ որպես այդպիսիք հանդես են գալիս երկրի տարածքն ու այն բնակեցնող հասարակությունը:

Պետությունն իր մեջ ներառում է հիերարխիկ ձևով դասավորված, փոխկախված և փոխլրացնող ինստիտուտների ու կառուցվածքների համախումբ: Նրանց թվում են օրենսդիր, գործադիր և դատական իշխանությունների ինստիտուտները, իրավական համակարգը, պետական վարչակազմը, տարածքային մակարդակներում՝ օրենսդիր և գործադիր իշխանության մարմինները (սա ֆեդերալ կառուցվածքով պետությունների համար) և, վերջապես, տեղական ինքնակառավարման մարմինները (էջ 127-128)⁹: Այդ ինստիտուտները կառուցվածքային մակրո-, մեզո- և միկրոմակարդակներում բերված են աղյուսակ 1-ում: Մասնավորապես ՀՀ-ի համար մակրոմակարդակում հանդես են գալիս պետական իշխանության կենտրոնական (հանրապետական) մարմինները՝ օրենսդիր, գործադիր և դատական իշխանության մարմինները: Նրանց գործունեության տարածական հիմքը երկրի ողջ տարածքն է ու այն բնակեցնող հասարակությունը: Մեզոմակարդակում՝ մարզերում, հանդես են գալիս տարածքային կա-

ռավարման մարմինները: Վերջիններիս ու նրանց գործունեության համակարգերի համար որպես ֆիզիկական տարածական հիմք և շրջանակ է հանդես գալիս մարզի տարածքը՝ համաձայն ՀՀ վարչատարածքային բաժանման, և սոցիալական հիմք՝ մարզի բնակչությունը: Մակրոմակարդակում հանդես են գալիս տեղական ինքնակառավարման մարմինները, որոնց ֆիզիկական տարածական հիմքը համայնքն է, իսկ սոցիալական հիմքը՝ համայնքի բնակչությունը: Իրավական համակարգը, վարչակազմը հանդես են գալիս բոլոր կառուցվածքային մակարդակներում: Նշվածներն էլ մեկ օրգանական միասնության մեջ կազմում են պետական անվտանգության ամբողջական օբյեկտը:

Անվտանգության նկատմամբ երկրորդ մոտեցումը ելնում է պետության լայն սահմանումից: Այն կարելի է անվանել անվտանգության *պետական մոտեցում*, թեպետ այնքան էլ արդարացված չէ այս տերմինի օգտագործումն այն համատեքստում, որի մասին այժմ կնշվի, և որը կրկին վերաբերում է ժողովրդավարական տիպի պետություններին: Այն ավելի շատ թյուրըմբռնման արդյունք է (national բառը անգլերենում ունի և՛ ազգային, և՛ պետական իմաստները): Թյուրըմբռնում՝ պայմանավորված այն հանգամանքով, որ քաղաքական համակարգի և, մասնավորապես, պետության տարածքային ու սոցիալական հիմքը, ինչպես նշվեց, ողջ երկրի տարածքն ու հասարակությունն են՝ երկրի քաղաքացիները: Ուստի դրանով իսկ ողջ հասարակությունը դառնում է պետության բաղադրիչ՝ քաղաքացիների կազմակերպված համախումբ: Այսօրինակ ընկալումն էլ հիշյալ մոտեցման կողմնակիցներին հիմք է տալիս համարելու, որ պետական անվտանգությունը ավելի լայն հասկացություն է, քան ազգային անվտանգությունը: Վերջինիս հետ պարզապես նույնացվում է հասարակության անվտանգությունը:

Վերը նկարագրվածից միանգամայն տարբեր է իրավիճակը հակաժողովրդավարական՝ տոտալիտար և ավտորիտար ռեժիմներ ունեցող երկրներում: Փաղափարի իշխանությամբ բնորոշվող և գերքաղաքականացված այդ (տոտալիտար) երկրներում պետության միջամտությունը հասարակության, խմբերի ու անհատների կենսագործունեության բոլոր ոլորտներում հսկայական է, իսկ հասարակությունն էլ՝ որպես այդպիսին, տարանջատված չէ պետությունից, չունի ինքնուրույնություն, կամ ավտորիտար ռեժիմով երկրներում ունի ինքնուրույնության, ազատության շատ

⁹ Зеркин Д.П., Основы политологии, Курс лекций, 2-е изд., доп. Ростов н/Д, Феникс, 1999, էջ 576:

ցածր աստիճան: Պետության կողմից ողջ հասարակության այդպիսի կլանման պայմաններում պետական անվտանգություն և ազգային անվտանգություն հասկացությունները նույնանում են՝ դառնալով պարզապես պետական անվտանգություն: Այն ներառում է ամեն ինչ, նաև՝ հասարակության անվտանգությունը:

3.2 Ազգային անվտանգություն հասկացության հարաբերակցությունը ազգային զարգացում հասկացության հետ

Ինչպես վերը նշվեց բազմիցս (տես նաև աղյուսակ 1-ի էներգետիկ չափման սյունակը), ազգային զարգացումը, քաղաքական փոփոխությունը ևս համարվում են անվտանգության օբյեկտ և սուբյեկտ: Մյուս կողմից նրանք միաժամանակ հանդես են գալիս իբրև անվտանգության օբյեկտի ու անվտանգության ժամանակային, էներգետիկ չափումների, սոցիալական տարածության բովանդակային կողմերից մեկը: Որպես ժամանակային չափում՝ նրանք կարող են կանխորոշել ինչպես անվտանգ, այնպես էլ վտանգաված ապագան և դրանք պայմանավորող առաջընթացն ու հետընթացը: Որպես էներգետիկ չափում՝ նրանք կարող են պայմանավորել ազգ-պետություն համակարգի ներուժը, կարող են հնարավորություն տալ՝ զնահատելու սպառնալիքից ազատության վիճակի ձեռքբերման նրա հնարավորությունները, և հակառակը:

Այդ գործընթացների քննարկման ժամանակ հարկ է տարբերակել նրանց էական տարբերություններն ու ասպեկտները: Հատկապես պետք է տարբերակել՝

1. ՀՀ ժողովրդավարացում-կերպափոխման (տրանսֆորմացիա) գործընթացները, այսինքն՝ հասարակական համակարգերի կերպափոխումը, քաղաքական փոփոխությունը:
2. Ազգային զարգացումը, որը պայմանավորված է ազգ-հասարակության էվոլյուցիոն զարգացմամբ:

1. Ժողովրդավարացում-կերպափոխում: Եթե ազգային զարգացումը միանգամայն առաջընթացի վիճակ է, ապա այլ է քաղաքական փոփոխությունը, որը կարող է ունենալ և՛ դրական, և՛ բացասական հետևանքներ, լինել և՛ անվտանգության, և՛ վտանգի աղբյուր: ՀՀ-ում տոտալիտար տի-

պի քաղաքական մշակույթի ու արժեքային համակարգի փոխարինումը ազատական-ժողովրդավարական արժեքային համակարգով, բնական է, տեսականորեն ենթադրում է առաջընթացի՝ արդիականացման, զարգացման ասպեկտ: Սակայն իրականում միանշանակ չեն այդ կերպափոխման արդյունքները, որոնք արտահայտվում են հայ հասարակության բոլոր համակարգերում, ինչպես նաև պետական իշխանության համակարգում նրա արդյունքում ի հայ եկած հիմնախնդիրների աճով: Արդյունքում՝ նշված համակարգերը հայտնվել են գերծանրաբեռնվածության վիճակում նրանց որպես պահանջ ներկայացվող այդ հիմնախնդիրների ամբողջական չլուծման, դժվարլուծելիության կամ անլուծելիության պատճառով: Այս հանգամանքն էլ, ազդելով հասարակության համակարգերի գործառնության արդյունավետության վրա, հասցրել է բոլոր տեսակի շրջակա միջավայրերում նրանց ադապտատիվության անկման, որը մվազեցրել է հատկապես միջազգային շրջակայքից ներթափանցող վտանգավոր միտումներին, հոսանքներին նրանց դիմակայելու ընդունակությունը: Միաժամանակ, միջազգային համակարգում խորացող ինտեգրման գործընթացները մեծացրել են այդ շրջակայքի ազդեցությունը ՀՀ ներպետական կյանքի վրա: Այսպիսի իրականությունում քաղաքական փոփոխություններն ավելի հաճախ վտանգի աղբյուր են դառնում: Եվ ընդհանրապես, ոչ բոլոր քաղաքական փոփոխությունները կարող են առաջընթացի վիճակ ապահովել:

Այսպես. տարաբնույթ մշակույթների (և այդ շղարշի տակ՝ ոչ միայն մշակույթների) անարգել ու շատ հաճախ անվերահսկելի ներթափանցումները հայ հասարակության մեջ պայմանավորում են համապատասխան սոցիալական-մշակութային, երբեմն՝ քաղաքական ենթատեքստերով հոսանքներ ու շարժումներ, որոնց բացասական հետևանքների կանխումը ազգային անվտանգության հիմնախնդիրներից է: Քանզի նրանք խարխլում են ազգային անվտանգության ապահովման ավանդական, բյուրեղացած կառույցների էթնոմշակութային հիմքերը, իմաստային տարածությունն ու մշակութային տեքստը, քայքայում են ավանդական ադապտատիվ մեխանիզմները: Նշվածը, ըստ էության, մշակութային տիպի վտանգ կարող է դառնալ դարերի հոլովություն ինքնապաշտպանական մեխանիզմներ մշակած ու բյուրեղացրած հայ հասարակության բնականոն գործառնման, պաշտպանունակության համար:

Ինչ խոսք, որոշ մշակութային, քաղաքական հոսանքներ էլ բովանդակում են հասարակության, պետության ադապտատիվ ընդունակությունները ընդլայնող արժեքներ, նորմեր, տեղակայումներ, որոնք կարող են ներդաշնակվել ավանդականի հետ: Այսինքն՝ հարկավոր է փնտրել խրախուսելի մշակույթի ու ավանդական մշակույթի արդյունավետ հաղորդակցման եղանակները (ընդունված է այս գործընթացն ավելի պարզ լեզվով անվանել ազգային առանձնահատկությունների հաշվառում), ինչպես նաև առանձնացնել, մեկուսացնել նրանք, որոնք վտանգում են հայ հասարակության և պետության անվտանգությունը:

Բացի հայկական քաղաքակրթական իմաստային տարածությանը սպառնացող այդօրինակ մշակութային վտանգից, այդ հոսանքները նաև քաղաքական վտանգներ են հանդիսանում: Քաղաքական վտանգներ այն առումով, որ մշակութային, կրոնական և այլ տիպի հոսանքներին, շարժումներին անդամագրված ՀՀ քաղաքացիների որոշակի թվի «սահմանագծի» գերազանցումը (երբ այդ հոսանքներին հարողները այլևս մեծամասնություն կազմելուն հավակնեն կամ էական կշիռ ունենան) կարող է էապես ազդել հայի մշակութային տեսակով, ինքնությամբ (որի հիմքի վրա էլ հայ ժողովուրդը պետական քաղաքականության համար ձևավորում ու նրան է առաջադրում հետամտման ենթակա ազգային նպատակները) պայմանավորված իշխանության հաշվեկշռի վրա, խախտել ու վտանգված դարձնել այն, ազդել իշխանության ձևավորման, պետական քաղաքականության նպատակների որակական կողմի (գործունեության համակարգի) վրա:

Հաջորդ ներթափանցումը, որն անարգել կատարվում է դեպի ներպետական տարածություն, իրականացվում է ժողովրդավարության լոկոմոտիվի՝ ազատ շուկայի միջոցով: Այդ հարթության վրա, Հայաստանի տնտեսությունը համաշխարհային տնտեսությանը ինտեգրելու և ինովացնելու անվան տակ, հաճախ «յուրացվում» են տնտեսական ռեսուրսները, ինչի արդյունքում էլ սահմանափակվում է պետության տնտեսական ազատության աստիճանը՝ անկախությունը: Որոշ դեպքերում տնտեսական վտանգի ազդեցիկությունը գերկարևորվում է ռազմաքաղաքականից: Եվ՝ միանգամայն իրավացիորեն, քանզի տնտեսական անկախության կորուստը արագորեն հանգեցնում է քաղաքական անկախության կորստին: Ու դա այն պատճառով, որ ֆինանսական-տնտեսական ռեսուրսները քաղա-

քական իշխանության էական ռեսուրսներից են, ինչպես նաև՝ տնտեսական համակարգը քաղաքական համակարգի համար բազիսային մշանակություն ունի:

Նշված հանգամանքներով պայմանավորված էլ հարկ է ճշգրիտ որակել գործընթացները՝ դրանք քաղաքական փոփոխություն, թե՞ ազգային զարգացում են, քանզի փոփոխությունը մշտապես հանգեցնում է առկա հաշվեկշռի փոփոխության: Եվ այստեղ է, որ այն պետք է օբյեկտիվորեն (ոչ թե սուբյեկտիվ) գնահատվի որպես առաջընթացի կամ հետընթացի վիճակ (լավատեսության և տագնապի ելակետերի մասին խոսվել է առաջին բաժնում):

Ազգային զարգացումը հասարակության (ազգի) էվոլյուցիան, բնականոն արդիականացումն է: Ազգային զարգացման հետ են կապված այն հիմնական արժեքները, որոնց սպառնալիքից ազատության վիճակը, առաջընթացն ու անվտանգությունն էլ պետք է ապահովվի:

Ինչպես վերը նշվեց, ՀՀ քաղաքական համակարգի հիմքում ընկած է արևմուտքի արդիականացված հասարակությունների արժեքային համակարգը: Այն ենթադրում է պահանջմունքների, շահերի, արժեքների ձևավորում գերազանցապես «ներքևից»՝ անհատներից ու քաղաքացիական հասարակությունից: Դա վերաբերում է նաև անվտանգության պահանջմունքներին, շահերին ու արժեքներին: Ուստի համառոտ ներկայացնենք զարգացման այն միտումները, որոնք իրենց մեջ կրում են այդ արժեքային համակարգերը, որոնք այսօր դիտվում են արևմտյան հասարակություններում, և որոնք սպասելի են նաև հայ իրականության մեջ:

Այդպիսի արժեքային համակարգ ունեցող հասարակություններում պահանջմունքների ձևավորումն ընթանում է «պակասության հայեցակարգի» տրամաբանությամբ՝ հենվելով երկու նախադրյալների վրա (Ռ.Ինգլհարտ)¹⁰: Առաջինը՝ հասարակության մեջ առաջնահերթությունները ձևավորվում են դեպի ինչ-որ բանի «պակասությունը» կողմնորոշվելուն համապատասխան՝ *մարդիկ մեծ արժեք են տալիս նրան, ինչը հասարակության մեջ հասնեմատաբար քիչ է*¹¹: Եվ երկրորդ՝ մարդու (այդ թվում

¹⁰ Ingleheart R., Culture shift in advanced industrial society, Princeton (N.J.), Princeton University Press, 1990:

¹¹ Ingleheart R., Modernization and postmodernization, Ann Arbor, University of Michigan, forthcoming:

և այլ սոցիալական միավորների) անհատական արժեքային կողմնորոշումներն ու առաջնությունները արտացոլում են այն պայմանները, որոնցում ընթացել է նրա սոցիալականացումը¹²: Այդ առաջնահերթությունների ու արժեքների բյուրեղանալու պարագայում դրանք անսասան են մնում կյանքի պայմաններում տեղի ունեցող բոլոր հետագա փոփոխությունների դեպքում: Այս համատեքստում անբարենպաստ սոցիալ-տնտեսական և քաղաքական պայմաններում սոցիալականացած մարդիկ սովորաբար շեշտում են հասարակության այնպիսի ավանդական «նյութական» նպատակների արժեքը, ինչպիսիք են *տնտեսական բարեկեցությունը, հասարակական անվտանգությունը, օրինականությունը և կարգը, կրոնական արժեքները և ուժեղ ազգային պաշտպանությունը*: Երբ հասարակությունը ձեռք է բերում ավանդական նպատակները, երիտասարդ սերունդը ուշադրություն է դարձնում «պոստ-նյութական» նպատակներն՝ *ինքնաարտահայտում, անձնական ազատություն, սոցիալական հավասարություն, ինքնահիրացում և կյանքի որակի պահպանում*:

Այս բոլոր արժեքները, պահանջմունքներն էլ կապված են անվտանգության հետ և միասնաբար կազմավորում են անվտանգության արժեքային համակարգը: Որպես և՛ բնական, և՛ սոցիալական պահանջմունք՝ անվտանգությունը դառնում է անքակտելի իրավունք, ինչն էլ պայմանավորում է համարժեք շահեր կառուցվածքային տարբեր մակարդակներում և կենսագործունեության տարբեր ոլորտներում: Նրանց կազմակերպված ամբողջությունն էլ դառնում է անվտանգության (քաղաքականության) արժեքա-շահային հիմքը: Այսպիսին է արևմտյան արժեքային համակարգի զարգացման ընդհանուր միտումը: Սակայն ազգային զարգացման, այ-

¹² Ծանոթ. Սկզբնական շրջանում Ռ.Ինգլիարտը փորձեց «պակասության» գաղափարը ընդլայնել և տարածել ըստ Ա.Մասլոուի մարդկային պահանջմունքների հիերարխիայի, սակայն ավելի ուշ շրջանի աշխատանքներում նա դրանից հրաժարվեց պահանջմունքների, արժեքների միջև հորիզոնական կազմակերպվածության տարրերի առկայության պատճառով: Արդյունքում՝ վերջիններս պահանջմունքների ու արժեքների հիերարխիան ժամանակի առանցքում չի պահում նույն հիերարխիկ հաջորդականության, դասավորվածության մեջ, ըստ որի՝ բարձր մակարդակի պահանջմունքները (ինչպես օրինակ՝ ինքնահիրացումը) առաջնային պահանջմունքներին (ինչպես օրինակ՝ ֆիզիկական անվտանգությունը) պետք հաջորդեն միայն վերջիններիս ապահովվածությունից հետո: Իրականում բոլոր մակարդակների պահանջմունքները կարող են (այսօր հենց այդպես է) միաժամանակ հանդես գալ:

սինքն՝ հասարակության զարգացման ասպեկտները առավել լավ հասկանալու համար անհրաժեշտ է հասարակության համակարգերի ու նրանց գործառնության դիտարկումը (ինչը կարվի ստորև): Իսկ հասարակության (սոցիալական համակարգի) ենթահամակարգերը չորսն են՝ սոցիետալ հանրույթը, կերպավերարտադրման համակարգը, քաղաքականության համակարգը և տնտեսության համակարգը¹³:

3.3 Հասարակության համակարգերը և նրա անվտանգության ապահովման ասպեկտները

1. **Սոցիետալ հանրույթ**: Այս համակարգի տեսանկյունից բուն հասարակության (ազգի) անվտանգության ապահովման առումով յուրօրինակ *օբյեկտ է* հանդես գալիս սոցիետալ նորմատիվ կարգը (որը համապատասխանում է չվտանգվածությանը և ամբողջականությանը) և այդ նորմատիվ կարգին համապատասխան կազմակերպված հասարակության կյանք: Ասվածին համապատասխան՝ *ԱԱԳ գործառույթը պետք է լինի հասարակության նորմատիվ կարգի ինչպես պահպանումն ու նրան ապառնացող վտանգների կառավարումը, այնպես այդ նորմատիվ կարգի զարգացումն ու զարգացմանը սպառնացող վտանգների կառավարումը* (մեր կողմից հիշատակված ա) և բ) խմբի գործառույթներին համապատասխան):

Այդ գործառույթի կատարումը ԱԱԳ-ի կողմից անհրաժեշտ է, որովհետև սոցիետալ հանրույթը սոցիալական համակարգի միջուկն է, որի *հիմնական գործառույթը ինտեգրացիան է*: Ինտեգրացիան ցանկացած համակարգում ամբողջականության ապահովման գործուն և կարևորագույն մեխանիզմներից է: Ուստի այս համատեքստում ԱԱԳ գործառույթը չպետք է հասկանալ իբրև հանրային կյանքի համար սոսկ նորմատիվություն և այդ նորմերի համակարգի պահպանում, զարգացում: Այլ խոսքը բուն նորմատիվ կարգի ապահովումն է, որն ավելի լայն կատեգորիա և նորմատիվությունից զատ ենթադրում է առկա նորմերին հանրույթի անդամների միացում, ինտեգրում: Ընդ որում միացում այնպես, որ վերջնահաշվում ապահովվի հասարակության ինտեգրվածությունը, քանզի այն հանդես է

¹³ Парсонс Т., Система современных обществ, Пер. с. англ. Л.А.Седова и А.Д.Ковалева, Под ред. М.С. Ковалевой, М., Аспект Пресс, 1998 էջ 270:

գալիս որպես ազգային անվտանգության արժեք, որն ամբողջանում է «ազգային միասնություն», «ազգային համախմբվածություն» հանրածանոթ ձևակերպումներում:

Իսկ սոցիետալ հանրության նորմաստեղծության գործառույթը ենթադրում է պարտականությունների սահմանում ինչպես նրա անդամների համար ամբողջությամբ վերցրած, այնպես էլ հասարակության ներսում դիֆերենցացված կարգավիճակների ու դերերի համար, որոնք բխում են սոցիետալ կոլեկտիվի նկատմամբ հանրության անդամների *լոյալությունից*: Լոյալության մեխանիզմի միջոցով են հանրության անդամները ինտեգրվում նորմատիվ կարգին, որի փորձարկումը այդ սահմանված պարտականությունների նկատմամբ նշանակում է փորձարկել կոլեկտիվի անունից կամ էլ հանուն «հասարակական» շահի, պահանջումների արված «հիմնավոր» կոչին նրանց պատշաճ արձագանքելու պատրաստականությունը:

Որպես կանոն, սոցիետալ լոյալության անունից և հանուն նրա հանդես են գալիս պետական մարմինները, որոնք մեկն են այն ինստանցիաներից, որ նրա համար սահմանում են այդպիսի պարտականություններ (գրված նորմերի տեսքով, օրինակ՝ օրենսդիր, գործադիր իշխանությունները), ինչպես նաև՝ հետևում են այդ նորմերի կատարմանը (օրինակ՝ դատական իշխանություններ, վերահսկողական ծառայություններ և այլն): Սակայն այդպիսի պարտականություններ (չգրված բնույթի նորմեր) սահմանվում են նաև հասարակական այլ ինստանցիաների կողմից (օրինակ՝ բուն հանրության կողմից կոլեկտիվ գիտակցականի ինստանցիայում), որոնք «օժտված» են այդ նույն նորմաստեղծ իրավունքով, ինչ որ պետությունը, սակայն չեն համարվում նրա կառուցվածքային բաղադրիչը:

Քանի որ դերերը, կարգավիճակները, պատասխանատվությունները ամրագրվում են նորմերում, ապա ինքնըստինքյան սոցիետալ հանրության *կառուցվածքային կոմպոնենտ են հանդես գալիս նորմերը*: Վերը նկարագրված առաջին դեպքում բնական է խոսել իրավական իմաստով պարտականության մասին, երբ ընդհուպ կարող է կիրառվել պետական հարկադրանք: Այդպիսիք սահմանված են, օրինակ, ՀՀ Սահմանադրության մեջ՝ ինչպես ուղղակիորեն ձևակերպված պարտականությունների (հարկեր, տուրքեր վճարելու, զինվորական ծառայություն կրելու և այլն), այնպես էլ ամրագրված իրավունքների հակառակ կողմը հանդես եկող պար-

տականությունների (այլոց նմանօրինակ իրավունքները հարգելու պարտականությունը) տեսքով: Մասնավորապես, սոցիետալ հանրության արական սեռի անդամների լոյալության փորձարկում է զինվորական ծառայությանը նրանց պատրաստականության ստուգումը, որը սահմանադրորեն ամրագրված պարտականություն է:

Իսկ երկրորդ դեպքում, երբ նորմերը սահմանվում են ոչ պետական ինստանցիաների կողմից, ապա խոսքը կամային-բարոյական իմաստով պարտավորության մասին է: Այսպես, Ղարաբաղ-Ադրբեջանական պատերազմի սանձազերծման արդյունքում հանուն հասարակության և պետության անվտանգության ՀՀ իրականության մեջ ծնունդ առավ երկրապահության շարժումը՝ հանրության յուրաքանչյուր անդամի համար փորձարկելով լոյալությունը՝ տվյալ պահին անհրաժեշտ դարձած պետության ու հասարակության պաշտպանության պարտավորության գիտակցման և կատարման առումով: Այդպես ձևավորվեցին ինքնապաշտպանական, մահապարտների և այլ ջոկատներ: Հետագայում համեմատական հայացք նետելով 1990-ականների առաջին կեսում այդ ռազմականացված հակամարտության ընթացքում Ադրբեջանին ու Հայաստանին, ազգային միասնության, ինտեգրվածության կապակցությամբ արձանագրելի է Հայաստանի առավելությունը՝ չհաշված դիտված առանձին բացասական դրսևորումները:

Հետևաբար, ազգային անվտանգության տեսանկյունից կարևոր է ոչ միայն հասարակության ամենօրյա բնականոն գործունեությունն ապահովող, այլ նաև պատերազմին և այլ տիպի վտանգներին, սպառնալիքներին դիմակայությունն ապահովող նորմաստեղծությունը: Իսկ ասվածը թույլ է տալիս ուրվագծել այն դերակատարների շրջանակը, որոնք սոցիետալ հանրության նորմաստեղծության տեսանկյունից կարող են համարվել ԱԱՀ-ի մասնագիտացված հանրության անդամ: Դրանք և՛ պետական կառույցներում են (պետական գործիչներ, իրավաբաններ և այլք), և՛ հասարակության մեջ (օրինակ՝ քաղաքական, տնտեսական, մշակութային գործիչներ, հեղինակավոր անձինք և այլք):

Սոցիետալ հանրության ինտեգրացիան բարդ գործառույթ է, քանզի հանրության բնորոշ գիծ է հանդես գալիս դերային բազմազանությունը (պլուրալիզմը): Հանրության զարգացման ընդգծված օբյեկտիվ միտում է դերային պլուրալիզմի մեծացումը, որի արդյունքում նույն անհատը կարող է

մասնակցել մի շարք կոլեկտիվներում և խմբերում: Դերային պլուրալիզմի աճը հանդես է գալիս որպես սոցիետալ հանրության *գարգացման գործընթացները բնութագրող կարևորագույն ասպեկտ* (պայմանավորելով անվտանգության ու նրա օբյեկտի ժամանակային չափման ոչ ֆիզիկական (սոցիալ-քաղաքական) բաղադրիչը)՝ ինքնաբերաբար դառնալով ազգային անվտանգության օբյեկտ: Առանձին վերցրած դերային պլուրալիզմի աճի միտումը նպաստում է անհատի ազատության աստիճանի մեծացմանը, ասել է թե՛ անվտանգության ապահովման այլընտրանքների մեծացմանը: Սակայն այդ միտումը ինտեգրացիայի առումով միաժամանակ երկու խոշոր խնդիր է առաջադրում:

Առաջին խնդիրը սոցիետալ հանրության անդամների միակցումը, ներառումն է ոչ միայն մեկ դերի, այլ դերերի բազմազանությամբ: Ավելի հստակ՝ խնդիրը սոցիետալ հանրության այդ դերերի նկատմամբ նրա ենթախմբերի և անհատների լոյալության ապահովումն է:

Երկրորդ խնդիրը, որը կապված է դերային բազմազանության աճի հետ, դառնում է տարբեր կոլեկտիվների և իր՝ սոցիետալ հանրության նկատմամբ նրա անդամների *լոյալությունների կարգավորման խնդիրը*:

Սոցիալական համակարգի ինդիվիդուալիստական տեսությունները պնդում են, որ անհատական շահերը և նրանց գերկարևորումը հաճախ են խոչընդոտում հասարակության ինտեգրացիային: Այս խնդիրը ներկայումս ակտուալ է նաև հայ հասարակության համար, որտեղ կենտրոնախույս միտումները գերակայում են կենտրոնաձիգ, ինտեգրացիոն միտումներին, իսկ հասարակության տարբեր խմբերը, անհատները շարունակում են մնալ չինտեգրված կամ էլ թույլ ինտեգրված: Եվ կրկին մեղադրանքներ են հնչում անհատների իրավունքների գերկարևորման հասցեին՝ «էզոցեներիզմ» և այլ ձևակերպումների տեսքով: Մինչդեռ բազում զարգացած հասարակությունների փորձը ցույց է տալիս, որ անհատների անձնական մոտիվները արդյունավետ կերպով ունակ են զուգամիտվել սոցիալական համակարգում՝ տարբեր կոլեկտիվներին անդամության և լոյալության միջոցով: Ուստի վերը թվարկված խնդիրների լուծումը լոյալությունների կարգավորման մեխանիզմի ընտրությունն ու ապահովումն է և այդ համատեքստում տարբեր դերերի նկատմամբ լոյալությունների հավասարակշռումը:

Որպես կանոն, անհատների մեծ մասի համար անմիջական խնդիր է

համարվում իրար հետ մրցակցող լոյալությունների հավասարակշռումը և ընտրանքը: Խնդրո համատեքստում դա կարևոր է, հատկապես երբ լոյալություններից մեկը առնչվում է ողջ հասարակության կամ պետություն անվտանգությանը: Այսպես. սեփական ընտանիքի հիմնական կերակրողի ու հայրենիքի պաշտպանության դերերի, պարտավորության նկատմամբ հայ տղամարդու լոյալությունների հավասարակշռությունը կարող է ապահովվել երկու դերերի համար էլ համարժեք շահագրգռվածության ստեղծումով: Մասնավորապես, եթե նա գիտակցի, որ երկրորդ դերի կատարմամբ նա պաշտպանում է ոչ միայն հասարակությանը, պետությանը, այլ նաև իր ընտանիքին, մերձավորներին (ինչը պատերազմի տարիներին դիտվեց հայ իրականության մեջ), ինչպես նաև համոզված լինի, որ այդ դերի կատարման դեպքում իր ընտանիքի գոյապահպանությունը կապահովվի հասարակության կամ պետության կողմից: Ի դեպ ընտանիքի նկատմամբ պետության և հասարակության հոգատարության այդօրինակ պարտականություն ամրագրված է ՀՀ Սահմանադրությունում: Սակայն իրականում հասարակության տարրական բջիջի՝ ընտանիքի նկատմամբ պետության այդ պարտականությունը բավարար չափով չի կատարվում, ինչն էլ այդ դերերի նկատմամբ հայ տղամարդու լոյալությունների հավասարակշռումը վտանգի տակ է դնում՝ հարկադրելով ընտրություն կատարել կոնֆլիկտի մեջ հայտնված երկու լոյալությունների միջև, որից իհարկե տուժում է մյուս դերի, պարտավորություն-պարտականության կատարումը: Հետևաբար, ընդհանուր դեպքում *եթե մույնիսկ հասարակության ներսում առկա տարբեր դերերի ներկայացվող պահանջները կոնֆլիկտի մեջ են, ապա սոցիետալ հանրության անդամների համար հնարավոր է ստեղծել տարբեր դերերի նկատմամբ իրենց լոյալությունը պահպանելու կենսական շահագրգռվածություն*:

Ազգային անվտանգության նկատառումներով լոյալությունների կարգավորման համար կարևոր է սոցիետալ հանրության հետ կապված արժեքների, նրանց պայմանավորած դերերի, պարտավորությունների հիերարխիան: Սոցիետալ հանրության փոխներթափանցող կոլեկտիվների և կոլեկտիվ լոյալությունների մի բարդ ցանց է, համակարգ, որին բնորոշ է դիֆերենցացիան և սեզմենտացիան: Այդ կոլեկտիվներն իրենք էլ կազմված են կոնկրետ կոլեկտիվների բազմությունից և բազում լոկալ հանրություններից (համայնքներ, ընտանիքներ և այլն): Ինչպես աղյուսակ 1-ում է բերված,

սոցիետալ հանրույթը ձևավորվում է երեք մակարդակներից. մակրոմակարդակում հանդես եկող սոցիետալ հանրույթի մեջ են մտնում մեզոմակարդակից՝ խմբերը, դասերը, կոլեկտիվները, միկրոմակարդակից՝ անհատները: Նրանցից յուրաքանչյուրն ունի իրեն ժառանգված և/կամ իր իսկ ստեղծած կենսական միջավայրը (ֆիզիկական և սոցիալական բաղադրիչներով հանդերձ), սեփական գործունեության համակարգը այդ միջավայրում:

Բնականաբար ենթադրվում է, որ գործ ունենք սոցիետալ հանրույթի մեջ ներդրված ոչ միայն կոլեկտիվների, այլ նաև նորմերի, դերերի ու լոյալությունների հիերարխիայի հետ: Ակնհայտ է, որ *ազգային անվտանգության նկատառումներով սոցիետալ հանրույթի նկատմամբ նրա անդամների լոյալությունը պետք է բարձր դիրք զբաղեցնի լոյալությունների ցանկացած կայուն հիերարխիայում* և դրանով իսկ դառնա ողջ պետության, հասարակության, նրա անդամների առանձնահատուկ հոգատարության առարկան: Այնուամենայնիվ, այդ հիերարխիայում ամենաբարձր տեղը նա չէ, որ զբաղեցնում է: *Առավել կարևոր է հասարակության նորմատիվ կարգի նկատմամբ ցուցաբերվող լոյալությունը*, որին էլ պատկանում է ամենաբարձր դիրքը լոյալությունների հիերարխիայում: Իսկ բոլոր դերերի նկատմամբ լոյալությունների կարգավորման ու հիերարխիայի որոշակիացման գործում կարևոր գործուն մեխանիզմը *մշակութային լեզգիտիմացումն է*: Նրա միջոցով են սոցիետալ հանրույթի անդամները (կոլեկտիվ թե անհատ) միանում ողջ սոցիետալ հանրույթին ու նրա նորմատիվ կարգին, միանում առկա դերերին: Նա է շահագրգռում հանրույթի անդամներին՝ փորձարկելու իրենց լոյալությունները առկա դերերի նկատմամբ: Հասարակության նորմատիվ կարգի մշակութային լեզգիտիմացումը առաջին հերթին գործում է արժեքային համակարգի ինստիտուցիոնալիզացման միջոցով՝ իրար կապակցելով սոցիետալ հանրույթը և մշակութային համակարգը: Դրա ապահովումից հետո են միայն առանձին ընտրանքային արժեքները կոնկրետացնում ընդհանուր արժեքային կերպերը, որոնք պետք է կազմեն այդ լեզգիտիմ կարգին ինտեգրված յուրաքանչյուր կոնկրետ նորմի մասը:

Հասարակության նորմատիվ կարգը, ընդհանուր արժեքային կերպերը որպես կանոն ամրագրվում և ինստիտուցիոնալիզացվում են երկրի սահմանադրությամբ, օրենսդրությամբ, որտեղ էլ ֆիքսված են սոցիետալ

հանրույթի անդամների հիմնական պարտավորությունները: Դա ողջ հանրույթի նորմատիվ կարգի մի մասն է կազմում, մնացյալը ֆիքսված են հասարակական չգրված նորմերում, որոնք ևս, սակայն, ինստիտուցիոնալացված են սոցիալական ինստիտուտներով:

Այսպիսով, եթե սոցիետալ հանրույթի բնականոն գործունեությունը, ինտեգրվածությունը մեծապես կախված է նրա ներսում առկա լոյալությունների իրացվելիությունից, ապա ազգային անվտանգության ապահովման խնդիր է դառնում *լոյալությունների կարգավորվածությունը*, որոնք հանդես են գալիս որպես նորմերը ղեկավարող ուժ: Եթե սոցիետալ հանրույթը դիտարկենք առանց նրա գործառնության ասպեկտի, ապա բնական է, որ նույնիսկ հասարակության համար սահմանված ամենափոքրապես նորմերի, դերերի համակարգի առկայության դեպքում դրանք գործողության մեջ չեն մտնի լոյալությունների կազմակերպված, կարգավորված համակարգի բացակայության դեպքում: Այդ նկատառումով նորմերի համակարգում տարբեր կոլեկտիվների իրավունքները և պարտականությունները պետք է համաձայնեցված լինեն ոչ միայն միմյանց, այլ նաև ամբողջությամբ վերցված հասարակության նորմատիվ կարգի լեզգիտիմ հիմքերի հետ: Մեկ համակարգային ամբողջություն կազմող այդ հիերարխիայի տեսանկյունից սոցիետալ հանրույթի նորմատիվ կարգավորումը պետք է ենթադրի այս կամ այն դերին, կոլեկտիվին անհատների *անդամության խնդիրը լուծող լեզգիտիմ ստրատիֆիկացիոն սանդղակների գոյությունը*, որոնք սահմանում են նրա մեջ մտնող կոլեկտիվների, առանձին անձանց, ինչպես նաև կարգավիճակների և դերերի (որոնք տարածված են այդ հասարակության մեջ) համընդհանուր ընդունելի և լեզգիտիմ հարգիությունը, վարկը (այն չափով, ինչ չափով յուրացված են նորմերը և արժեքները): Ստրատիֆիկացիոն այդ սանդղակներն էլ կառուցվածքավորում են ողջ սոցիալական տարածությունը կոնկրետ իրավիճակում ապահովելով դերերի ու լոյալությունների հիերարխիկ դասավորությունը: Ստրատիֆիկացիոն սանդղակները պետք է *կորդինացված լինեն* ինչպես անդամության կարգավիճակը որոշող ունիվերսալ նորմերի, այնպես էլ կոլեկտիվների, կարգավիճակների և դերերի որոշակի բաժանման հետ: Այս հանգամանքը ընդհանուր դեպքում ամենևին էլ պարտադիր չի համարում հիերարխիայի առկայությունը: Կոնկրետ ստրատիֆիկացիոն համակարգը այդ բոլոր բաղադրիչների բարդ ֆունկցիան է:

Ստրատիֆիկացիոն համակարգում ի հայտ է գալիս անհատի կարգավիճակի բարդագույն խնդիրը, որը պատմականորեն հակված են եղել դիտարկել մեծ կոլեկտիվ համակարգերին (դա կլինի պրոլետարիատը թե այլ կոլեկտիվ) պատկանելության տեսանկյունից: Այդ կոլեկտիվներին անհատների անդամությունն էլ որոշել է նրանց կարգավիճակը: Սակայն ժամանակակից հասարակություններում, ուր առաջնային են համարվում մարդու իրավունքները և ազատությունները, ընթանում են այդօրինակ կոլեկտիվ հանգույցներից անհատական կարգավիճակների ազատագրման գործընթացներ: Սա ազգային մակարդակում առաջնայնության առումով կարծես թե բախման մեջ է դնում անհատի և սոցիետալ անվտանգությունները: Անշուշտ, եթե դերերի հիերարխիայի վերին սանդղա-հարթակում անհատակենտրոն դերերը, շահերը և ոչ թե սոցիետալ նորմատիվ կարգն է հանդես գալիս, ապա բնական է, որ տվյալ կերպ կարգավորված հասարակության ինտեգրացիայի առջև խոչընդոտ են դառնում ամեն ինչի նկատմամբ գերակայություն ստացած անհատական շահերը: Սակայն, ինչպես վերը նշվեց, միանգամայն հնարավոր է անհատի իրավունքների և անվտանգության զուգամիտումն ու կանալիզացիան համապատասխանաբար սոցիետալ համակարգի ու ազգային անվտանգության մեջ: Այնպես որ, չարդարացված է նրանց կատեգորիկ հակադրումը անվտանգության հայեցակարգում: Նրանք օրգանապես կապված են և մեկ ամբողջություն են կազմում: Խոսքը չի վերաբերում անհատական շահերը երկրորդ պլան մղելու անհրաժեշտությանը, այլ վերաբերում է սոցիետալ նորմատիվ կարգին նրանց ներդաշնակ միակցմանը, անհատի համար շահագրգռությունների ստեղծմանը:

Եվ կրկին խնդիրը հանգում է ստրատիֆիկացիոն սանդղակին, կարգավիճակների նկատմամբ սոցիետալ հանրության անդամների շահագրգռվածությանը: Մասնավորապես, սոցիետալ հանրության ստրատիֆիկացիոն սանդղակում կոլեկտիվի կամ անհատի դիրքը գնահատվում է նրա զբաղեցրած դիրքի *հարգիությանը և ազդեցությունը թողնելու* մակարդակով: Փողի և իշխանության հետ մեկտեղ ազդեցությունը դիտարկվում է իբրև սոցիետալ փոխանակության ընդհանրացված սիմվոլիկ միջոցներից մեկը: Նրա էությունը այլ սոցիալական գործակալների մակարդակում իրենց ցանկալի որոշումների ընդունմանը հասնելու ընդունակությունն է՝ նրանց որպես գայթակղություն չներկայացնելով որևէ արժեքավոր բան և նրանց

չսպառնալով որոշակի պատժիչ հետևանքներով: Այդ ազդեցությունը պետք է գործադրվի՝ ներգործության օբյեկտին համոզելով, որ այն որոշումը, որը ներշնչում է ազդեցության սուբյեկտը, ենթադրում է նրանց երկուսի կողմից էլ համերաշխություն վայելող կոլեկտիվ համակարգ(եր)ի շահերից բխող գործողություն: Այդ նպատակով ազդեցության սուբյեկտը նախևառաջ հղում է կատարում կոլեկտիվ շահին (օրինակ, փաստարկելով, որ դա անհրաժեշտ է հասարակությանը, պետությանը), միաժամանակ ելնելով նրանից, որ երկու կողմերն էլ, ապահովելով կոլեկտիվ շահ և փոխադարձ համերաշխություն, բավարարում են նաև իրենց մասնակի շահերը: Եթե հասարակության մեջ ազդեցություն ապահովող կարգավիճակը լեգիտիմ չէ սոցիետալ հանրության անդամների համար, ապա դա միարժեքորեն պայմանավորելու է նրանց համերաշխության բացակայություն տվյալ կոլեկտիվ համակարգի նկատմամբ, իսկ ազդեցության կարգավիճակը տնօրինողը (որը հարգված չէ սոցիետալ հանրության անդամների կողմից, օրինակ՝ թաղային հեղինակություն, վարկաբեկված մտավորական, քաղաքական գործիչ և այլն) զուրկ է լինելու արդյունավետ ազդեցություն թողնելու հնարավորությունից: Եվ ճիշտ հակառակը տեղի ունի, երբ այդ «կոչը» հնչում է ազդեցիկ, հարգի կարգավիճակի անունից, հեղինակություն վայելող անձի, կոլեկտիվի կողմից:

Հանրագումարենք: Եթե զարգացած երկրներում սոցիետալ համակարգի այս խնդիրները բավարար չափով լուծված են, ապա միանգամայն այլ է իրավիճակը Հայաստանի պարագայում: Արևմտյան ազատական-ժողովրդավարական մշակութային մոդելը և արժեքային համակարգը որդեգրած ՀՀ-ն դեռևս լուրջ խնդիրներ ունի ինտեգրացիա ապահովող սոցիետալ հանրության առումով: Ավանդական նորմերի հետ որոշ դեպքերում բախման մեջ հայտնված և ՀՀ-ի կողմից ֆորմալացված այդ նորմատիվ համակարգի ենթադրած սոցիետալ հանրության բնութագրվում է ինտեգրացիայի ցածր մակարդակով, որը ազգային անվտանգության լուրջ հիմնախնդիրներից կարող է լինել հատկապես սպառնալիքի, վտանգի առկայության դեպքում: Իսկ ազգային անվտանգությունը ենթադրում է հասարակության բարձր աստիճանի ինտեգրացիա, որն էլ տեղի ունի, եթե հասարակության ներսում առկա դերերի նկատմամբ ապահովվում է նրա անդամների լոյալությունը: Լոյալությունների հիերարխիայում առաջին հարթակում *հանրության նորմատիվ կարգն է*, որը սահմանել են նրա անու-

նից և հանուն նրա շահերի, պահանջունքների պետական ու հասարակական տարբեր ինստանցիաները: Այնուհետև հաջորդում են սոցիետալ հանրույթի հետ կապված պարտավորությունները: Նորմատիվ կարգի ունիվերսալ նորմերին հանրույթի անդամների միակցումը կատարվում է նորմատիվ կարգի լեգիտիմացման և կոլեկտիվներին անհատների անդամության լեգիտիմ ստրատիֆիկացիոն սանդղակների միջոցով, որին ծառայում են վարկի, ազդեցության, համերաշխության ու շահագրգռվածության հայեցակարգերը: Այս կերպ սոցիետալ հանրույթը, նրա զարգացման ասպեկտը հանդես են գալիս ոչ միայն որպես անվտանգության օբյեկտ, այլ նաև սուբյեկտ, երբ նրա յուրաքանչյուր անդամ իրականացնում է ազգային անվտանգության գործառույթ կամ նպաստում է դրա իրականացմանը:

1. **Կերպավերարտադրման ենթահամակարգը** սոցիալական համակարգի՝ հասարակության երկրորդ ենթահամակարգն է, որի հիմնական գործառույթը մշակութային կերպերի, նմուշների վերարտադրությունն է: Այս առումով անվտանգության օբյեկտ է հանդես գալիս հասարակության մշակութային կերպերի համախումբն ու նրանց վերարտադրությունը: Ինքնին հասկանալի է, որ սոցիալական համակարգի դիտարկումը այս ենթահամակարգի տեսանկյունից նույնական է արդեն իսկ վերը նշված անվտանգության արժեքային ասպեկտի հետ, քանզի կերպավերարտադրման համակարգի *կառուցվածքային բաղադրիչ են հանդես գալիս արժեքները*: Հասարակության այս համակարգի տեսանկյունից անվտանգությունը ենթադրում է երկու խումբ գործառույթների իրականացում ԱԱՀ-ի կողմից: *Առաջինը, առկա արժեքների, արժեքային կերպերի սպառնալիքից ազատության վիճակի պահպանումն է*: Հաճախ ազգային անվտանգությունը սահմանվում է «հասարակության էական արժեքների սպառնալիքից ազատության վիճակ» ձևակերպմամբ: *Երկրորդ խումբը այդ արժեքների, կերպերի վերարտադրության, զարգացման ու զարգացմանը սպառնացող վտանգների կառավարման ապահովումն է*: Կերպավերարտադրման համակարգի *զարգացման գործընթացի ասպեկտ է հանդես գալիս արժեքների ընդհանրացումը*:

Սոցիետալ հանրույթի ներքո խոսվեց այդ հանրույթի նորմատիվ կարգի մշակութային լեգիտիմացման մասին, այսինքն՝ այն կարևորագույն գործառույթի մասին, որը կատարում է կերպավերարտադրման համակարգը

սոցիետալ հանրույթի համակարգում: Այդ գործառույթի մասին առավել հանգամանալից խոսելիս հարկ է նշել, որ մշակութային լեգիտիմացման հիմքերը տրանսցենդենտ են շահերի, ազդեցության և համերաշխության ինչպես կոնկրետ, այնպես՝ պատահական բնույթի նկատմամբ, որոնք սոցիետալ մակարդակում հանդես են գալիս արժեքային կապվածությունների տեսքով: Եթե հանրույթին, կոլեկտիվին ցուցաբերվող լոյալության, պարտավորությունների կատարման ժամանակ խոսվեց գերազանցապես հանրույթի անդամների շահագրգռվածությունից նշվածների ունեցած կախվածության մասին, ապա արժեքային կապվածությունների տարբերակիչ գիծ է համարվում նրանց մեծ անկախությունը գնի, օգուտի կամ վնասի պատկերացումներից, սոցիումի կամ շրջակա միջավայրի ընթացիկ պահանջունքներից: Ուստի շահագրգռվածությունից զատ, արժեքային կապվածությունները հանդես են գալիս իբրև ևս մեկ կարևորագույն մեխանիզմ, որոնք հնարավոր են դարձնում սոցիետալ հանրույթի անդամների ներգրավումը ազգային անվտանգության հռչակված առաջնահերթությունների, նպատակների կյանքի կոչմանը, գործառույթների իրականացմանը: *Հետևաբար, անվտանգության տեսանկյունից առաջին պլան է գալիս կերպավերարտադրման համակարգի կողմից ազգային անվտանգությունը խորհրդանշող արժեքների, դրանց վերարտադրման մոդելների ձևավորումը, որոնք մշակութային լեգիտիմացման մեխանիզմի միջոցով կապակցվում են սոցիետալ հանրույթի նորմատիվային կարգին՝ պայմանավորելով համարժեք դերերին, պարտավորություններին հանրույթի անդամների արժեքային կապվածությունը*:

Արժեքային պարտավորությունների խախտումը բնորոշվում է որպես ոչ լեգիտիմ արարքի կատարում (տվյալ պարագայում՝ համապատասխան մակարդակի սոցիալական միավորի անվտանգության վտանգում), և հակառակը՝ պարտքին հետևելը համարվում է պատվի և խղճի գործ, որոնք էլ իրենց հերթին չեն կարող ներկայացվել առանց անպատվության և մեղքի հասկացությունների: Ասել է թե՛ անվտանգության ապահովմանը սոցիետալ հանրույթի անդամների ներգրավումը իրականացվում է հանրային բարոյականության մեջ այնպիսի ճանաչողական գործուն մեխանիզմների ներդրմամբ, ինչպիսիք են բարի-պարտք-խիղճ-պատիվ-արարում (բարին կատարելը պարտք է, այդ պարտքի կատարումը՝ խղճի և պատվի գործ, որն էլ արդյունքում հանգեցնում է արարման) և չար-ան-

պատվություն-մեղք-ավերում (չարը կատարելը անպատվություն է և մեղք, որը կհանգեցնի ավերման) շղթաները: Վերջինս արգելք է դնում անվտանգությունը այս կամ այն չափով վտանգող արարքների կատարման վրա:

Իրականում հենց այդպիսի ուժ էլ ունեն արժեքները և արժեքային պարտավորությունները, քանի որ արժեքներին կապվածությունը նրանց իրացման առումով ենթադրում է կոնկրետ գործողություններ կատարելու պարտավորություն: Նրանց ուժը ոչ միայն հասարակության ներսում դրական, լեզիտիմ և լեգալ գործողություն կատարելը խրախուսելն է, այլ նաև ոչ լեզիտիմ արարքի բացառման ընդունակությունը: Ընդ որում, արգելքներ դնելու նրանց ընդունակության ազդեցության ձևը և աստիճանը կախված են մի շարք գործոններից: Սոցիետալ հանրույթի անդամը կարող է ձեռնպահ մնալ ոչ լեզիտիմ արարք կատարելուց կամ չհամարձակվել այն կատարել, եթե հասարակության ներսում առաջին հերթին բացակայում է կապվածությունը և աջակցությունը համարժեք արժեքին, և երկրորդ հերթին, եթե դրա կատարման դիմաց սպասվում են հանրային կամ պետական պատժամիջոցներ (կախված ոչ լեզիտիմ արարքի բնույթից):

Հատկապես եթե հասարակության արժեքային համակարգն ունի «ակտիվիստական» բնույթ, ինչը մեծ մասամբ բնորոշ է ժամանակակից հասարակություններին, ապա դա ենթադրում է կոլեկտիվ գործողության համար միանգամայն որոշակի պայմանների իրատեսական ճանաչում: Այսպես. արժեքային համակարգերն իրենց մեջ ներառում են «արժեքային առումով հիմնավորված միավորումների» նկատմամբ սոցիետալ հանրույթի անդամների *պարտավորությունների*, լեզիտիմ *կոլեկտիվ փոխազդեցությունների* և կազմակերպությունների շրջանակներում *համերաշխություն* կատեգորիաները: Հասարակությունն ինքն է որոշում, թե որ միավորումներն են համարվում արժեքային առումով հիմնավորված: Ազգային անվտանգության մակրոմակարդակում այդօրինակ միավորումների հետ ասոցացված արժեքներ են հանդես գալիս, օրինակ, ինքնիշխան պետությունը, ազգը, *մեզոմակարդակում`* ընտանիքը, կոլեկտիվը:

Հազվադեպ է հնարավոր լինում սոցիետալ հանրույթի անդամների համար ապահովել միավորման լեզիտիմությունը` այդ լեզիտիմացումը կապելով միանգամայն կոնկրետ գործողությունների հետ, քանի որ գործողության սուբյեկտները, որպեսզի հնարավորություն ունենան փոփոխական հանգամանքներում իրացնել իրենց արժեքները, պետք է որոշումներ

րի ընդունման բավարար ազատություն ունենան: *Այդպիսի ազատություն ապահովող գործոններից մեկը համարվում է արժեքների համընդհանրացման բարձր մակարդակը*, որոնց հիման վրա իրականացվում է միավորման լեզիտիմացումը: Արժեքների համընդհանրացումն էլ հանդես է գալիս իբրև կերպավերարտադրման համակարգի զարգացման գործընթացի ասպեկտ:

Հասարակության այս համակարգի մեջ մտնող և համընդհանուր համարվող արժեքները կապված են կենսագործունեության բոլոր (և ոչ թե կոնկրետ) ոլորտներում (մշակույթ, քաղաքականություն, տնտեսություն և այլն) վարքաբանական նմուշների հետ: Սակայն ոչ բոլոր դեպքերում է, օրինակ, որ նրանց արգելող բնույթը նույն բովանդակությունն ունի: Այսպես. տնտեսական փոխազդեցություններում մարդու կողմից մարդու շահագործման արգելքը միանգամայն տարբերվում է դրանը տոկոսի տակ դնելու, գույքը գրավ դնելու կոնկրետ արգելքներից: Արժեքային համակարգերի այն աստիճանի համընդհանրացումը, երբ նրանք ընդունակ են դառնում արդյունավետ կերպով ղեկավարել սոցիալական գործունեությունն առանց մանրամասն շարադրված արգելքների վրա հենվելու, հասարակության արդիականացման, զարգացման գործընթացում առանցքային բնութագրիչներից մեկն է համարվում: Այդպիսիք ժամանակակից հասարակություններում հանդես են գալիս մարդու հիմնարար և անքակտելի իրավունքներն ու ազատությունները, նրանց իրավահավասարությունը, որոնք ևս ամրագրված են ՀՀ Սահմանադրության մեջ: Եվ պատահական չէ, որ այդ արժեքներում ավելի շատ խոսվում է իրավունքի, ազատության, քան թե արգելքի տերմիններով: Թեպետ նրանց անօտարելիությունը արդեն իսկ արգելք է և անվտանգության ապահովման օբյեկտ: Մյուս կողմից էլ այդ ազատությունը ազգային անվտանգության գործառույթներին անհատների, խմբերի մասնակցության ճկունությունն ու այլընտրանքայնությունը ապահովող գործոն է (ցանկացած իրավունքի առումով):

Մշակույթի մակարդակում որպես արժեքների համապատասխան ասպեկտ հանդես է գալիս *բարոյականությունը*: Եվ ազգային անվտանգության բազմաթիվ արժեքներ հենց այս մակարդակում են: Բարոյականությունը ենթադրում է փորձի օբյեկտների գնահատում սոցիալական հարաբերությունների համատեքստում: Բարոյական վարքը կոնկրետ մշակու-

թային արժեքի իրացումն է այլ սուբյեկտների հետ փոխազդեցություններ ներառող սոցիալական իրավիճակում: Սոցիալական հարաբերություններում անշուշտ պետք է լինեն ստանդարտներ, որոնք պարտադիր են նրա մասնակիցների համար: Բարոյական արժեքները մշակութային համակարգի արժեքային բովանդակության, պարունակության միակ բաղադրիչն են: Գոյություն ունեն մասնաձև, էսթետիկական, ճանաչողական կամ բուն կրոնական արժեքներ:

Ինչպես ցանկացած մշակույթ, հայկական մշակույթը ևս այլ մշակույթներից տարբերակվում է ոչ միայն իր ենթադրած բարոյականության, այլ նաև *արվեստի, կրոնական հավատքի* առումով, որոնք հանդես են գալիս որպես արտահայտչական սիմվոլացման դիֆերենցացված ոլորտներ: Այդ մշակույթի հարաբերականորեն ինքնուրույն բաղկացուցիչ է նաև *էմպիրիկ իմացությունը* (վերջնահաշվում՝ գիտությունը), որը վերը նշվածների մեջ ևս դառնում է դիֆերենցացված անկախ մշակութային ենթահամակարգ: Ավելորդ է նշել, որ դիֆերենցացված մշակութային այդ ենթահամակարգերն իրենց արժեքային մասնաբաժիններն ունեն ազգային անվտանգության արժեքային համակարգում, որոնք սոցիետալ հանրույթի դիֆերենցացված դերերի հետ կազմավորում են ազգային ինքնության հայեցակարգը: *Փոխադարձ կապերի բարդ ցանցով և բարձր աստիճանի դիֆերենցացված մշակութային համակարգի առկայությունը համարվում է արդիականացող հասարակությունների տարբերակիչ գիծը և ավելի բարձր աստիճանի անվտանգության գրավականը:*

2. Քաղաքականության համակարգը հասարակության երրորդ կարևորագույն ենթահամակարգն է (այլոց դեպքում՝ քաղաքական համակարգ), որի հիմնական գործառույթը կենսագործունեության տարբեր ոլորտներում *հռչակված նպատակների ձեռքբերումն է:* Քաղաքականության համակարգի *կառուցվածքային բաղադրիչ են հանդես գալիս կոլեկտիվները, իսկ զարգացման գործընթացի ասպեկտը դիֆերենցացիան է:* Անվտանգության քաղաքականությունը, ինչպես և մյուս քաղաքականությունները, հարում է հասարակության այս համակարգին, քանզի նպատակի ձեռքբերումը սույն համակարգի գործառույթն է:

Քաղաքականության համակարգը իր համընդհանրացված գործառույթների (1. տվյալ հանրույթի, երկրի որոշակի սոցիալական խմբի կամ անդամների մեծամասնության քաղաքական իշխանության ապահովումը,

2. կառավարումը, 3. հասարակության սոցիալական խմբերի և շերտերի որոշակի միասնությունը՝ ինտեգրացիան, 4. տնտեսության գործառնման և առաջընթացի համար քաղաքական պայմանների ստեղծումը, 5. հասարակության ու նրա անդամների պաշտպանությունը ներքին և արտաքին կործանարար ազդեցություններից (էջ 122-124)¹⁴) միջոցով սերտորեն կապված է այլ համակարգերի հետ, և փոխներթափանցած է նրանց մեջ: Այդ գործառույթների շրջանակներում է քաղաքական համակարգը կենսագործունեության տարբեր ոլորտների համար առաջադրվող նպատակների շարքում սահմանում նաև տվյալ ոլորտի կամ համակարգի անվտանգության նպատակները և հետամտում դրանց: Անվիճահարույց է, որ բոլոր տեսակի քաղաքականությունները սերտորեն փոխկապակցված են, և խնդրո համատեքստում կարևոր է նշել նրանց կապը հատկապես անվտանգության խնդիրների, իսկ ավելի կոնկրետ՝ անվտանգության ապահովման համար ցանկալի նպատակների ձեռքբերման հետ: Մասնավորապես, վերը դիտարկված երկու համակարգերի համար ձևակերպվեցին այն նպատակները, որոնց ձեռքբերումն անհրաժեշտ է անվտանգության նկատառումներով: Եվ ամենևին էլ պարտադիր չէ, որ այդ նպատակների ձեռքբերումը հետամտվի միմիայն պետության կողմից, այլ ցանկալի է դրանում ողջ հասարակության ներգրավումը, նրան ամբողջությամբ քաղաքական համակարգի մեջ որպես ակտիվ գործոն ներառումը, այլ ոչ թե օտարումը: Իր իրավունքների տնօրինման և պրակտիկայում դրանցից օգտվելու փաստով իսկ յուրաքանչյուր քաղաքացի քաղաքական համակարգի բաղկացուցիչ է՝ լինի նա օբյեկտ թե սուբյեկտ: Ասվածը չպետք է շփոթել որոշակի գաղափարախոսությամբ հասարակության քաղաքականացման հետ: Եթե ընդհուպ հասարակական կյանքը կարող է քաղաքականացված լինել, ապա՝ հատկապես զարգացման հետ ասոցացված անվտանգության գործառույթների մասով: Այսինքն՝ երբ հասարակության յուրաքանչյուր անդամ ուղղակիորեն կամ անուղղակիորեն, կոնկրետ ոլորտում կամ ընդհանրապես գիտակցի իր մասնակցության կարևորությունը անվտանգության նպատակների ձեռքբերման առումով:

Որպես հասարակության կյանքի կազմակերպման՝ սոցիետալ նորմա-

¹⁴ Зеркин Д.П., Основы политологии, Курс лекций, 2-е изд., доп. Ростов н/Д, Феникс, 1999, էջ 576:

տիվ կարգի մեկ այլ ասպեկտ (առաջին ասպեկտը լոյալությունը և անդամությունն էր, երկրորդը՝ մշակութային լեզվատիմացունքը), հասարակության քաղաքական կյանքն ինքնին դառնում է անվտանգության օբյեկտ, իսկ քաղաքականության համակարգի գործառույթների ապահովումը՝ անվտանգության խնդիր:

Ինչպես վերը նշեցինք, սոցիետալ նորմատիվ կարգի նկատմամբ հանրության անդամների լոյալություն-անդամության և նրա մշակութային լեզվատիմացման դեպքում ազդեցությունը (որոշակի սոցիետալ կարգավիճակ, դեր կրողին ենթարկվելը) և արժեքային կապվածությունները գործում են կամավորության սկզբունքով՝ համոզման միջոցով և պատվին ու խղճին հղում կատարելով: Սակայն ակնհայտ է, որ որևէ խոշոր և բարդ սոցիալական համակարգ չի կարող գոյատևել, եթե նրա նորմատիվ հիմքի մեծ մասի հետ հանրության անդամների համաձայնությունը չկրի պարտադիր բնույթ: Այսինքն՝ եթե իրավիճակներին համապատասխան չլսելու, չենթարկվելու նկատմամբ չկիրառվեն բացասական պատժամիջոցներ: Չլսելու, չենթարկվելու դեպքում կիրառվող այդօրինակ պատժամիջոցները մասամբ էլ նախագուշացում են նույնիսկ օրինապահ քաղաքացիների համար, որոնց «հիշեցնում են» իրենց պարտականությունների մասին, իսկ խախտողների համար ծառայում են իբրև պատիժ: Սոցիալապես կազմակերպված և կառավարվող բացասական պատժամիջոցների կիրառումը՝ ներառյալ նրանց կիրառման սպառնալիքը այն դեպքերում, երբ կասկածի տակ է առնվում հանրության անդամների լսելու մտադրության առկայությունը, կոչվում է *հարկադրանքի գործառույթ*, որը հասարակությունում իրականացվում է այնպիսի հատուկ մարմինների կողմից, ինչպիսիք են ոստիկանությունը և ռազմականացված ծառայությունները:

Կառավարման ենթարկվող հարկադրանքը պահանջում է նորմերի խախտման հանգամանքների, սուբյեկտի և խախտման իրական փաստի որոշման հստակ եղանակների գոյություն: Այդ ուղղությամբ գործող հատուկ մարմինների շարքում կարևոր դեր ունեն դատարաններն ու իրավաբանական գիլդիան: Վերջիններս պարտավորությունների, պատիժների և այլնի սահմանումը համակցում են նորմերի իմաստի մեկնաբանության հետ, քանզի բարդ նորմատիվ կարգը (ինչը բնորոշ է ժամանակակից հասարակություններին) ոչ միայն հարկադրանքի, այլ նաև նրա հեղինակություն վայելող մեկնաբանության կարիքն ունի: Թույլ զարգացած հասարակություններում այս վերջին գործառույթը սովորաբար տնօրինում են կրոնական ինստանցիաները (օրինակ՝ իսլամական-ֆունդամենտալիստական մշակույթով հասարակությունները):

Ողջ հասարակության անվտանգության առկա և պոտենցիալ հիմնախնդիրները սահմանելու առումով կարևոր է պարզել սոցիետալ հանրության ու քաղաքականության համակարգի հարաբերություններին առնչվող մի շարք խնդիրներ: Քաղաքականության համակարգի մեջ են մտնում ոչ միայն պետական կառավարման համակարգի այն հիմնական գործառույթները, որոնք դրսևորվում են իր և սոցիետալ հանրության փոխհարաբերություններում (օրինակ՝ ՀՀ Սահմանադրության մեջ նախագահի, կառավարության, ԱԺ գործառույթները և այլն), այլ նաև այն գործառույթները, որոնք դրսևորվում են նրա ու ցանկացած այլ կոլեկտիվի հարաբերություններում: *Ուստի անհրաժեշտ է դառնում սոցիալական-տարածության մեջ քաղաքական անվտանգության օբյեկտի հստակեցումը, ինչն էլ ենթադրում է քաղաքականության համակարգի հստակ սահմանազատում:*

Եթե քաղաքականության համակարգի սոցիալական կամ տարածական հենքի առումով այն հստակ է (դա երկրի տարածքը և այն բնակեցնող հասարակությունն է, որոնք հասարակության բոլոր համակարգերի համար նույնն են), ապա միանգամայն այլ է վիճակը տարաբնույթ կոլեկտիվների, անհատների հետ կապված իրադարձությունների, գործընթացների առումով: Այսինքն՝ խնդիր է առաջանում պարզել, թե դրանցից որոնք, որ մակարդակին են քաղաքական, և որոնք՝ ոչ: Հիշատակված հիմնախնդրի կապակցությամբ բավական հստակ չափորոշիչ է հետևյալը: *Ցանկացած մակարդակում տեղի ունեցող ինչ-որ երևույթ, իրադարձություն, գործընթաց համարվում է քաղաքական այն չափով, ինչ չափով այն կապված է որևէ կոլեկտիվի կողմից իր նպատակների ձեռքբերման համար ռեսուրսների մոբիլիզացման և կազմակերպման հետ:* Այդ իսկ պատճառով գործունեության քաղաքական ասպեկտներ գոյություն ունեն նաև այնպիսի կոլեկտիվների, կազմակերպությունների դեպքում, ինչպիսիք են գործարար ընկերությունները, համալսարանները, եկեղեցիները և այլն:

Պետությունը քաղաքականության համակարգի ամենաազդեցիկ և կարևորագույն ինստիտուտն է, և ժամանակակից հասարակություններում այն գնալով ավելի ու ավելի է դիֆերենցացվում սոցիետալ հանրության օրպես հասարակության մասնագիտացված, առանձնահատուկ մար-

մին (պետական անվտանգությունը որպես ազգային անվտանգության ինքնուրույն բաղադրամաս արդեն իսկ դիտարկվել է): Այդ տիպի հասարակություններում պետությունը միտում ունի կենտրոնանալու երկու ֆունկցիոնալ համալիրների վրա:

Առաջինն ընդգրկում է գլոբալ սպառնալիքներին դեմ հանդիման սոցիետալ հանրույթի ամբողջականության պահպանման պատասխանատվությունը՝ նրա լեգիտիմ նորմատիվ կարգի վրա հատուկ, բայց ոչ բացառիկ շեշտադրմամբ: Այս համալիրին են վերաբերվում *հարկադրանքի գործառույթները* և *ամնվազն նորմերի իմաստի մեկնաբանություն* իրականացնելուն նրա մասնակցության որոշակի բաժինը: Դրանցից բացի քաղաքականության համակարգի զարգացման ասպեկտ հանդես եկող դիֆերենցացիայի արդյունքում կառավարման ոլորտները նույնպես ենթարկվում են այդ գործընթացին (ինչը ևս անվտանգության օբյեկտ է, և ԱԱՀ-ն պետք է ապահովագրի այն ու չխոչընդոտի): Արդյունքում ինքնուրույնացման միտում ունեցող կառավարման այդ ոլորտները պահանջում են անվտանգ ու կանոնակարգված գործառնություն ապահովող նոր նորմերի բաց ձևակերպում ու օրինականացում: Հետևաբար քաղաքականության համակարգի օրենսդիր գործունեությունը գործառնության այս համալիրին է հարում:

Երկրորդ համալիրի մեջ են մտնում պետության գործադիր գործունեության բոլոր ձևերը: Այն կապված է կոլեկտիվ գործողությունների հետ՝ «հասարակական» շահերից բխող ինչ-որ միջոցների ձեռքնարկ ենթադրող իրավիճակներում: Պետության այդ պատասխանատվության սահմանները տարածվում են պարտադիր կարևորության գործերից (ինչպիսիք են երկրի սահմանների պաշտպանությունը կամ հասարակական կարգի պահպանությունը) մինչև «հասարակական շահերը շոշափող» ցանկացած հարց, որոնք բոլորն էլ ամնչվում են անվտանգության հետ:

Պետության և սոցիետալ հանրույթի միջև հիմնական հարաբերությունները ժողովրդավարական հասարակություններում ազգային անվտանգության հետ նույնպես կապված են: Արդիականացած հասարակություններին բնորոշ է, որ դիֆերենցիացիայի որոշակի մակարդակի դեպքում քաղաքական լիդերների իշխանությանը բնորոշ է դառնում կախվածությունը բնակչության լայն շերտերի աջակցությունից: Այս առումով քաղաքական լիդերները էական դերակատարում են ստանում ազգային անվ-

տանգության գործառնությունների համատեքստում: Լիդերության և հեղինակության դիֆերենցացիան ենթադրում է իշխանության՝ որպես սոցիալական փոխանակության միջոցի ընդհանրականության առանձնահատուկ մակարդակ: Իշխանությունը սահմանվում է որպես որոշումներ ընդունելու և «փաթաթելու, պարտադրելու» ընդունակություն, որոնք պարտադիր են համապատասխան կոլեկտիվների և նրանց անդամների համար այն պատճառով, որ վերջիններիս կարգավիճակները ենթակա են այդ որոշումներով ենթադրվող պարտականություններին: Այդպիսիք են պետության որոշումները, այդպիսին են համարվում նաև քաղաքական կուսակցությունները:

Սակայն բոլոր պարագաներում հարկ է տարբերակել իշխանությունը ազդեցությունից, քանի որ ազդեցության հիմքը համոզումն էր, մինչդեռ պարտավորեցնող բնույթի որոշումները (հրամանագրեր, օրենքներ և այլն՝ ողջ ժողովրդի համար, կուսակցության որոշումները՝ կուսակցության անդամների համար) ամենևին էլ մնան չեն համոզման միջոցներին: Այսպես. ժողովրդի իշխանության արժեքի, նորմի, իմաստիտուտի դեպքում քաղաքացին, իր ձայնը տալով ընտրություններում, իշխանություն է իրականացնում, քանի որ այդպիսի ձայների համախումբը պարտավորեցնող կերպով որոշում է ընտրությունների ելքը: Եվ էական չէ՝ նա տնօրինում է իշխանության փո՞քր, թե՞ մեծ մասնաբաժին, միևնույն է, այն բոլոր դեպքերում իշխանություն է. հար և մնան մանրադրամի ու դրամի հարաբերակցությանը: Նման կերպ հասարակությունը, պետությունը՝ որպես անվտանգության սուբյեկտներ, կարող են ազդել կամ հակազդել, հակակշռել կամ իշխել անվտանգության օբյեկտ հանդես եկող այս կամ այն գործընթացին, իրադարձությանը (կախված այն բանից, թե այդ օբյեկտը անվտանգությա՞ն, թե՞ վտանգի աղբյուր է):

3. ***Տնտեսության ենթահամակարգը*** սոցիալական համակարգի չորրորդ համակարգն է, որի հիմնական գործառնությոնը *ադապտացիան է*, կառուցվածքային բաղադրիչը՝ *դերերը*, իսկ զարգացման գործընթացների ասպեկտը՝ *ադապտատիվ ներուժի ավելացումը*: Եթե տնտեսության համակարգի այդ գործառնությունները սերտորեն կապված են անվտանգության հետ, իսկ դրանք իրականացնողները հանդես են գալիս անվտանգության սուբյեկտներ, ապա մյուս կողմից էլ նրանք, և ընդհանրապես՝ ողջ տնտեսության համակարգը, հանդես են գալիս որպես անվտանգության ապա-

հովման օբյեկտ:

Սոցիետալ նորմատիվ կարգի այս չորրորդ բաղադրիչը, ասպեկտը կապված է պրակտիկ ոլորտի հետ և կերպավերարտադրման համակարգի նման լայն հասկացություն է ու ընդգրկում է կենսագործունեության բոլոր ոլորտները, ընդհուպ՝ մշակույթը, կրթությունը, քաղաքականությունը (քաղաքական դաշտը՝ որպես որոշակի տնտեսական օրենքներով գործառնող միջավայր): Նրա կիրառման առավել ակնհայտ ոլորտներ են համարվում առօրյա ընկալման տնտեսությունը և տեխնոլոգիան:

Ողջ այս համակարգի ղեկավարող սկզբունքը *ռեսուրսների արդյունավետ կառավարման ցանկալիությունն է*: Ընդ որում, բոլոր տեսակի ռեսուրսների, օրինակ՝ իշխանության նկատմամբ վստահություն-ռեսուրսը, երկրի մարդկային, ինտելեկտուալ, ընդերքի, ֆինանսական, նյութական, ֆիզիկական և այլ ռեսուրսները: Առանց անհրաժեշտության դրանց վատնողաբար, շռայլ կամ ոչ խնայողաբար օգտագործումը, որը նույնիսկ չի առնչվում լոյալությանը, պարտադիր որոշումների ու վճիռների կատարմանը կամ էլ բարոյականության հարցերին, հանգեցնում է դրանք տնօրինող անհատ(ներ)ի կամ կոլեկտիվ(ներ)ի գործողությունների քննադատությանը: Այսպես. ՀՀ իշխանությունները տարիներ շարունակ մեղադրվում են թալանի, վարկերը վատնելու, արտագաղթը, ուղեղների արտահոսքը «խթանելու» (մարդկային ռեսուրսի վատնում), կամ այսօր էլ, օրինակ, Ռուսաստանին իր ունեցած պարտքը գույքով մարելու և այլնի մեջ: Բոլոր դեպքերում տնտեսության համակարգի այս «կանոնի» խաթարումը արդեն իսկ վտանգվածության վիճակ կարող է ստեղծել:

Տնտեսության համակարգի բնականոն գործառնությունը, կամ, որ նույնն է՝ անվտանգությունը, պահանջում է նաև աշխատանքային ռեսուրսների (որպես արտադրության գործոն՝ այդ բառի տնտեսական իմաստով) հստակություն կարգավորման առումով (լոյալությունների կարգավորվածության նման): Աշխատուժի մեջ անհատի գիտակից ներառվելը (որպես արժեք, ռեսուրս) ենթադրում է վարձման լեգիտիմ (տեղին է հիշել ՀՀ Սահմանադրության համապատասխան նորմերը աշխատանքի պայմանների մասին) պայմաններին համապատասխան արդյունավետ աշխատելու պարտավորություն: Ինչպես Մ. Վեբերն է նշել, անհատի այդ պարտավորության մեջ առկա է բարոյական վճռորոշ տարր (օրինակ՝ գործը բարեխիղճ կատարելը): Սակայն առանց բարոյականության

բաղադրիչի էլ օպտիմալ է համարվում ռացիոնալ տնտեսական և տեխնոլոգիական գործառնությունը, իսկ ռացիոնալության համապատասխան ստանդարտներից շեղումը խրախուսելի չէ:

Տնտեսության ոլորտում անվտանգության յուրահատուկ օբյեկտ է դառնում շուկայական տնտեսության հետ համակցված ֆինանսների (ընդհանրական դրամական փոխանակությունը) շրջանառությունը հատկապես ավտոմոն կառուցվածքների դիֆերենցացիայի պայմաններում: Փողերը և շուկան գործում են այնտեղ, որտեղ գոյություն ունի աշխատանքի բավական լայն բաժանում և նպատակահարմար է, որպեսզի տնտեսական գործունեության ոլորտը բավականին առանձնացած լինի քաղաքական, համայնքային և բարոյական իմպերատիվներից: Հակառակ դեպքում ձևավորվում է շուկա, որտեղ մենաշնորհային իրավունքներ ունեն և վերահսկողություն են իրականացնում կոռումպացված, կլանացված խմբերը, կոլեկտիվները և անձինք: Սոցիետալ փոխանակության բոլոր ընդհանրացված մեխանիզմներից (ազդեցություն, իշխանություն) փողերը և շուկաները ամենից քիչն են կապված սոցիետալ հանրություն առարկայացած նորմատիվ կարգի հետ: Ավելի հստակ՝ ամենևին էլ պարտադիր չէ, որ օրինակ հասարակության շրջանում ազդեցություն ունեցողը պետք է նաև ազդեցություն, իշխանություն ունենա նաև շուկայում, կամ փող ունեցողը քաղաքական իշխանություն ունենա: Իսկ պրակտիկ ռացիոնալությունը կարգավորվում է գլխավորապես ինստիտուցիոնալ նորմերով, նախևառաջ սեփականության և պայմանագրի ինստիտուտներով, որոնք այլ հիմքեր ունեն պատժամիջոցների համար¹⁵:

Համառոտ անդրադառնանք նաև ազգ-պետության գործունեության համակարգին¹⁶: Անշուշտ, այն ենթադրում է ընդհանուր դեպքում հասարակության գործունեության համակարգը և նրա շրջանակներում պետության (մարմինների) գործունեության համակարգի բաղադրիչը: Դրանց

¹⁵ Сенчагов В.К., Экономическая безопасность: геополитика, глобализация, самосохранение и развитие (книга четвертая), Институт экономики РАН, М., ЗАО “Финстатинформ”, 2002, էջ 128:.

¹⁶ Ծանոթ.- Տվյալ պարագայում խոսքը ոչ թե Տ.Պարսոնսի ընդհանուր գործունեության համակարգի մասին է, այլ բուն ազգ-պետություն համակարգի գործունեության համակարգի մասին, որի կառուցվածքային տարրերի տարանջատումը կատարված է այն ունիվերսալ քառագործառնող սկզբունքի վրա, որն օգտագործել է նաև Տ.Պարսոնսը, և, ինչպես ինքն է նկատում, կիրառելի է ցանկացած սոցիալական համակարգի համար:

անուղղակի անդրադարձ կատարվեց հասարակության համակարգերի դիտարկման ներքո: Հասկանալի է, որ գործունեության համակարգը չդիտարկելը ազգային անվտանգությունը կվերածեր «իրի» անվտանգության, որը զրկված է գործելու հնարավորությունից և ավելի շատ կարիք է զգում պաշտպանության: Ազգ-պետություն համակարգի ազատությունը ապահովող, երաշխավորող այս համակարգն է, որ օբյեկտ-սուբյեկտ կապի շրջելիության շնորհիվ հիմք է տալիս խոսել ազգ-պետության կողմից սեփական անվտանգության ինքնա-ապահովման մասին: Ինչպես վերը նշվեց, գործունեության համակարգը ոչ միայն ազգ-պետություն համակարգի ելքն է, նրա բովանդակությունը, այլ նաև կենսական միջավայրը նրան կապող համակարգը: Այդ համակարգն է իրացնում ազգ-պետություն համակարգի ազատությունը:

Ընդհանուր դեպքում գործունեության համակարգը (լինի այն հասարակության՝ ազգի թե պետության) բաղկացած է չորս ենթահամակարգերից՝ սոցիալական համակարգը, մշակութային, անհատական համակարգերն ու վարքաբանական օրգանիզմը: Նշված չորս ենթահամակարգերի տարբերակումը գործառնական բնույթ ունի: Այն հիմնվում է չորս առաջնային գործառնությունների վրա, որոնք հատուկ են գործունեության ցանկացած համակարգի: Դրանք են՝ կերպավերարտադրության, ինտեգրման, նպատակի ձեռքբերման և սոցիալ-ֆիզիկական շրջակայքին հարմարվելու (ադապտացիայի) գործառնությունները¹⁷:

Հասարակության չորս ենթահամակարգերի ու գործունեության համակարգի դիտարկումը հնարավորություն է տալիս առանձնացնել այն արժեքները, որոնք կապված են նրանցից յուրաքանչյուրի հետ՝ իրենց մեջ ամփոփելով համապատասխան ասպեկտը: Դրանք են¹⁸՝

- ինքնիշխան պետությունը,
- սահմանադրական կարգը
- հայրենասիրությունը,
- ազգային միասնությունը, համախմբվածությունը
- հայրենիքի պաշտպանությունը և ինքնամվիրումը,
- հայրենիքի տարածքային ամբողջականությունը,
- ընտանիքը,

- անհատի ազատությունները
- ժողովրդավարությունը,
- իրավունքների հավասարությունը,
- սոցիալական արդարությունը,
- կոլեկտիվիզմը (անդամությունը այլ կոլեկտիվների)
- հետևողականությունը,
- բարեխիղճ աշխատանքը,
- կրթությունը և ոգեղենությունը

3.4 Անվտանգության ընդլայնված օրակարգ

Վերը դիտարկվեցին այն արժեքները, որոնց սպառնալիքից ազատության վիճակը պետք է ապահովվի: Եվս մեկ անգամ նշենք, որ անվտանգության սահմանման մեջ տարակարծություններ չկան միայն «անվտանգությունը սպառնացող վտանգներից ազատության վիճակ է» ձևակերպման վերաբերյալ: Սակայն անվտանգությանն առնչվող հարցերի գերակշիռ մասի համար առկա են տարածայնություններ: Դրանք կապված են ոչ միայն այս կամ այն արժեքին, այս կամ այն մակարդակին գերապատվություն տալ- չտալու, կենսագործունեության այս կամ այն ոլորտը ներառել-չներառելու, այլ նաև՝ միջազգային շրջակայքը, գլոբալ մշակութային սպառնալիքներն ու վտանգները ներառել-չներառելու հետ: Ուստի սույն շարադրանքը «Անվտանգություն ո՞ր արժեքներին» հարցադրման պատասխանի շարունակությունն է: Նշենք, որ խմբավորված տեսքով տարակարծությունները վերաբերում են անվտանգության հայեցակարգի՝

1. *ընդգրկունությանը, այսինքն՝ անվտանգությունը պետք է դիտարկվի ավանդակա՞ն՝ նեղ, տեղային իմաստով, թե՞ ընդլայնված օրակարգով.*

2. *անվտանգության ապահովման առումով հայեցակարգում արտաքին և ներքին միջավայրերի հետ կապված առաջնությունը պետք է տրվի «անհատակա՞ն», «ազգայի՞ն», թե՞ «միջազգային» անվտանգությանը:*

1945-ից մինչև 1980-ական թվականները անվտանգությունը մեկնաբանվում էր ավելի շատ որպես զուտ պետության, երկրի ռազմական անվտանգություն: Անվտանգության քաղաքականությունը բնութագրվում էր իբրև «գիտակ վերլուծաբանի կողմից այն պոտենցիալ վտանգների, փո-

¹⁷ Парсонс Т., նշվ. աշխ., էջ 15:

¹⁸ Manilov Valery, The National Security of Russia, 1997, <http://www.ciaonet.org/>

փոխական ռիսկերի ունիվերսումի ռացիոնալ գնահատման արդյունքը, որոնց կարող էր ենթարկվել երկիրը» (էջ 6)¹⁹: Համանման ծևով, պոստեմցիալ վտանգների բազմազանությունը միտված էին հանգեցնել զուտ արտաքին ռազմական վտանգներին, սպառնալիքներին: Ուստի, օրինաչափորեն, այդ ժամանակահատվածում առաջադրված տեսակետները անվտանգության հայեցակարգում գերակայություն էին տալիս *ազգային անվտանգության գաղափարին*, որը սահմանվում էր ռազմական իմաստով: Անվտանգությունը նույնացվում էր երկրի, պետության ռազմական պաշտպանության հետ: Արդյունքում թե՛ տեսաբանների, և թե՛ պետական գործիչների համար հետաքրքրության հիմնական ոլորտը ռազմական ընդունակություններն էին, որոնք պետք է զարգացնեին երկրները՝ մետված մարտահրավերներին պատասխանելու համար:

Սառը պատերազմի ավարտից հետո ազգային անվտանգության այսպիսի ընկալումը լուրջ քննադատության ենթարկվեց նախ էթնոկենտրոն լինելու (այսինքն՝ կոնկրետ սոցիո-մշակութային հակում ունենալու), ապա նաև նեղ առումով սահմանված լինելու պատճառով: Արդյունքում կասկածի տակ առնվեց կոշտ պատճառա-հետևանքային կապը անվտանգության ու պաշտպանության հարցերի միջև, և ոլորտի տեսաբաններն ու պրագմատիկ գործիչները սկսեցին արտահայտվել անվտանգության ընդլայնված հայեցակարգի օգտին, որը դուրս է գալիս ազգային անվտանգության այդ նեղ, տեղային սահմաններից: Որպես դրանից բխող հետևանք, ազգային անվտանգության հայեցակարգում ներառվեցին մի շարք այլ պատկերացումներ ևս:

Խնդիրն այն է, որ ներպետական և միջազգային տարածությունների սերտաճման, կենսագործունեության տարբեր ոլորտների փոխներթափանցման, դրանցում դերակատարների բազմազանության, փոխկախվածության աճի պատճառով ընդլայնվել է վտանգների ցանկը, և այն այլևս չի սահմանափակվում սոսկ ռազմական հարձակման վտանգով, իսկ դրա լուծումը վեր է մեկ պետության ջանքերից:

Անվտանգության օրակարգի հետ կապված՝ Բարրի Բուզանն արտահայտվում է անվտանգության այնպիսի հայեցակետի օգտին, որը ներառում է քաղաքական, տնտեսական, սոցիետալ, շրջակա միջավայրի, ինչ-

պես նաև՝ ռազմական ասպեկտները, և որը սահմանվում է նաև ավելի լայն՝ միջազգային առումով: Անվտանգության նման ընկալումը, նրա կարծիքով, պետություններին հարկադրում է հրաժարվել «ծայրաստիճան ինքնաբավ անվտանգության քաղաքականությունից» և դրա փոխարեն ներգրավվել հարևանների անվտանգության շուրջ մտածելու գործընթացի մեջ (էջ 42)²⁰:

Ոմանց կարծիքով ժամանակակից աշխարհին բնորոշ ինտեգրացիայի և ֆրագմենտացիայի դուալ գործընթացները հարկադրում են էլ *ավելի շատ ուշադրություն դարձնել «սոցիետալ անվտանգությանը»*: Նշվածի համաձայն՝ ինտեգրացման միտումներով բնութագրվող տարածաշրջաններում (ինչպիսին, օրինակ, Եվրոպան է) դրա ինտենսիվացումը խզում է ազգ-պետությունների վրա հենվող քաղաքական կարգը՝ ազգերին անպաշտպան թողնելով էլ ավելի ընդարձակ քաղաքական կառուցվածքի սահմաններում: Երկրորդ՝ ֆրագմենտացիայի միտման դեպքում (հորիդոլային Միության, Հարավսլավիայի օրինակները) այդ գործընթացները սահմանների, փոքրամասնությունների և կազմակերպող գաղափարախոսությունների նոր հիմնախնդիրներ են ստեղծում, որոնք տարածաշրջանային անկայունությունների աճի պատճառ են հանդիսանում (էջ 196)²¹: Թվարկվածները այդ մոտեցման կողմնակիցներին հանգեցրել են այն մտքին, որ *անվտանգության վերլուծության համար ուշադրության կենտրոնում պետք է լինեն ավելի շատ էթնո-ազգային խմբերը, քան թե պետությունները*:

Այլ մեկնաբանություններ պնդում են, որ ազգային անվտանգության և միջազգային անվտանգության վրա ուշադրության կենտրոնացումը աննպատակահարմար է 1990-ականներից թաղանթային գլոբալ հասարակության ի հայտ գալու արդյունքում: «Սոցիետալ անվտանգության» տեսաբանների նմանությամբ, նրանք ևս վկայակոչում են ազգ-պետության ֆրագմենտացիան, սակայն փաստարկում են, որ *ավելի մեծ ուշադրություն պետք է տրվի ոչ թե հասարակությանը՝ էթնո-ազգային մակարդակում, այլ գլոբալ հասարակությանը*: Այս տեսակետի կողմնակիցները

²⁰ Buzan B., *Peoples, States and Fear*, London: Harvester, 1983, էջ 214:

²¹ Weaver O., Buzan B. Kelstrup M., Lemaitre P. *Identity, Migration and the New Security Agenda in Europe*, London: Pinter, 1993:

¹⁹ Lipschutz R., "On Security", in Lipschutz (ed.), *On Security* (New York: Columbia University Press, 1995), էջ 6:

փաստարկում են նաև, որ 20-րդ դարի վերջին հատկանշական ամենակարևոր միտումներից մեկը գլոբալացման ընդգրկումն գործընթացն է: Նրանք ընդունում են, որ այդ գործընթացը բերում է նոր ռիսկեր և վտանգներ՝ ներառելով այնպիսի հանգամանքների հետ ասոցացված ռիսկերը, ինչպիսիք են գլոբալ արժույթային շուկայի փլուզումը, գլոբալ ջերմացումը և միջուկային պատահարների վտանգները: Անվտանգությանն ուղղված այս սպառնալիքները համանուրակային մակարդակում դիտվում են որպես ազգ-պետության վերահսկողությունից մեծապես հեռու սպառնալիքներ: Նրանք կարծում են, որ միայն գլոբալ հանրության զարգացումը կարող է հաղթահարել դրանք ադեկվատ կերպով:

Այսօր առավել քան անցյալում էր, պետությունների և ժողովուրդների անվտանգությունը սերտորեն կապված է ողջ գլոբալ տարածության, նրանում գործառնող սուբյեկտների հետ: Պատճառն այն է, որ գլոբալ անվտանգության դաշտը էական կառուցվածքային փոփոխությունների է ենթարկվել. ի հայտ է եկել տարբեր մակարդակների ու ոլորտների դերակատարների բազմազանություն, աճել է նրանց փոխկախվածությունը, ներպետական ու գլոբալ տարածությունները դարձել են փոխներթափանցված, պետության ներքին ու արտաքին միջավայրերի միջև սահմանները ենթարկվում են «էրոզիայի», գլոբալացման գործընթացների արդյունքում պետությունները զիջում են իրենց ինքնիշխանությունից, ի հայտ են եկել վտանգի նոր մակարդակներ ու ոլորտներ:

Նշված փոխակերպումները հանգեցրել են գլոբալացման վերաճող փոխկախվածության այնպիսի մակարդակի, երբ ավանդական դերակատար պետությունների հետ մեկտեղ համաշխարհային գործերում ներգրավվելու հավակնություններ է ցուցաբերում նորագույն դերակատարների մի ողջ բազմազանություն: Փոխկախվածության հայտնի տեսաբաններ Ջ.Նայը և Ռ.Կեոհեյը դեռևս քառորդ դար առաջ կանխատեսեցին. «Այժմ մենք մուտք ենք գործում նոր դարաշրջան: Հին միջազգային համակարգերը փլվում են, հին կարգախոսները ոչ ուսուցողական են, հին լուծումները՝ ոչ օգտակար: Աշխարհը դարձել է փոխկապված տնտեսական, հաղորդակցական և հումանիտար նկրտումներում»: Իսկ այդ ամենը իր հետ բերել է միջազգային անվտանգությանը նետված նոր մարտահրավերներ ու նոր սպառնալիքներ:

Նախորդած կոշտ երկբևեռ կառուցվածքի անկման արդյունքում արծա-

մագրված փոփոխությունների շնորհիվ *էթնո-ազգային մակարդակում* միջազգային քաղաքականության ավանդական դերակատարները՝ պետությունները, մասնակցում են ոչ միայն «բարձր» (անվտանգության, պատերազմի և խաղաղության հարցեր), այլ նաև «ստորին» արտաքին քաղաքականությանը (մշակութային փոխանակություններ, գիտական և պրոֆեսիոնալ կոնտակտներ): Այդ ոլորտներ են ներխուժում նաև ոչ ավանդական դերակատարները *սուբազգային* (ֆեդերատիվ պետություններում պրովինցիաներ, նահանգներ, հանրապետություններ, հողեր և այլն), տրանսազգային (ձեռնարկություններ, ֆիրմաներ, բանկեր և կորպորացիաներ), վերազգային (օրինակ՝ Եվրոպական Միությունը) և *միջազգային* (ՆԱՏՕ և այլ) մակարդակներից: Զուգահեռաբար անվտանգության մախկին միջազգային ինստիտուտները (ՆԱՏՕ, ՄԱԿ) շատ առումներով դեռևս շարունակում են չհարմարված մնալ նոր իրողություններին և չեն վերագտել իրենց ամբողջական դերակատարումը նոր աշխարհակարգում: Իրենց արդյունավետություններն են կորցրել մախկինում անվտանգության ապահովմանը ծառայող բազում զսպման ու հակակշռման մեխանիզմներ, որոնցից է, օրինակ, վետոյի իրավունքը:

Փոխկախվածության գործընթացները փորձում են մաքրել ներքինի և արտաքինի, պետական և հասարակական շահերի միջև սահմանները՝ դրանով իսկ ներքին և արտաքին քաղաքականության ոլորտները դարձնելով սերտորեն կապված: Միանգամայն օրինաչափ կերպով վերջինս համարժեք փոփոխություններ է բերում նաև անվտանգության ոլորտում: Այս համատեքստում վկայակոչման է արժանի 1999թ. Ստամբուլում ստորագրված Եվրոպական անվտանգության խարտիայի հետևյալ միտքը. «Էլ ավելի ակնհայտ է դարձել, որ մեր անվտանգության սպառնալիքները կարող են լինել ինչպես պետությունների միջև, այնպես էլ պետությունների ներսում կոնֆլիկտների հետևանքը»: Իսկ անվտանգության ավանդական մեկնաբանությունը շատ առումներով սպառել է այն սկզբունքային նշանակությունը, որ նա վաղօրոք ունեցել է կառավարությունների համար:

Վերոհիշյալ փոխակերպումների պատճառով անվտանգության (և հատկապես միջազգային) ժամանակակից մարտահրավերների ու սպառնալիքների մեծ մասը իրենց լուծման համար պահանջում են նոր՝ մախևառաջ ոչ ռազմական մոտեցումներ: Անշուշտ չպետք է եզրակացնել,

որ միջպետական ռազմական կոնֆլիկտների սպառնալիքները անհետացել են կամ այնքան են թուլացել, որ չարժե դրանց ուշադրություն դարձնել: Խոսքը վերաբերում է տնտեսության և շրջակա միջավայրի հիմնախնդիրներին, ինչպես նաև ի հայտ եկած մի շարք հակասություններից ելքի իրավական ճանապարհների համատեղ փնտրտուքին: Մասնավորապես, հակասություններ են առաջացել խմբային ինքնամուլտիպլացման (ինքնորոշման) արդյունքում դեպի ինքնակառավարում ձգտման ու պետությունների ամբողջականության պահպանման միջև, սեպարատիզմի աճի և սահմանների անխախտության միջև, սուբազգային գոյացությունների, տարածաշրջանների՝ դեպի ինքնիշխանություն ձգտումների և ազգ-պետությունների ինքնիշխանության (որի մասն են կազմում նրանք) միջև:

Ձանգվածային կոմունիկացիաների, ինտերնետի, գլոբալացվող տնտեսական գործընթացների, արագընթաց տրանսպորտային միջոցների, տրանսազգային կազմակերպությունների, տրանսազգային բանկերի գործունեության լայն բացվածքը, տրանսսահմանային ֆինանսական հոսքերի ու լիբերալ դեմոկրատիայի իդեալների տարածման այս ժամանակաշրջանում ինքնիշխանությունը այլ կերպ է դիտարկվում, քան Վեստֆալյան միջպետական համակարգի ժամանակաշրջանում: Օբյեկտիվ և սուբյեկտիվ նկրտումներով փորձ է արվում ներարկել, որ պետությունն այլևս իր սեփական տարածքում չի վերահսկում ամեն ինչ, որ շատ հաճախ հարցականի տակ է առնվում նաև լեգիտիմ բռնության նրա մենաշնորհը: Անվտանգության գծով հեղինակներից շատերը, սակայն, պնդում են, որ դա դեռևս հիմք չի տալիս եզրահանգելու, որ պետությունն ու նրա ինքնիշխանությունը ամբողջությամբ սպառել են կամ մոտ սպառայում կսպառեն իրենց նշանակությունը:

Վերը բերված փոխակերպումների, ստեղծված հակասությունների բացասական հետևանքներից, պետությունների ու նրանց ինքնիշխանության թուլացումից անհանգստացած հեղինակները մեղադրում են համաշխարհային մասշտաբում գործունեություն իրականացնող և կոսմոպոլիտ կառավարող թիմ ունեցող գլոբալ ձեռնարկություններին, որ վերջիններս ձգտում են օգուտ քաղել բազում շուկաներում իրենց ներկայությունից և տարաբնույթ արտադրական օբյեկտների նկատմամբ իրենց թուլալատրված լինելուց: Դա հիմք է տալիս նրանց առավել ևս պնդելու, որ չնայած գլոբալացման գործընթացը ամբողջությամբ վերցրած թափ է հավա-

քում, այդուհանդերձ, ազգային և տարածաշրջանային տարածությունները պահպանում են իրենց նշանակությունը, որ ազգային կառավարությունները չեն կորցրել տնտեսական և սոցիալական քաղաքականության ոլորտներում իրենց ընդունակությունները՝ նույնիսկ եթե լիբերալ միջավայրը նրանց որոշակի բարեփոխումներ է պարտադրում, որ պետությունները տարբեր միջազգային ինստանցիաներում պետք է կանոններ սահմանեն, որոնց օգնությամբ կարելի լինի վերահսկել տրանսսահմանային գործունեությունը (դա մասնավորապես վերաբերում է ապրանքների և ծառայությունների փոխանակությանը (Առևտրի համաշխարհային կազմակերպության ենթադրած ռեժիմ) և ֆինանսական ոլորտին):

Ուստի, այդ հեղինակների կարծիքով՝ այսօր իմաստ ունի ինքնիշխանությունը փոխկախվածության հետ միմիայն դիալեկտիկական կապի մեջ դիտարկելը: Նրանց միջև հակասությունները (ռեալ թե պոտենցիալ) ինքնիշխանությանը հաղորդում են վերջինիս բնորոշ իմաստը: Պահպանել ինքնիշխանությունը՝ նշանակում է ունենալ սեփական նպատակները հետապնդելու կարողություն՝ չնայած փոխկախվածության ճնշմանը կամ էլ՝ օգտագործելով այն: Այդ հեղինակները փաստարկում են, որ ներկայիս պայմաններում աղքատ և թույլ երկրները ի վիճակի են «ազգայնացնել» ՄԱԿ-ը, իսկ նացիոնալիզմի զարթոնքը ստիպում է կասկածել, որ ազգ-պետությունները աստիճանաբար տեղի են տալիս: Միաժամանակ փաստարկում են, որ ոչ միայն դեպի պետական ինքնիշխանության ավանդական դերի անկումը, այլև նրան հակադիր միտումը գոյություն ունի՝ դեպի նորանկախ պետությունների ստեղծումը, որոնք խանդոտ կերպով պաշտպանում են իրենց ինքնիշխանությունը (ինչպես նրա ներքին, այնպես էլ արտաքին հատկանիշները): Իսկ միջազգային անվտանգության ոլորտում ներկայումս առկա բազում հակասությունները, կոլիզիաները պայմանավորված են այդ փոփոխությունների բնույթը չհասկանալով կամ դրանք սեփական քաղաքական նպատակներով օգտագործելու փորձերով:

Ակնհայտ է դարձել, որ անվտանգությանը սպառնացող վտանգները միայն ռազմական բնույթ չունեն: Դրանք կարող են լինել քաղաքական, տնտեսական, սոցիալական, էկոլոգիական: Իսկ որ այսօր այդ ոլորտներից ցանկացածում ի հայտ եկող վտանգը արագորեն և ուղղակիորեն ներպետական տարածությունից կարող է փոխակերպվել, անցնել դեպի միջազ-

զային համակարգ (միջպետական հարաբերություններ), և հակառակը, այլևս ոչ մեկի համար կասկած չի հարուցում:

Այս ամենը հարկադրեցին նեղ իմաստով սահմանվող ու «ազգայինին» գերակայություն տվող անվտանգության հայեցակարգերին ներառել՝

1. միջազգային անվտանգության, գլոբալ հասարակության և կենսագործունեության տարբեր ոլորտների ու մակարդակների անվտանգության պատկերացումները.

2. անհատների, խմբերի (նաև՝ էթնիկական) անվտանգության հետ կապված խնդիրները, դրանց ապահովման՝ ռազմականից մինչև խաղաղ եղանակները:

Սակայն առ այսօր հարց է մնում, թե արդյոք ինքնին վտանգավոր չէ՞ն այդօրինակ «բաց» անվտանգության հայեցակարգերը, արդյոք պետությունները միջազգային ու գլոբալ առումներով հակված են դեպի համագործակցությունը, արդյոք անվտանգության ազգային ու միջազգային ասպեկտները արդյունավետ կերպով համատեղելի՞ են մեկ հայեցակարգում, և ներդաշնակվելու դեպքում արդյոք միջազգային համակարգ-պետություն սահմանների այլևս թափանցիկության պատճառով նրանցից որևէ մեկի ներսում ի հայտ եկող վտանգը կործանարար չի՞ լինի ողջ համակարգի կամ մյուսի համար:

4) ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅՈՒՆ Ո՞Ր ՍՊԱՌՆԱԼԻՔՆԵՐԻՑ, ՎՏԱՆԳՆԵՐԻՑ

Անվտանգության օբյեկտի մասին խոսելիս նշվեց, որ օբյեկտների երկրորդ խումբը կազմում են վտանգները, որոնք պետք է կառավարվեն, չեզոքացվեն: Հարկ է նկատել, որ կենսական միջավայրում ներքին-արտաքին ջրբաժանով պայմանավորված՝ դրանք կարող են լինել համապատասխանաբար *ներքին վտանգներ և արտաքին վտանգներ*: Այսինքն՝ նման դասակարգումը պայմանավորված է նրանով, թե ֆիզիկական ու սոցիալական տարածություններում ազգ-պետություն համակարգի սահմանների նկատմամբ ո՞ր մասում են գտնվում վտանգները: Ինչպես նախորդ բաժնում նշվեց, ներքին-արտաքին սահմանագծի «երգիայի», միջազգային մակարդակում փոխկախվածության աճի հետևանքով ներքին, ներպետական վտանգները բավական հեշտորեն անցում են կատարում

միջազգային մակարդակ, և հակառակը:

Ազգ-պետություն համակարգի դիտարկման ժամանակ զուգահեռաբար խոսվեց այն ներքին խնդիրների մասին, որոնք կարող են համակարգի համար վերաճել վտանգի, ինչպես նաև նրա մասին, թե ինչը կարող է վերաճել վտանգվածության, ինչը կարող է հայտնվել վտանգված վիճակում: «Անվտանգություն ո՞ր սպառնալիքներից, վտանգներից» հարցադրմանը պատասխանելու համար վտանգները կդասակարգվեն ըստ կենսագործունեության ոլորտների, քանզի ըստ այդմ էլ առանձնանում են ազգային անվտանգության բաղադրամասերը: Վտանգների յուրաքանչյուր խմբի դիտարկման ժամանակ առանձին կանդրադառնանք ազգ-պետություն համակարգի սոցիալական ու ֆիզիկական բաղկացուցիչներին սպառնացող վտանգներին:

Ազգային անվտանգության բաղադրամասերը

4.1 Քաղաքական վտանգներ և քաղաքական անվտանգություն

Առավել ցցունը եղել և մնում են քաղաքական վտանգները: Քաղաքական են համարվում այն ներքին ու արտաքին վտանգները, որոնց թիրախը քաղաքական համակարգն է (նրա արժեքները, ինստիտուտները, նորմերը), և/կամ բխում են այլ քաղաքական համակարգ(եր)ից: Այս վտանգներին համապատասխան էլ առանձնանում է *քաղաքական անվտանգության բաղադրամասը*, որը կոչված է ապահովելու քաղաքական համակարգի արմատական արժեքներին, ինստիտուտներին, նորմերին սպառնացող վտանգներից ազատության վիճակը: Ինչպես արդեն վերը նշվեց, որպես քաղաքական համակարգի ինքնուրույն և կարևորագույն կառույց՝ այս շրջանակներում առանձնանում է *պետական անվտանգության բաղադրամասը*: Նրա խնդիրն է ապահովել պետական իշխանության ինստիտուտների, մարմինների անվտանգությունը:

Քաղաքական վտանգների խումբը բազմաբնույթ է, և հնարավոր չէ դրանք ամբողջությամբ թվարկել: Ինչպես որ ընդհանուր է վտանգների յուրաքանչյուր խմբի համար, դրանք ևս կարող են սպառնալ քաղաքական համակարգի, պետության, նրանց կենսական միջավայրի ու գործունեության համակարգի ինչպես ֆիզիկական (օրինակ՝ երկրի տարածքը՝ օդային, ցամաքային, ծովային տարածությանը), այնպես էլ սոցիալական (օրինակ՝ գաղափարախոսական, սահմանադրական-քաղաքական կարգին, կառավարման համակարգին) բաղադրիչներին: Այս վերջին բաղադրիչի համար, օրինակ, հաճախ են խոսում դեմոկրատիային, լիբերալիզմին սպառնացող վտանգների մասին: Լիբերալ-դեմոկրատիան ՀՀ-ում նույնպես ամրագրված, ինստիտուցիոնալիզացված քաղաքական ռեժիմ ու արժեքային համակարգ է, ուստի այդ արժեքային համակարգին համապատասխանող սահմանադրական-քաղաքական կարգի ոչ սահմանադրական ուղիներով (քաղաքական ահաբեկչություն, հեղափոխություն-հակահեղափոխություն, պալատական հեղաշրջում և այլն) տապալումը կամ դրա սպառնալիքը քաղաքական անվտանգության խնդիր է: Նույնը կառավարման համակարգի (ՀՀ պարագայում ժողովրդաիշխանությունը՝ իբրև կառավարման ձև, կիսանախագահական կառավարումը՝ իբրև պետական

կառավարման ձև), պետության կառուցվածքի (մեր պարագայում՝ ունիտար) ձևի համար, որոնք կարող են վտանգվել ժողովրդի իշխանության յուրացման, կիսանախագահական կառավարման սկզբունքների խախտման կամ այդ կառավարումն ընդհանրապես վերացնելու ու այլ ձևերով: Որպես անօտարելի կատեգորիաներ, մարդու քաղաքական ու քաղաքացիական իրավունքները ևս քաղաքական անվտանգության ապահովման խնդիրներ են:

Հաղորդակցման համակարգը, լինելով քաղաքական համակարգի ենթահամակարգ, անհրաժեշտ է դարձնում հաղորդակցման համակարգերի անվտանգությունն ապահովող *ինֆորմացիոն անվտանգությունը*՝ գատել քաղաքական անվտանգության շրջանակներում: Ինֆորմացիոն տարածությանը սպառնացող վտանգները կարող են միաժամանակ ազդել և՛ տնտեսական, և՛ հանրային, և՛ մշակութային, և՛ պետական անվտանգությունների վրա, երբ ինֆորմացիոն խողովակներով «փոխանցվում են» համապատասխան տիպի սպառնալիքներ ու վտանգներ:

Կառավարման ու գաղափարախոսական համակարգերը հզոր ազդեցություն ունեն ոչ միայն երկրի ներքին կայունության, այլ նաև միջազգային անվտանգության վրա: Այդ օբյեկտիվ, ինչպես նաև սուբյեկտիվ այլ նկատառումներով ու շահերով պայմանավորված՝ գլոբալ մակարդակում հակադեմոկրատական ռեժիմներն ու գաղափարախոսությունները, օրինակ՝ նացիոնալիզմը, իսլամական ֆունդամենտալիզմը, հակադեմոկրատական (ավտորիտար և տոտալիտար) ռեժիմները դիտարկվում են իբրև վտանգներ:

Գլոբալ մակարդակում դրանք վտանգների խմբին վերագրելու օբյեկտիվ պատճառ է փաստարկվում այն, որ պատմության մեջ հայտնի են դեպքեր, երբ ավտորիտար կառավարում ունեցող երկրները հաճախ են արտաքին արկածախնդրություններ հետապնդում՝ ներքին հիմնախնդիրներից հասարակության ուշադրությունը շեղելու նկատառումով: Այդ համակարգերը հակված են արտաքին թշնամիներ հռչակել, որի արդյունքում, բնականաբար, լարվածություն է ստեղծվում միջազգային համակարգում, միջպետական հարաբերություններում: Այդօրինակ լարվածության պիկեր այսօր էլ հաճախ են դիտվում Իրան-ԱՄՆ, Չինաստան-ԱՄՆ, Իրաք-ԱՄՆ և այլ միջպետական հարաբերություններում: Կամ հակադեմոկրատական ռեժիմների պայմանավորած վտանգի օրինակ է նշվում

երկբևեռ կայունության ու սառը պատերազմի բերած գաղափարական մեծ կոնֆլիկտը:

Ազգ-պետություն համակարգի միաժամանակ և՛ սոցիալական, և՛ ֆիզիկական բաղադրիչներին առնչվող քաղաքական վտանգների մեկ այլ խումբ են կազմում պետությունների *ֆրագմենտացիային* հանգեցնող միտումները, որոնք առաջ են քաշում անվտանգության բազմաչափ հիմնախնդիրներ: Վառ օրինակներ են Խորհրդային Միության ու Չարավալա-վիայի ապահովագրացումները, որոնք հանգեցրին տարաբնույթ կոնֆլիկտների կրոնական, էթնիկական, տարածքային վեճերի հիմքի վրա: Հայաստանի և Ադրբեջանի դեպքում այն ռազմականացված կոնֆլիկտի տեղիք տվեց՝ կապված Ղարաբաղի ինքնորոշման հետ: Ըստ բազում վերլուծությունների՝ ֆրագմենտացիայի միտումները կարող են մեծ հիմնախնդիրներ ստեղծել, եթե ԽՍՀՄ համանմանությամբ Չինաստանի կոմունիստական կուսակցությունը կամ Իրանի իսլամական ղեկավարությունը կորցնեն իրենց մոնոպոլ վերահսկողությունը այդ երկրներում:

Կրկին համակարգի և՛ սոցիալական, և՛ ֆիզիկական-տարածքային բաղադրիչին ուղղված վտանգների խումբ են կազմում *ռազմական վտանգները* (պատերազմի վտանգը, միջուկային զենքի կամ զանգվածային ոչնչացման զենքի կիրառման վտանգը և այլն): Այդպիսին է Ադրբեջանի կողմից Հայաստանին պարտադրված պատերազմը: Իրենց ունեցած կարևորության պատճառով հաճախ են ռազմական վտանգները դիտարկում իբրև ինքնուրույն խումբ, որի պատճառով էլ ազգային անվտանգության մեջ առանձնացնում են *ռազմական անվտանգության* բաղադրամասը:

4.2 *Տնտեսական վտանգներ և տնտեսական անվտանգություն*

Մեկ այլ կարևոր խումբ են կազմում տնտեսական վտանգները: Տնտեսական են համարվում ներքին ու արտաքին այն վտանգները, որոնց թիրախը տնտեսական համակարգն է և/կամ բխում են այլ տնտեսական համակարգ(եր)ից: Ազգային անվտանգության բաղադրամասը, որը կոչված է ապահովելու տնտեսական համակարգի (արժեքների, ինստիտուտների) սպառնալիքներից ազատության վիճակը, *տնտեսական անվտանգությունն է:*

Այս խմբի շրջանակներում ազգ-պետություն համակարգի սոցիալական բաղադրիչի հետ կապված ու տնտեսության վրա ազդող սպառնալիքներ են բնակչության աճը կամ հակառակը՝ նվազումը, արտագաղթը, որոնք հանգեցնում են ընչաքաղցության, զրկանքների ու աղքատության տեսքով արտահայտվող վտանգների: Այս վտանգների կառավարման իրավասությունը, որպես կանոն, տնտեսական, սոցիալական քաղաքականություն իրականացնող գերատեսչություններինն է, որոնց խնդիրն է բնակչության տարբեր խմբերի, շերտերի, խավերի ներկայացուցիչների, և ընդհանրապես քաղաքացիների սոցիալական-տնտեսական իրավունքների ապահովվածությունը, սոցիալական ապահովությունը:

Տնտեսական վտանգներ են համարվում նաև անլեզալ բիզնեսը, մաֆիան, տնտեսվարող կլանները, կոռուպցիան, թմրաբիզնեսը, արտադրության թափոնների առևտուրը, զանգվածային ոչնչացման զենքի ստեղծմանը նպաստող տեխնոլոգիաների վաճառքը և այլն, որոնք արդեն իսկ ոչ միայն վտանգի ներքին աղբյուրներ են, այլ նաև կարող են լարվածություններ ստեղծել պետությունների միջև՝ դառնալ քաղաքական վտանգներ: Հաճախ միջպետական հարաբերություններին սպառնացող վտանգներ են դառնում նաև շուկաների մատչելիության շուրջ ծագող հիմնախնդիրները:

Ներկա ժամանակաշրջանում համակարգիչների, բարձր տեխնոլոգիաների կիրառումը, ֆինանսական շուկաների գլոբալացումը հանգեցրել են ապրանքա-դրամային շրջանառության արագացման, կապիտալի ներհոսքի մասշտաբների ավելացման: Նպաստելով տնտեսական աճին՝ այդ գործընթացները միաժամանակ մեծացնում են ռիսկի գործոնների նշանակությունը և ընդլայնում են վտանգի գոտին ոչ միայն բիզնեսում, այլ նաև պետության գործառնության մեջ: Մոլորակի մի տարածաշրջանում ճգնաժամի դեպքում այն արագորեն տեղափոխվում է մյուս տարածաշրջանները: Ուստի տնտեսական անվտանգության խնդիրը պետք է լինի հասարակության տնտեսական համակարգի ապահովագրվածությունը այդօրինակ վտանգներից:

Ազգ-պետություն համակարգի ֆիզիկական բաղադրիչներին (կենսական միջավայրի) սպառնացող վտանգներ են *շրջակա միջավայրի ռեսուրսների* (տնտեսական) անբավարարության հետ կապված կոնֆլիկտ-վտանգները, որոնք ծագում են բնական ռեսուրսների (սահմանամերձ վի-

ճարկելի գյուղատնտեսական հողեր, ընդերքի, ջրային, անտառային, նավթի, գազի և այլ ռեսուրսներ) յուրացման շուրջ: Մեր տարածաշրջանում դրա վառ օրինակը կասպիական ավազանի ու նրա նավթա-գազաբեր հանքավայրերի հետ կապված վեճն է ավիաներծ պետությունների միջև: Այս առումով տարբեր ինտենսիվությամբ բազմակողմ միջպետական լարվածություններ (Իրան-Ռուսաստան, Իրան-Ադրբեջան, Ադրբեջան-Ռուսաստան և այլն) պարբերաբար ի հայտ են գալիս: Կամ՝ կրկին մեր տարածաշրջանում, Բաքու-Ջեյհան նավթամուղի երթուղու կառուցման հետ կապված վեճերը գերտերությունների, տարածաշրջանի պետությունների միջև:

Տնտեսական վտանգների խմբում ինքնուրույն խումբ են կազմում կենսական միջավայրի աղտոտվածությունը, բնական ռեսուրսների անխնայողաբար օգտագործումը և այլն, որոնք կրում են էկոլոգիական վտանգների անվանումը: Վտանգների այս խմբի կառավարման խնդիրներն է լուծում *էկոլոգիական անվտանգությունը* տնտեսական անվտանգության շրջանակներում:

4.3 Սոցիալական վտանգներ և հանրային անվտանգություն

Սոցիալական վտանգներ են համարվում այն ներքին ու արտաքին վտանգները, որոնք սպառնում են ազգ-պետություն համակարգի սոցիալական և ֆիզիկական բաղադրիչին (բոլոր մակարդակներում՝ հանրույթ, կոլեկտիվներ-խմբեր և անհատներ), սոցիալական և ֆիզիկական-աշխարհագրական միջավայրին ու տարածությանը, սոցիալական (նորմատիվ) ու հանրային կարգին:

Հանրային կարգին, հասարակության կյանքի նորմատիվային կազմակերպմանը սպառնացող վտանգներն արտահայտվում են հանցագործությունների, կազմակերպված հանցավորության (խմբերի՝ հանցավոր խմբավորումներ, ավազակախմբեր և այլն), սոցիալական ենթատեքստով ահաբեկչությունների և այլ տեսքով, որոնք ոստիկանական, հետախուզական ծառայությունների, դատա-իրավական համակարգի իրավասության ներքո գտնվող ու կառավարմանը ենթակա վտանգներ են:

Ազգ-պետություն համակարգի քաղաքական, տնտեսական ու հանրային անվտանգության վրա էսպես ազդող վտանգների մի խումբ առնչվում

է դեմոգրաֆիական լուրջ փոփոխություններին, երբ հասարակության մեջ խախտվում է անվտանգ համարվող հաշվեկշիռը տարիքա-սեռային, էթնիկական տարբեր խմբերի միջև: Վտանգների այս խմբի կապը քաղաքական անվտանգության հետ փաստարկելի է մի շարք օրինակներով: Մասնավորապես, երբ քաղաքական իշխանությունը ձևավորվի ոչ թե մինչ այդ մեծամասնություն կազմող էթնիկ միջուկի, այլ մեկ այլ էթնիկական խմբի կողմից: Կամ էլ՝ երբ զորակոչային տարիքի արական սեռի ներկայացուցիչների թիվը ռազմական անվտանգության համար բավարար չափանիշներից ցածր լինի: Սոցիալական ու տնտեսական անվտանգության հետ նրա կապը ևս փաստարկելի է: Մասնավորապես, երբ արական սեռի և իգական սեռի ներկայացուցիչների հաշվեկշիռի խախտումը ազդի վերարտադրության տեմպի վրա: Կամ՝ տարբեր տարիքային խմբերի հաշվեկշռի էական խախտումը կարող է ազդել զբաղվածության, աշխատուժի, արտադրության, սոցիալական ապահովության և այլնի վրա: Սա է պատճառը, որ ազգային անվտանգության այս բաղադրիչի շրջանակներում առանձնանում է *դեմոգրաֆիական անվտանգությունը*:

Երկրի ներսում տնտեսական ճնշումներն իրենց հերթին կարող են խրախուսել *սոցիալական* լարվածությունները էթնիկ խմբերի, սոցիալական դասերի ու խավերի միջև, ինչը ևս կարող է վտանգել հանրային կարգը, սահմանադրական-քաղաքական կարգը, մշակութային անվտանգությունը, ինչպես նաև էթնիկական խտրականությունների դեպքում իր ազդեցությունը թողնել միջպետական հարաբերությունների վրա: Վառ օրինակ է Վրաստանում ջավախահայերի նկատմամբ այսօր դրսևորվող խտրականությունը, որը ոչ միայն առնչվում է Վրաստանի քաղաքական, տնտեսական անվտանգությանը, այլ նաև արտաքին միջամտության ու ներքին հուզումների պատճառով կարող է սպառնալ տարածաշրջանային անվտանգությանը: Ադրբեջանի համար այդօրինակ վտանգի վերաճեց Ղարաբաղն ու նրա բնակչության հիմնախնդիրների չկարգավորվածությունը:

Հանրային անվտանգության համար վտանգ են նաև տվյալ հասարակության մեջ ներփակման բնույթ (երբ վերջիններս չեն գործում առկա նորմատիվ կարգի շրջանակներում) ստացող միգրացիոն խմբերը, տվյալ երկրում այլ ազգերի սփյուռքները, որոնց պայմանավորած վտանգները, բացի հանրային կարգին սպառնալուց, կարող են ազդել և՛ տնտեսական, և՛ քաղաքական, և՛ մշակութային անվտանգության, և՛ միջպետական հա-

րաբերությունների վրա: Այս առումով առաջին պլանում *միգրացիայի* հետ ասոցացված այնպիսի ռիսկերն են, ինչպիսիք են խմբային ինքնության կոնֆլիկտները, անլեզու միգրացիոն խմբերն ու նրանց հետ ասոցացված կազմակերպված հանցավորությունը:

Հանրային բնականոն ու կազմակերպված կյանքին, նրա ֆիզիկական-աշխարհագրական ու սոցիալական տարածական հիմքին, միջավայրին սպառնացող վտանգների խումբ են կազմում բնակելի շինություններին, շենքերին արդյունաբերական օբյեկտներին, ձեռնարկություններին (ԱԷԿ, ՋԷԿ, քիմիական արդյունաբերություն) սպառնացող բնական և տեխնածին վթարները, աղետները: Բոլոր տեսակի շինությունների, շենքերի անվտանգությունը ենթադրում է դրանց դիմացկունության ապահովմանն ուղղված մշտական խնամք՝ տնօրինողների ու օգտագործողների անվտանգության ապահովման նկատառումով: Դա վերաբերում է նաև, օրինակ, կենտրոնական, տարածքային ու տեղական իշխանության մարմինների վարչական շենքերին:

Բնական ծագում ունեցող վտանգներից են երկրաշարժերը, ջրհեղեղները, հրդեհները, տարերային այլ աղետները, որոնք պահանջում են այդ օբյեկտների, բնակչության սեյսմիկ պաշտպանություն, շենքերի ու շինությունների սեյսմակայունություն, արտակարգ իրավիճակներում շենքերի ու մարդկանց պաշտպանություն (վերջիններիս համար՝ կացարանով, պարենով, սննդով, դեղորայքով և այլն):

4.4 Մշակութային վտանգներ և մշակութային անվտանգություն

Մշակութային անվտանգությունը ազգային անվտանգության չորրորդ խոշոր բաղադրամասն է, որն առնչվում է մշակութային համակարգին (լայն իմաստով): Անվտանգության այս բաղադրամասին առնչվող վտանգներն սպառնում են սոցիալական տարածության մշակութային «որակական բովանդակությամբ», ազգ-պետություն համակարգի սոցիալական բաղադրիչների արժեքաստեղծ, կերպաստեղծ գործունեությանը և վերջինիս արդյունքում կենսագործունեության ոլորտներում ստեղծված արժեքներին, նմուշներին: Այդպիսիք են ազգային ավանդույթները, սովորույթները, արարչագործության արդյունքները (մշակութային, պատմական հուշարձաններ, նաև՝ ներկայումս ստեղծված կոթողներ, թանգարան-

ներ և այլն), կրթօջախները և այլն:

Նշվածներին համապատասխան էլ առանձնանում են բուն *մշակութային*, *հոգևոր*, *կրթական անվտանգությունները*: Իսկ դրանց սպառնացող վտանգներն էլ կազմում են մշակութային վտանգները: Այդպիսիներից հարկ է թվարկել աղանդավորական շարժումներն ու խմբավորումները, մշակութային արժեքների ոչնչացման վտանգները, հասարակության հոգևոր անկումն ու սնանկացումը և այլն:

Սրանք էին անվտանգության հիմնական բաղադրամասերն ու ենթաբաղադրամասերը: Հարկ է նշել, որ կենսագործունեության այդ ոլորտներից յուրաքանչյուրին առավել բնորոշ վտանգները կարող են դրսևորվել գլոբալ, տարածաշրջանային և ազգային մակարդակներում: Դա է պատճառը, որ տարանջատվում են տարածաշրջանային, գլոբալ անվտանգության բաղադրամասերը, և այդ մակարդակներում, միջավայրերում ազգ-պետությանն առնչվող խնդիրները այս կամ այն կերպ ներառվում են ազգային անվտանգության մեջ: Սա՝ ազգային անվտանգության տեսանկյունից:

Մեկ այլ կողմից տարածաշրջանային և միջազգային, գլոբալ անվտանգությունները այդ մակարդակների տեսանկյունից հանդես են գալիս որպես ինքնուրույն պրոբլեմատիկաներ, որտեղ միահյուսվում են ռազմա-քաղաքական, տնտեսական, սոցիալական, մշակութային անվտանգության բաղադրամասերը:

Շարադրվածից ակնհայտ է, որ վտանգները, բացի գաղթող բնույթ ունենալուց (ներպետական տարածությունից միջազգային տարածություն, միջպետական հարաբերություններ և հակառակը, ներպետական տարածությունում մի մակարդակից մյուսը, մի համակարգից մյուսը, մի կենսագործունեության ոլորտից մյուսը), նաև միմյանց և ազգ-պետություն կառույցի բաղադրիչների հետ փոխկապված բարդ համակարգ են կազմում: Այդ կապի բնույթը որոշվում է տվյալ համակարգի՝ ազգ-պետության կազմակերպվածության, կառուցվածքավորման բնույթով: Վտանգների նման համակարգային բնույթը ևս մեկ անգամ փաստում է անվտանգությունը համակարգային սկզբունքի վրա կառուցելու անհրաժեշտությունը:

Գիշտ այնպես, ինչպես անվտանգության ապահովման օբյեկտներն ունեին տարածական, էներգետիկ և ժամանակային չափումներ՝ ֆիզիկական և ոչֆիզիկական, սոցիալական բաղադրիչներով, այնպես էլ վտանգ-

ներն ունեն նույնատիպ չափումներ: Ուստի դրանց գնահատման ու հաշվառման դեպքում անհրաժեշտ է այդ չափումների իրատեսական հաշվառումը: Մասնավորապես, անհրաժեշտ է պարզել, թե՛

- ու՞մ են առաջին հերթին և վերջնահաշվում սպառնում՝ կենսական միջավայրի՞ն, ազգ-պետության՞ը, թե՞ նրա գործունեության համակարգին,
- նրանց տարածական, ժամանակային ու էներգետիկ ո՞ր բաղադրիչին են առաջին հերթին և վերջնահաշվում սպառնում (ֆիզիկական, թե՞ սոցիալական),

- կենսագործունեության ո՞ր ոլորտին, հասարակության ո՞ր համակարգին են առաջին հերթին և վերջնահաշվում նրանք սպառնում,

- առաջին հերթին և վերջնահաշվում ի՞նչ տիպի վտանգներ են (ռազմա-քաղաքական, տնտեսական, սոցիալական, թե՞ մշակութային),

- առաջին հերթին և վերջնահաշվում ի՞նչ չափում, դրսևորում ունեն (տարածական, ժամանակային, թե՞ էներգետիկ),

- առաջին հերթին և վերջնահաշվում ի՞նչ բաղադրիչ ունեն (ֆիզիկական, թե՞ ոչ ֆիզիկական՝ սոցիալական),

- վտանգների գործունեության համակարգը ենթարկվում է առաջին հերթին և վերջնահաշվում զծայի՞ն, թե՞ ոչզծային կախվածությամբ զարգացմանը,

- կարճաժամկետ են, միջնաժամկետ, թե՞ երկարաժամկետ և այլն:

Այս հարցադրումների պատասխանները մեծապես կօգնեն վտանգների համակարգի ամբողջական պատկերը կազմելուն և ըստ այդմ էլ՝ անվտանգության սկզբունքները առաջադրելուն:

5) ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅՈՒՆ ԻՆՉ ՉԱՓՈՎ

«Անվտանգություն ո՞ր արժեքների համար» հարցադրման պատասխանը շարադրելիս ուղղակիորեն և անուղղակիորեն քննարկվեց նաև անվտանգության ապահովման «չափը» ազգ-պետություն համակարգի ինքնաբավության համատեքստում: Սակայն միջազգային անվտանգության որոշ հարցերի ներառումը անվտանգության հայեցակարգում ինքնին ենթադրում է որոշ չափանիշների հավելում՝ կապված տարածաշրջանային ու միջազգային անվտանգության հետ: Եվ առաջին հերթին այն պարզ պատճառով, որ ազգ-պետության կենսական միջավայր են կազմում տա-

րածաշրջանն ու գլոբալ տարածությունը: Այդ չափանիշները ոչ թե հանդես են գալիս ինքնաբավ ազգային անվտանգության չափանիշներից անջատ, այլ նրանց հետ միահյուսված: Անվտանգության գնահատման ժամանակ կարևոր են ինչպես որակական, այնպես էլ քանակական չափանիշները: Նախ անդրադառնանք որակական չափանիշներին:

Ազգային անվտանգության առաջին զույգ որակական չափանիշները բխում են Բարրի Բուզանի հետևյալ սահմանումից. «Անվտանգության դեպքում քննարկումը ապառնալիքից ազատություն հետամտելու վերաբերյալ է: Երբ այդ քննարկումը միջազգային համակարգի համատեքստում է, ապա անվտանգությունը վերաբերում է պետությունների և հասարակությունների՝ սեփական անկախ ինքնությունը և ֆունկցիոնալ ամբողջականությունը պահպանելու ընդունակությամբ»: Փաստորեն, այդ չափանիշները սահմանվում են ընդունակությունների և համակարգային ամբողջականության տերմիններով՝

1. սպառնալիքից ձերբազատվելու քաղաքականություն հետամտելու հասարակության, պետության ընդունակությունը,

2. սեփական անկախ ինքնությունը և ֆունկցիոնալ ամբողջականությունը պահպանելու պետությունների ու հասարակությունների ընդունակությունը,

Վալտեր Լիպմանի կարծիքով՝ «ազգն անվտանգ է այն չափով, որ չափով այն էական արժեքների զոհաբերություն ունենալու վտանգի տակ չէ, եթե ուզում է խուսափել պատերազմից, իսկ իրեն մարտահրավեր նետելու դեպքում ընդունակ է դրանք պահպանել այդպիսի պատերազմում հաղթանակ տանելու միջոցով»: Այս սահմանումից բխող հաջորդ երկու չափանիշներն են՝

1. պատերազմից խուսափելու դեպքում սեփական արժեքների պաշտպանվածության աստիճանը, դրանք պաշտպանելու ունակությունը,

2. նետված մարտահրավերների դեպքում դրանք հաղթանակ տանելու միջոցով պաշտպանելու ունակությունը:

Այս չափանիշներին լրացնող այլ չափանիշներ բխում են Ալմոնդ Վոլֆերսի սահմանումից, ըստ որի՝ «անվտանգությունը որոշակի օբյեկտիվ իմաստով գնահատվում է ձեռք բերված արժեքներին ուղղված սպառնալիքի բացակայությամբ և սուբյեկտիվ իմաստով՝ վախի բացակայությամբ, որ այդպիսի արժեքները հարձակման կենթարկվեն»: Փաստորեն, չափա-

նիշներ են նաև՝

1. ձեռք բերված արժեքներին սպառնացող վտանգի օբյեկտիվ (ոչ սուբյեկտիվ՝ զգայական) բացակայությունը,

2. այդ արժեքների՝ հարձակման թիրախ դառնալու հետ կապված վախի բացակայության սուբյեկտիվ զգացողությունը հասարակության, պետության համար:

Մեկ այլ չափանիշ բխում է Բուքի և Վիլլերի սահմանումից. «Կայուն անվտանգություն ժողովրդի և խմբի կողմից կարող է ձեռք բերվել միայն, եթե նրանք այլոց չեն զրկում անվտանգությունից. իսկ վերջինը կարող է տեղի ունենալ, եթե անվտանգությունը մտահոլացվում է որպես էմանսիպացիոն գործընթաց»: Ուստի՝

1. այլոց անվտանգությունից չզրկելը, էմանսիպացիայի չենթարկելը սեփական անվտանգության երաշխիք և չափանիշ է:

Ազգային անվտանգությունը, վերը բերված չափանիշները և՛ ազգ-պետություն համակարգի ինքնաբավության, և՛ միջազգային միջավայրում նրա գործառնության առումով գնահատելի են քանակական չափանիշների միջոցով, տարբեր միջավայրերի, ոլորտների ու մակարդակների բազում գործոնների գնահատմամբ: Մասնավորապես՝

• **Ռազմական գործոններից** այնպիսիներով, ինչպիսիք են երկրի զինված ուժերի վիճակը, նրանց որակական և քանակական բնութագրիչները, ռազմական գործողությունների ծավալման հնարավոր թատերաբեմների, հիմնական գործողությունների ուղղությունների, ռազմավարական ռեզերվների, մոբիլիզացիոն ընդունակությունների (մարդկային, նյութական, ֆինանսական) վիճակը, ռազմական գործընկերների առկայությունը (բացակայությունը), մասնակցությունը ռազմաքաղաքական դաշինքներում և միջպետական ու կոալիցիոն խմբավորումներում, զորքերի ռազմավարական ծավալման հնարավորությունը, նրանց տեղաբաշխման, մասնագիտական պատրաստվածության և բարոյա-հոգեբանական կայունության բնույթը, ռազմական փորձի, ավանդույթների առկայությունը (բացակայությունը), բոլոր մակարդակի ռազմական կադրերի պատրաստվածության մակարդակը, ռազմական ծախսերի չափերը, կառուցվածքը, ռազմական գիտա-հետազոտական և փորձ-կոնստրուկտորական աշխատանքների, ռազմական գիտության մակարդակը, ռազմական դոկտրինի, հայեցակարգի բնույթը:

• **Ոչ ռազմական գործոններից** այնպիսիներով, ինչպիսիք են երկրի բնատնտեսական պայմանները՝ էկոմիջավայրի բնույթը, նյութական արտադրության, ֆունդամենտալ և կիրառական գիտությունների, տեխնիկայի և տեխնոլոգիաների, տրանսպորտի բոլոր տեսակների, ֆինանսավարկային ոլորտի վիճակը:

• **Աշխարհաքաղաքական գործոնները**՝ տարածքի չափերը և յուրացվածությունը, պետական սահմանների տարածվածությունը և վիճակը, հարակից երկրների հետ հարաբերությունների բնույթը, աշխարհառազմավարական ենթակառուցվածքը:

• **Սոցիալական գործոնները**՝ բնակչության կենսամակարդակը, նրա քաղաքական, մշակութային-կրթական, բարոյական, մասնագիտական, ժողովրդագրական, էթնիկական բնութագրիչները, մենթալիտետը, ժողովրդավարության զարգացման մակարդակը, վերաբերմունքը իշխանության հանդեպ, հասարակական կայունության, կարգուկանոնի և իրավակազմի մակարդակը, մարդկային գործոնը՝ մարդկանց զարգացման և անվտանգության ամբողջական համակարգում ներգրավվածության մակարդակը:

• **Ինֆորմացիոն գործոնները**՝ պետության և հասարակության ինֆորմացիոն անվտանգության վիճակը:

• **Պետական անվտանգության գործոնը**՝ հետախուզության, հակահետախուզության վիճակը, հատուկ նշանակության մարմինների և կազմավորումների պատրաստվածության և գործառնման մակարդակը, ահաբեկչության, կազմակերպված հանցավորության, կոռուպցիայի դեմ պայքարի արդյունքները և ռեալ հնարավորությունները, պետական և սահմանված այլ գաղտնիքների պահպանման ապահովումը:

Արտաքին միջավայրում պետության կողմից անվտանգության ձեռքբերման ընդունակությունների գնահատման դեպքում կիրառելի են այնպիսի չափորոշիչներ, որոնք իրենց հերթին թույլ են տալիս գնահատել, թե ինչպես է պետությունը կարողանում օգտվել անվտանգության ապահովման հայեցակարգից՝

• **Ռազմա-քաղաքական բաղադրամասին** վերաբերող միջազգային իրավունքի մի շարք սկզբունքներից: Դրանք են պետությունների միջև հարաբերություններում հավասարության և միատեսակ անվտանգության (որոնք ենթադրում են աջակցություն կողմերի ռազմա-ստրատեգիական հավասարակշռությանը, միակողմանի ռազմական առավելություններ

ստանալու փորձերի կասեցմանը, աջակցություն կողմերի ձեռք բերած համաձայնությանը՝ զինված ուժերի և զորամիավորումների հավասարակշռված, համաձայնական կրճատման գործում, աջակցություն ըստ ծավալի և այլ հիմնական չափորոշիչների ռազմական գործունեության և սպառազինման նկատմամբ միատեսակ, համաձայնեցված միջազգային, պետական վերահսկողության իրականացմանը, ոչ մեկի անվտանգությանը վնաս չհասցնելու (պետության անվտանգության շահերի հարգման և իրավունքների հավասարության) սկզբունքները:

• **Ոչ ռազմական քաղաքական, տնտեսական, մշակութային, սոցիալական բաղադրամասերին վերաբերող գործոններից:** Համապատասխան ուղղվածությամբ և ոլորտի հիմնախնդիրների գծով միջազգային ու տարածաշրջանային կազմակերպություններում ներկայացվածությունը, մասնակցության չափն ու արդյունավետությունը, այդ ոլորտներում միջպետական, միջազգային համագործակցությունը, տարածաշրջանային զարգացման ծրագրերում ներգրավվածությունը (մեկուսացվածությունը) և այլն:

6) ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅՈՒՆ ԻՆՉ ՄԻՋՈՑՆԵՐՈՎ

6.1 Անվտանգության ապահովման միջոցների դասակարգումը

Անվտանգության ապահովումը համակարգի խնդիր է: Այս մասին խոսվել է «Ի՞նչ է անվտանգությունը» բաժնում, ուր անվտանգության այլ ասպեկտների հետ մեկտեղ դիտարկվեց նաև համակարգային ասպեկտը: Այդ համակարգի ենթահամակարգերից մեկի՝ արժեքա-մշակութայինի (հաղորդակցական) մեջ, ի թիվս անվտանգության հետ ասոցացված արժեքների, ամբողջանում են նաև անվտանգության ապահովման միջոցները (մեթոդները, եղանակները), ներառյալ անվտանգության արժեքներին դաշտի դերակատարների կապվածության, վարքաբանական և գործառնական անհրաժեշտ մոդելները: Իսկ որպես ԱԱԳ-ի «ելք» հանդես է գալիս անվտանգության քաղաքականությունը: Նաև նշվել է, որ վերջինս քաղաքականության համակարգի բաղադրիչներից մեկն է, այն պարզ պատճառով, որ ինչպես այլ, այնպես էլ անվտանգության հետ կապված նպատակների ձեռքբերումը այս համակարգի հիմնական գործառնություն է: Ուստի անվտանգությունը ապահովվում է նպատակամետ քաղաքականությամբ,

որի միջոցով իրականացվում են անվտանգության երկու խումբ գործառնությունները: «Անվտանգություն ո՞ր արժեքների համար» բաժնում նաև նշել են այդ քաղաքականության օբյեկտներն ու դատողություններ ներկայացրել սուբյեկտների ցանկալի շրջանակի առումով: Որպես քաղաքականության յուրահատուկ տեսակ՝ այն իրականացնում է քաղաքականություններին հատկանշական բոլոր հանրահայտ գործառնությունները և, կախված օբյեկտի բնույթից (վտանգի՞, թե անվտանգության աղբյուր են), վերագրվում է գործառնությունների հիշատակված կա՛մ ա), կա՛մ բ) խմբերին: Հետևաբար սույն բաժնում կքննարկվեն անվտանգության ապահովման այն միջոցները, որոնց նախորդած բաժիններում պատշաճ խորությամբ անդրադարձ չի կատարվել:

Անվտանգության ապահովման միջոցները կարելի է դասակարգել ըստ անվտանգության բաղադրամասերի: Այսպես. կարող ենք առանձնացնել *քաղաքական (դրա շրջանակներում՝ նաև ռազմական), տնտեսական, սոցիալական և մշակութային միջոցները:*

Այդ միջոցները կարող են դասակարգվել նաև ըստ ազգ-պետություն համակարգի երկու խոշոր կառույցների. *միջոցներ, որոնք գործածվում են ազգի, հասարակության ու նրա ինստիտուտների, կառուցվածքների, հանրային իշխանության մարմինների կողմից, միջոցներ, որոնք գործածվում են անհատների, քաղաքացիների կողմից և միջոցներ, որոնք օգտագործվում են պետության, պետական իշխանության մարմինների կողմից:*

Անվտանգության ապահովման միջոցները կարող են դասակարգվել նաև ըստ անվտանգության քաղաքականության իրականացման մեթոդների, որոնք խմբավորվում են հետևյալ ընդհանրական խմբերում՝ *հոգեբանական ներգործության* (ինֆորմացիոն, մանիպուլյացիոն) միջոցներ, *սոցիոլոգիական ներգործության* (դերեր, պարտավորություններ, նորմեր) միջոցներ, *քաղաքական* (իշխանություն և իշխանական հարաբերություններ, ինստիտուտներ) միջոցներ, *իրավական* (ամրագրված իրավական նորմեր և կանոններ) միջոցներ: Պետք է նկատել, որ այս մեթոդները հանդես են գալիս ոչ թե մաքուր վիճակով, այլ խառը՝ սիմբիոզային ու համակցված ձևով: Այսպես. քաղաքական միջոցներից իշխանությունը կարող է արտահայտվել հոգեբանական միջոց հանդիսացող մանիպուլյացիայի, սիմվոլիկ իշխանության, սոցիոլոգիական-իրավական միջոց՝ պարտավորություններ «փաթաթելու» և/կամ քաղաքական միջոց ինստիտու-

ցիոնալ հարկադրանքի միջոցով: Իրականում բոլոր նշված միջոցները կոչված են սպասարկելու մեկին՝ քաղաքականին, քանզի ազգային անվտանգությունը քաղաքական խնդիր է՝ իր բոլոր բաղադրամասերով հանդերձ:

Եվ վերջապես, անվտանգության ապահովման միջոցների դասակարգման համար կարող են հիմք հանդիսանալ անվտանգության դիտարկման հարթությունները, որոնց մասին ևս խոսվել է «Ի՞նչ է անվտանգությունը» բաժնում: Դրանց համապատասխան էլ անվտանգությունը կարող է ապահովվել՝

1) *արժեքային կառուցվածքների միջոցով,*

2) *ինստիտուտների ու նորմերի միջոցով,*

3) *ուժի (ռազմական կամ տնտեսական բնույթի), հարկադրանքի միջոցով:*

Ընդհանուր առմամբ, բոլոր նշված միջոցներն էլ օգտագործվում են անվտանգության քաղաքականության մեջ: Կոնկրետ միջոցի ընտրությունը կախված է իրավիճակի, հանգամանքների, միջավայրի ընկալումից, գնահատումից (բարենպաստ է, թե՞ անբարենպաստ), սպառնալիքների, վտանգի բնույթից:

Արդիականացած ժողովրդավարական հասարակություններում պետական մարմինների հետ մեկտեղ մեծ է հասարակության անդամների մասնակցությունը անվտանգության ապահովման, այդ քաղաքականության իրականացման գործում: Պատճառն այն է, որ ինչպես յուրաքանչյուր քաղաքականություն, անվտանգության քաղաքականությունը ևս այդ հասարակություններում բավական ամուր սոցիալական հիմքեր ունի, որը հասարակության շրջանում աջակցվում է անվտանգության հետ կապված սոցիալական կառուցվածքների, ինստիտուտների, հանրային իշխանության տարաբնույթ մարմինների կողմից: Իսկ դա տեղի ունի, երբ անվտանգության քաղաքականության ենթադրած և հասարակության աշխարհաճանաչողական մոդելները ներդաշնակ են ու փոխադարձաբար չհակասող: Այս տեսանկյունից պետության ու հասարակության ունեցած տարընկալումները (օրինակ՝ երբ պետությունը իրականացնում է պարտադրված կամ հասարակության համար ոչ ստանդարտ, ոչ ընդունելի անվտանգության քաղաքականություն) հասարակության մասնակցությունը անվտանգության քաղաքականության հռչակված նպատակների ձեռքբերմանը կասկածի տակ է առնվում: Որպես հայ իրականությունում

դիտված օրինակ՝ կարելի է վկայակոչել հայ-թուրքական հաշտեցման խնդիրն ու այդ սահմանի բացումը: Հաշտեցումը ենթադրում է կոլեկտիվ գիտակցականի ինստանցիայում խաղաղությունը մարմնավորող սոցիալական կառուցվածքի ձևավորում, որը նպատակ ունի Եվրոպական անվտանգության հանրույթին ինտեգրել երկու երկրների (երկուսի մոտ էլ այդ ցանկությունը առկա է) հասարակություններին: Հայ-թուրքական սահմանի բացումը առաջին հերթին տնտեսական բնույթի ռեսուրսների էքստրակցիայի (հայթայթման) հնարավորություններ է բացում. ասել է թե՛ տնտեսապես հզոր Արևմուտքի տնտեսական կյանքին ինտեգրվելու և սեփական տնտեսական անվտանգության ապահովման համար ռեսուրսներ ձեռք բերելու հնարավորություն: Մինչդեռ 1915թ. Հայոց ցեղասպանության իրողությունը կոլեկտիվ գիտակցության ինստանցիայում լուրջ խոչընդոտ է թուրքիայի հետ տնտեսական, քաղաքական հարաբերությունները բարելավելու ճանապարհին: Եվ միանգամայն սպասելի էր և է, որ անվտանգության ռեսուրսների հայթայթմանն ուղղված քաղաքականության այդ վեկտորը հանրային աջակցության չէր արժանանա: Նույնպիսի նպատակ է հետապնդում հայ-ադրբեջանական հաշտեցումն ու Ղարաբաղյան հակամարտության կարգավորումը, որը ոչ միայն պարտադրվում է միջազգային հանրույթի կողմից, այլ նաև անհրաժեշտ է: Կարելի է վկայակոչել այդ ուղղությամբ հասարակության (լրագրողների, երիտասարդ քաղաքական գործիչների, ուսանողության և այլն) և պետական իշխանության տարբեր մակարդակների ներկայացուցիչների համար նախաձեռնվող՝ երկխոսության հաստատմանն ու հաշտեցմանը ուղղված բազում օրինակներ:

Անվտանգության քաղաքականությանը հանրային աջակցության առումով ճիշտ հակառակ պատկերն է հայ-ռուսական հարաբերությունների հարթությունում, որի ուղղությամբ իրականացվող անվտանգության քաղաքականությունը կարող է հանրային լայն աջակցություն ստանալ՝ անկախ օգուտի, շահի ռացիոնալ պատկերացումներից: Նման հանգամանքների հաշվառումը պարզապես անհրաժեշտություն է անվտանգության քաղաքականության մեջ չձախողվելու համար:

Եթե բերված օրինակները վերաբերում էին արտաքին կենսական միջավայրում իրականացվող անվտանգության քաղաքականությանը, ապա նույնը ճշմարիտ է ներքին միջավայրի համար: Այդ է, պատճառը որ ազգա-

յին միասնությունը, համախմբվածությունը դառնում են անվտանգության ցանկալի նպատակ և ապահովման միջոց:

Իսկ հասարակությանը անվտանգության քաղաքականության իրականացման գործում ներգրավելու համար ժողովրդավարական երկրներում որքան որ կարևոր են հարկադրանքի, իշխանության գործիքները, նույնքան և կարևոր են համոզման, համերաշխության, ազդեցության գործիքները: Նշվածների կիրառականությունը և կոնկրետ իրավիճակում կիրառման նպատակահարմարությունը հասկանալու համար հարկ է անդրադառնալ անվտանգության քաղաքականության կառուցվածքին:

6.2 Անվտանգության քաղաքականության կառուցվածքը և նրա կառուցվածքային տարրերի էվոլյուցիան

Արդեն իսկ նշվել է, որ անվտանգության սուբյեկտը իր գործունեության համակարգի ու անվտանգության քաղաքականության միջոցով տարածության (թե՛ ֆիզիկական-աշխարհագրական, և թե՛ սոցիալական) մեջ ձևավորում է անվտանգության դաշտ: Նույն կերպ և վտանգի համակարգն իր գործունեության համակարգի միջոցով ձևավորում է ոչ անվտանգության դաշտ: Սոցիալական-ֆիզիկական (աշխարհագրական) տարածության որոշակի տիրույթ անվտանգության տիրույթ (դաշտ) է, եթե այնտեղ ապահովված են սուբյեկտի անվտանգության չափանիշները (վերը դրա մասին խոսվել է): Իսկ այդ տարածության այն տիրույթը, որտեղ առկա է վտանգ (կոնֆլիկտ, սպառնալիք) կազմում է ոչ անվտանգության տիրույթը (դաշտը): Նրանց տարանջատող տարածա-ժամանակային բաժանարարն էլ հանդես է գալիս որպես անվտանգության և ոչ անվտանգության դաշտի սահմանագիծը: Այս վերջին տիրույթը դառնում է վտանգի, սպառնալիքի կառավարման (չեզոքացման, նվազեցման), անվտանգության ապահովման թատերաբեմը: Պարզագույն դեպքում երկու տիրույթները կարող են լինել մեկը մյուսի տարածական-ժամանակային շարունակությունը: Իրականում, անվտանգության դաշտը վտանգների պարունակման առումով ունի դիսկրետ-անհամասեռ կառուցվածք, այսինքն՝ պարունակում է ոչ անվտանգության դիսկրետ տիրույթներ, որտեղ վտանգների ինտենսիվությանը, կարևորությանը համարժեք տարբերակվում են կենտրոնական և ծայրամասային թատերաբեմերը:

Վերը շարադրվածին համապատասխան էլ անվտանգության քաղաքականությունը հենվում է ստրատեգիական միֆի վրա, որի հիմքը կոնկրետ սպառնալիքն է՝ թշնամին, հակառակորդը: Այն տարածության երկու տիրույթներին համապատասխան ունի անվտանգության և ոչ անվտանգության չափումներ: Անվտանգության սուբյեկտի խնդիրն է ք) խմբին հարող գործառույթների միջոցով կառավարել վտանգը, սպառնալիքն ու վերջիններիս ոչ անվտանգության դաշտերը և/կամ ա) խմբին հարող գործառույթների միջոցով ընդլայնել անվտանգության դաշտը: Դաշտում իրականացվող այս երկու՝ արտաքուստ հակասական գործառույթները բխում են տագնապի (հոռետեսության) և լավատեսության ֆունկցիաներից:

Մինչ երկրորդ աշխարհամարտի ավարտը պատերազմը խաղաղություն ապահովելու գլխավոր միջոցն էր՝ դրանով իսկ դառնալով անվտանգության ապահովման (և ոչ թե անվտանգության) դաշտ, թատերաբեմ, ուր հետամտվում էին մշակված ստրատեգիաները և կիրառվում էր ուժը: Ստրատեգիան, նրա մշակումը և ստրատեգիական միտքը ամբողջությամբ հանգեցվում էր ռազմական հաղթանակի մասին գիտության: Դրա մշակումը վերապահված էր գեներալ-ստրատեգներին, անվտանգության պրոֆեսիոնալներին, որոնք անվտանգության դաշտում ունեցած իրենց հեղինակության շնորհիվ համարվում էին «սպառնալիքի կառավարման» կապիտալի մոնոպոլ տնօրինողը: Ստրատեգիայի հետամտումը վերագրվում էր զինվորին, ռազմական գործչին: Երկուսի առաքելությունն էլ հասկանալիորեն ռազմական էր, իսկ վերապահված և հանձնարարված դերը «կենտրոնական» և «ծայրամասային» թատերաբեմերում ուղղակի կամ պարտիզանական պատերազմների վարումն էր համարվում: Շարունակում էր «պատերազմ հանուն թշնամու, հակառակորդի կապիտուլյացիայի և խաղաղության ապահովման» կարգախոսը վարքաբանական պարադիգմա մնալ: Ստրատեգիական միֆի սպառնալիքի չափումը թշնամու առկա կամ սպասվող մարտահրավերն (ագրեսիայի ձևով) էր, իսկ անվտանգության չափումը՝ վերջինիս նկատմամբ գերազանցապես պատերազմի միջոցով հաղթանակ տանելը: Ընդ որում, հզոր տերությունների բացարձակ ինքնիշխանության հաստատման նկրտումները փոխզիջման նվազագույն տարրեր իսկ չէին պարունակում, քանզի որպես արդյունք ակնկալվում էր հակառակորդի կապիտուլյացիան բոլոր առումներով: Դա, բացի հումանիտար և այլ կարգի աղետներից, ողջ մոլորակի, մարդ-

կության ֆիզիկական ոչնչացման վտանգ չէր պարունակում: Վառ ապացույցը սանձազերծված երկու աշխարհամարտերն էին: Պետության ռազմական մեքենան, կարգավիճակն ու դրա կարևորումը բխում էր կոնվենցիոնալ ուժի ուղղակի կիրառման և արդյունավետության թեզից: Կոնվենցիոնալ ուժը հարկադրանքի միակ և անփոխարինելի միջոցն էր:

Սառը պատերազմը, միջուկային ստրատեգիան և երկբևեռ աշխարհակարգը բավականին տրանսֆորմացիայի ենթարկեցին անվտանգության դաշտն ու նրա մասին պատկերացումները: Գլխավորապես 1990-ական թվականներին միայն (երբ դրանք այլևս անցյալում էին) տարբեր հեղինակներ (Բ.Բուզանը և Օ.Վուեվերը, Դ.Բիգոն, Ջ.Յույսմանսը²²) կասկածի տակ առան 60-ականներից սկիզբ առած եզրահանգումները անվտանգության ու պաշտպանության հարցերի, մասնավորապես՝ միջուկային զենքի և խորհրդային հակառակորդի նկատմամբ վերաբերմունքի միջև կոշտ պատճառահետևանքային կապի առկայության մասին:

Ակնհայտ դարձավ, որ դեպի ուժի կիրառումը կողմնորոշված ռազմական կարգավիճակը փոխվում է միջուկային սարսափեցման և 60-ականների երկբևեռության ի հայտ գալու հետ մեկտեղ, քանի որ փոխվել էր վերաբերմունքը հարկադրանքի նկատմամբ. սարսափեցումը նպաստել էր հասարակությունների ներսում ուժի մեղմացմանը (էվֆեմիզացիային), կամ ավելի ճիշտ՝ նրա փոխակերպմանը արտահայտված ռեպրեսիվ բռնությունից դեպի ավելի կառուցվածքային և սիմվոլիկ բռնություն: Ինչպես Տ.Շելինգն էր նկատել, այլևս «ստրատեգիան չի հանգեցվում ռազմական հաղթանակի մասին գիտության, այլ դառնում է հարկադրանքի, սպառնալիքի կամ սարսափեցման արվեստ»²³: Այն դառնում է տոտալ,

²² Նշված հարցերով տես՝ Buzan B. People, states and fear. Boulder, 1991.; Buzan B., Woever O. Security and migration in Europe. N.Y., 1993; Bigo D. The European international security field: stakes and rivalries in a newly developing area of police intervention // Malcolm Anderson & Monica Den Boer, Pinter Publication, 1994.; Bigo D. Polices en ruseaux: l'expérience européenne: Presses de Sciences PO "The new field of security in Europe" // A. Le Gloanec, The european disorder, 1994.; Bigo D. La criminalisation du politique en Europe ou le syndrome Arturo Ui: Pratiques politiques, rhétoriques sécuritaires, et champ de recherche, communication au CERJ, 1995.; Huysmans J. Making Unmaking. The European Disorder. Thèse à l'Université de Leuven, 1995.

²³ Schelling T., The Strategy of Conflict, Cambridge (Mass.), 1963:

գլոբալ՝ ուղղված հակառակորդի կամքի ճնշմանը: Այն հեռանում է զինվորից և անցնում դիվանագետին: Ինչպես Ռ.Արոնն է նկատում՝ ուժի կիրառման փոխարեն «գործողության վայր է գալիս սպառնալիքը, լուծման (բախման, կոնֆլիկտի. - հեղ.) վայր՝ սարսափեցումը» (էջ 139)²⁴: Դիսկուրսը, սիմվոլիկան և սիմվոլիկ իշխանության կուտակումը սկսեցին առավելություն ստանալ խուսանավման նկատմամբ՝ Սառը պատերազմը զինված բախումը դարձրել էր անհնար և նույնիսկ ոչ հարկավոր: Յետևաբար երկբևեռ կայունությունը դարձել էր ստրատեգիական միջ, «պատերազմի բացակայությունը» պարադիգմա:

Ստրատեգիական միջի երկու չափումներից հատկապես երկրորդը՝ ռեալ սպառնալիքը, սարսափեցման բնույթ էր ստացել՝ դրանով իսկ փոխելով ազդման և հակազդման ձևն ու բնույթը: Նախկինում փոխզիջում չենթադրող ուղղակի, կոշտ բախումային վարքագծից կամ խուսանավումից այժմ սարսափեցման ազդեցության ներքո հարկադրված անցում էր նկատվում դեպի փոխզիջումային՝ գոնե գլոբալ անվտանգության պահպանման մտահոգության շրջանակներում: Քանզի նետված մարտահրավերները ավելի վտանգավոր էին դարձել բուն գլոբալ անվտանգության և ցանկացածի համար. միջուկային զենքի երկուստեք օգտագործումը մոլորակի, ողջ մարդկության համար կործանարար կարող էր լինել, ինչի պատճառով էլ ձևավորված աշխարհաճանաչողությունը հենվում էր «պատերազմի բացառման» պարադիգմայի վրա: Հիմնական ստրատեգիական միտքն այժմ ուղղորդվում է կոնֆլիկտայնության ուսումնասիրությանը, որպեսզի այն տարածեն տեխնոլոգիայի, տնտեսության, հոգեբանության, որոշումների ընդունման հետ կապված և այլ ոլորտների վրա՝ մտորելով այս «տարօրինակ աշխարհի վերաբերյալ, որն ստեղծվել է սպառնալիքայինություններով, սակայն ոչ մի այլ նշանակություն չունի, քան դրանց էֆեկտիվ կիրառմանը խոչընդոտելը, և որն այդ նշանակությունը կատարում է այն չափով, որքանով նրանց կիրառման հնարավորությունը շարունակում է գոյություն ունենալ» (էջ 139)²⁵: Սահմանը ուժ կիրառելու մասին որոշում կայացնողների, ուժ կիրառողների և ուժի կիրառման մասին բարձրաձայնողների միջև գնալով դառնում է ավելի թափանցելի: Դիսկուրսի օգտագործումը դառնում է զենք: Վերջինիս միջոցով անվտանգու-

²⁴ Aron R., Penser la guerre, Clausewitz, Il l'âge planétaire, NRF Gallimard, 1976:

²⁵ Տե՛ս նույն տեղում:

թյան դաշտ են ներթափանցում նորանոր դերակատարներ՝ իրենց էպիզոն դիսկուրսներով «ալլոդոքսի» (միևնույն կարծիքի տարբերակներից մեկը) էֆեկտով միանալով քաղաքական դեկավարների, ստրատեգների և պաշտպանության հարցերով մասնագիտացող համալսարանականների կողմից հարուցվող լուրջ դիսկուրսներին, որոնք բովանդակությամբ իրարից բացարձակապես չեն տարբերվում: Թեպետ նրանք վերջիններիս նման չունեն սոցիալական բազմակարգավիճակայնություն և ընդամենը մարզինալ դեր են խաղում, սակայն էականը անվտանգության դաշտի դերակատարների շրջանակի մեծացումն է: Այս ամենը զինվորական դեկավարության մակարդակում դիֆատոմիա է ստեղծում կենտրոնական թատերաբեմում «պատերազմի բացակայության» պայմանների համար մտորելու պատասխանատվություն ունեցողների և ծայրամասային թատերաբեմերում «միջնորդավորված պատերազմներ» վարելու համընթացությունը ստացածների միջև: Առաջինները պետք է կառավարեն կամքի փորձությունը, սպառնալիքը, անվստահությունը, որոնք դա անում են ստրատեգիական միտքը լրացնելու եկած նոր դիսցիպլինների օգնությամբ: Իսկ երկրորդները շարունակում են իրականացնել իրենց ռազմական առաքելությունը: Այսօր, երբ այլևս չկա «կոմունիստական սպառնալիքը», վերջիններս այդ գաղափարը փոխարինել են պարտիզանական պատերազմի հին հասկացությամբ: Այստեղից էլ գալիս է հիերարխացումը ի վնաս դասական զինվորականների, որոնք շարունակում են իրենց հետաքրքրությունը պահպանել կոնվենցիոնալ ուժի օգտագործման, գաղութային, ազատագրական և նույնիսկ պարտիզանական պատերազմների նկատմամբ: Առաջինների մասնագիտական առաջխաղացումը ոչ մի կասկած չի թողնում:

Այսպիսով, «միայն այսօր՝ միմյանց հետ անխզելիորեն կապված երկբևեռության և միջուկային ստրատեգիայի անցյալի հեռանալուն զուգընթաց, կարելի է հասկանալ սիմվոլիկ իշխանության ողջ նշանակությունը, որը թաքնված է սարսափեցման մասին ստրատեգիական դիսկուրսում, ինչպես նաև այն, թե ինչ աստիճան է այն մոդիֆիկացնում պատերազմի դասական ընկալումը... անվտանգության դաշտը փոխարինելու է եկել պատերազմին» (էջ 273), իսկ ռազմավարական միջը «թույլատրում է դիսկուրսին գործել որպես իշխանություն ... ներշնչել, որ սպառնալիքի մասին դիսկուրսը նոր կապիտալ է (որի բովանդակությունը փորձնական

գիտելիքն է), որը փոխարինում է կոշտ ուժի կիրառմանը և սպառնալիքի կառավարման պրոֆեսիոնալներն իրենց արսեմալում պետք է պահպանեն «պատերազմի բացակայության» հարկադրական դիվանագիտությունը» (էջ 275)²⁶:

Որպես պրակտիկայում դիտված օրինաչափություն՝ անվտանգության դաշտում ճգնաժամ է սկսվում, երբ մասնակիորեն կամ ամբողջությամբ փլուզվել է ռազմավարական միջը իր երկու չափումներով, այսինքն՝ երբ վերանում է նրա հիմքը կազմող կոնկրետ սպառնալիքը՝ թշնամին: Այդ իրավիճակում առաջին պլան է գալիս ստրատեգների կողմից աշխարհին «իմաստ» հաղորդելու և «ճշմարտության ռեժիմ» ձևավորելու, այն հասարակության, անվտանգության դաշտի դերակատարների շրջանում «ներարկելու» գործընթացը: Վերջիններիս նպատակը դառնում է նոր սպառնալիքների՝ հակառակորդների ու նրանց հենքի վրա նոր ստրատեգիական միջերի ստեղծումը, որի համար նրանք փոխակերպում են իրականության «բանալ էպիզոդները սուրբ սիմվոլների և ցանկացած իրադարձություն տեղավորում միևնույն մեկնաբանության մեջ» (էջ 275)²⁷՝ նոր միջի հիմքին և չափումներին համապատասխան:

Արդյունքում առաջադրված «դիսկուրսները, որոնք ներկայանում են որպես ակադեմիական, նախևառաջ նպատակաուղղված են ահն բանին, որ ռեկոնվերսացնեն «սպառնալիքի կառավարման» առանձնահատուկ կապիտալը, որին տնօրինում են անվտանգության պրոֆեսիոնալները, և միջազգային հարաբերությունների մասնագետներին վերադարձնեն այդ պրոֆեսիոնալների խորհրդականի նրանց տեղը» (էջ 268)²⁸: Իսկ «պոպուլյար դարձած թեզիսները նվազագույն առնչություն ունեն սոցիալական իրականության ճանաչողության և մեկնաբանության նպատակների հետ և առավելագույնը՝ անվտանգության աշխարհի շրջանակներում իշխանության ու լեգիտիմացման»: Դրանք անվտանգության քաղաքականության իրականացման առումով հաջողություն ունեն, ինչը «կապված է նախևառաջ այն բանի հետ, որ այդ դիսկուրսները անվտանգության ոլոր-

²⁶ Биго Д., Проблемы безопасности: теоретические дискуссии и институциональный контекст, էջ 266-306, Международные отношения: социологические подходы գրքում, Рук. авт. колл. проф. П.А.Цыганков, М., Гардарика, 1998, էջ 352:.

²⁷ Տե՛ս նույն տեղում:

²⁸ Տե՛ս նույն տեղում:

տի պրոֆեսիոնալների կողմից ճանաչվում, ընդունվում են որպես սեփական զգացողություններին համապատասխանող: ...Մշտական կոնտակտի մեջ լինելով անվտանգության պրոֆեսիոնալների՝ գինվորական, ոստիկանական կամ էլ քաղաքական ղեկավարների հետ, նրանք ավելի շատ որսում են նրանց տարերային ռեակցիաները և կարող են հաջողությամբ արտահայտել նրանց հույսերն ու տազնապները տեսական դատողությունների ձևով» (էջ 269-270)²⁹: Քաղաքականացնելով անվտանգության ոլորտը՝ այդպիսի դիսկուրսն «այն չէ, ինչն անիրական է, այլ այն, ինչը անհնար է դարձնում տարանջատել իրականը անիրականից»: Իսկ այդ պատկերվող իրականությունը մանիպուլացնելու և նրան ճշմարտանմանություն հաղորդելու համար լոկալ ինացությունների օգտագործումը լիովին բավարար է:

Առաջնորդվելով անվտանգության ապահովման, ձեռքբերման շահերով, ստրատեգիաների, դերակատարների՝ որոշակի կանոններով ընթացող մրցակցությունը, փոխազդեցությունն ու գործունեությունը կանոնակարգված ֆունկցիոնալ դերաբաժանման հիմքի վրա սոցիալական-ֆիզիկական տարածության մեջ ձևավորում է անվտանգության դաշտը³⁰: Անվտանգության դաշտի պատկերի ողջ բարդությունն արտահայտվում է նրա շրջանակներում միաժամանակ իրացվող բազում ստրատեգիաների վրադրվածությամբ կամ ներդրվածությամբ: Եվ հաճախ դժվար է լինում նրանց «սերտաճման» վայրերում տարբերակել այս կամ այն ստրատեգիան:

²⁹ Տե՛ս նույն տեղում:

³⁰ Համարում են, որ սոցիալական, քաղաքական դաշտը շուկայի նման գործառնող, փոխազդեցության որոշակի տիպով տարածություն է, որտեղ առանձին անձինք և (կամ) անձանց խմբեր մրցակցում են միմյանց հետ, և որը նրանցից յուրաքանչյուրի վրա առանձնահատուկ էֆեկտ է թողնում: Բնութագրվում է դաշտի էներգիայով (սոցիալական, քաղաքական), նրա բաշխմամբ և բնույթով: Քաղաքական դաշտում տարածության բաժանումը կատարվում է աշխատանքի, խնդիրների, հարկադրանքի և արժեքների հիման վրա: Որպես տարածություն, այն արտացոլում է «տեղի էֆեկտը», որը դաշտի դերակատարներին տարանջատում է իշխողների և իշխվողների (էջ 106): Տե՛ս Кола Д., Политическая социология, Пер. С фр.: Предисл. А.Б.Гофмана.-М., Издательство «Весь Мир», «ИНФРА-М», 2001.-XXII, էջ 406, կամ Bourdieu P., La distinction. Critique sociale du jugement, Ed. De Minuit, 1979:

Հանրագումարելով ասվածը՝ նշենք, որ անվտանգության դաշտը ձևավորվում է ինչպես օբյեկտիվ, այնպես էլ սուբյեկտիվ իրողություններով: Եվ, անկախ սուբյեկտիվ տարրերից (օրինակ՝ այս կամ այն իրադարձությունը առաջընթաց է, թե՞ ոչ, միջազգային համակարգը բարենպաստ է, թե՞ ոչ և այլն), բոլոր դերակատարներն էլ ենթարկվում են նույն օբյեկտիվ տարրերին, հանգամանքներին: Անվտանգության դաշտի սուբյեկտիվ լիզմը պայմանավորված է նրանով, որ այն ձևավորվում է «սպառնալիքի կառավարման» պրոֆեսիոնալների, «անվտանգություն-ոչ անվտանգություն» զույգից գիտելիք-իշխանություն արտադրողների կողմից, ինչպես նաև նրանց կողմից սոցիալական գիտության և միջազգային հարաբերությունների կանխատեսող ընդունակությանը հավատալու քվազիստրուկտուրալ անհրաժեշտության միջոցով: Այն ձևավորվում է փաստերի, նրանց խրոնոլոգիայի ավել կամ պակաս ադեկվատ նկարագրության և բացատրության հիման վրա:

Այսօր ներքին, արտաքին կենսական միջավայրերում անվտանգության դաշտ ձևավորելուն ծառայում են այնպիսի հայեցակարգեր, ինչպիսիք են անվտանգության հանրույթը, անվտանգության ռեժիմը, անվտանգության համալիրը, ընդհանուր անվտանգությունը: Ներպետական տարածության մեջ դրանց անդրադարձման մի փոքր այլ անվանումներով՝ սոցիետալ հանրույթն իբրև անվտանգության հանրույթ, դեմոկրատական ռեժիմն իբրև անվտանգության ռեժիմ, անվտանգության համակարգն իբրև անվտանգության համալիր, ազգային անվտանգությունն իբրև ընդհանուր անվտանգություն: Սակայն ներկայումս, լիրաժեք անվտանգության ապահովումն այլևս վեր լինելով մեկ պետության ուժերից, ենթադրում է նույնատիպ կառուցվածքների հաստատում միջազգային մասշտաբում: Նպատակը անվտանգության լրացուցիչ ռեսուրսների ու երաշխիքների ձեռքբերումն է:

Կարլ Դոյչի սահմանման համաձայն՝ «անվտանգության հանրույթը» «ինտեգրված» ժողովուրդների խումբն է: Ինտեգրացիա ասելով հասկացվում է որևէ տարածքի սահմաններում «հանրույթի զգացողության» և ինստիտուտների ու պրակտիկաների ձեռքբերումը, որոնք խիստ բավարար և համատարած բավարար են, որպեսզի ապահովեն ... նրա բնակչության շրջանում «խաղաղ փոփոխությունից» կախված ակնկալիքները: «Հանրույթի զգացողության» ներքո հասկացվում է այն համոզումները..., որ ընդ-

հանուր սոցիալական պրոբլեմները պետք է լուծվեն և կարող են լուծվել «խաղաղ փոփոխության» գործընթացների միջոցով:

Հաջորդ կարևորագույն հայեցակարգը «անվտանգության ռեժիմի» հայեցակարգն է: Ըստ Ռոբերտ Ջերվիսի սահմանման, «անվտանգության ռեժիմները» տեղի ունեն, երբ մի խումբ պետություններ համագործակցում են իրենց վեճերը կառավարելու և պատերազմից խուսափելու նպատակով՝ ինչպես սեփական գործողություններով, այնպես էլ այլոց վարքագծի վերաբերյալ իրենց ենթադրություններով անվտանգության դիլեմայի մեղմմանը հասնելու միջոցով:

Իսկ «անվտանգության համալիրի» հայեցակարգի համար Բարի Բուզանը տալիս է սույն սահմանումը: «Անվտանգության համալիրը» ներառում է մի խումբ պետություններ, որոնց առաջնային անվտանգությունը վերաբերում է բավարար չափով սերտորեն միմյանց այնպես կապվելուն, որ նրանց ազգային անվտանգությունները ռեալիստական առումով միմյանցից առանձին չդիտարկվեն:

Եվ վերջապես, «ընդհանուր անվտանգության» վերաբերյալ հեղինակավոր սահմանումներից է Պալմի 1992թ. զեկուլցուն տեղ գտած սահմանումը: «Ընդհանուր անվտանգության» ընդունումը՝ որպես պատերազմի ռիսկը նվազեցնելուն, սպառազինությունը սահմանափակելուն և դեպի ապասպառազինում դրդելու ջանքերի կազմակերպական սկզբունք, ըստ էության, նշանակում է, որ շահերի կոնֆլիկտի լուծման գործում համագործակցությունը պետք է փոխարինի առճակատմանը: Դա չի նշանակում, որ ազգերի միջև տարածայնություններն ակնկալելի է, որ կանհետանան... Խնդիրը միայն այն բանի ապահովումն է, որ այդ կոնֆլիկտները պատերազմական ակտերի կամ պատերազմի նախապատրաստությունների ձևով արտահայտված չդառնան: Դա նշանակում է, որ ազգերը պետք է հանգեն այն գիտակցության, որ ավելի բարձր գերակայություն պետք է տրվի համաշխարհային խաղաղության պահպանմանը, քան թե իրենց սեփական գաղափարախոսական կամ քաղաքական դիրքերի ամրապնդմանը»:

Անվտանգության ընդլայնված օրակարգը անհրաժեշտ է դարձնում դիտարկել արտաքին կենսական միջավայրում ազգ-պետության կողմից անվտանգության քաղաքականության հետամտման ուղիներն ու ելակետերը: Անվտանգության նկատմամբ վերաբերմունք արտահայտած դպ-

րոցների տեսանկյունից դրանք տարբեր են և ընկած են հոռետեսությունից մինչ լավատեսություն ընդարձակ դիապազոնում: Կոնկրետ միջոցի ընտրությունը կախված է անվտանգության սուբյեկտի՝ կենսական միջավայրի բարենպաստության կամ անբարենպաստության, լավատեսության կամ տագնապի (հոռետեսության) գործառույթից:

6.3 Անվտանգության հետամտման ուղիները և ելակետերը արտաքին կենսական միջավայրում

Սույն բաժնի ներքո կդիտարկվեն անվտանգության մտքի հեղինակավոր դպրոցների այժմյան մոտեցումները, կանխատեսումները գլոբալ, միջազգային միջավայրի վերաբերյալ և անվտանգության ապահովման եղանակները՝ այդ ընկալումներին համապատասխան: Մտքի այդ դպրոցներն են՝ ստանդարտ նեո-ռեալիստական, կախվածության ռեալիզմի, կառուցվածքային ռեալիզմի, լիբերալ ինստիտուցիոնալիզմի, «դեմոկրատական խաղաղության», «կոլեկտիվ անվտանգության», «կոնստրուկտիվ քննադատական», պոստմոդեռնիստական և գլոբալիստական դպրոցները: Դրանց առանցքային ենթադրությունների դիտարկումը հնարավորություն կտա ՀՀ իրականության համար կոնկրետ սպառնալիքները, վտանգները և դրանք պայմանավորող սոցիալական համակարգերը վերհանելու դեպքում որպես անվտանգության ապահովման սկզբունք որդեգրել այս կամ այն դպրոցի մոտեցումները:

Ստանդարտ նեոռեալիզմի առանցքային ենթադրությունները

Միջազգային համակարգը անարխիստական է: Դա չի նշանակում, որ այն անպայմանորեն քաոսային է: Ավելին, անարխիան ենթադրում է, որ չկա պետության վարքաբանությունը վերահսկելու ի գորու որևէ կենտրոնական իշխանություն:

• Ազգային անվտանգությունը կամ ոչ անվտանգությունը մեծապես միջազգային համակարգի *կառուցվածքի* արդյունք են: Անարխիայի կառուցվածքը ենթադրվում է խիստ տևական: Դրա ազդեցությունն այն կլինի, որ միջազգային քաղաքականությունը ապագայում կլինի անցյալի նման բռնի և վերադարձ կլինի անցյալի *ուժային* քաղաքականության

ավանդական բազմակողմ հաշվեկշռին:

- Ինքնիշխանություն հռչակող պետություններն անխուսափելիորեն կգարգացնեն *հարձակողական ռազմական ընդունակություններ*, որպեսզի պաշտպանեն իրենց և ընդարձակեն իրենց իշխանությունը: Դրանով իսկ նրանք պոտենցիալ առունով վտանգավոր են միմյանց համար և միմյանց նկատմամբ կգործեն ագրեսիվորեն:

- *Չավատի կորստի* հանգեցնող *անորոշությունը* հատկանշական է միջազգային համակարգին: Պետությունները չեն կարող երբևէ վստահ լինել իրենց հարևանների մտադրություններին, այդ իսկ պատճառով նրանք պետք է մշտապես զգոն լինեն իրենց պաշտպանության հարցում:

- Պետությունները կցանկանան պահպանել իրենց անկախությունը և ինքնիշխանությունը, և, որպես արդյունք, նրանց վարքագծի վրա ազդող ամենահիմնական կառավարող ուժը կլինի:

- Թեպետ պետությունները ռացիոնալ են, այդուհանդերձ, մշտապես թյուր կանխատեսելու հնարավորություն կլինի: Ոչ հստակ ինֆորմացիայի աշխարհում պոտենցիալ անտագոնիստները միշտ մոտիվ կունենան թյուր ներկայացնելու սեփական ընդունակությունները, որպեսզի իրենց հակառակորդներին պահեն անորոշության մեջ: Դա կարող է «իրական» պետական շահերի գնահատման ժամանակ սխալմունքի հանգեցնել:

- Պետությունների միջև համագործակցության դժվարություններ և սահմանափակումներ են ստեղծվում մի շարք հիմնախնդիրների պատճառով.

1. **«Անվտանգության դիլեման»** կառուցվածքային մի հասկացություն է, ըստ որի՝ սեփական անվտանգության կարիքները հոգալու պետությունների ինքնաբավ փորձերը միտում ունեն հաշվի չնստել այն մտադրության հետ, որ այլոց համար դրանք կհանգեցնեն ոչ անվտանգության ուժեղացման, քանզի յուրաքանչյուրն իր սեփական միջոցառումները մեկնաբանում է որպես պաշտպանողական, իսկ այլոց միջոցառումները՝ որպես պոտենցիալ սպառնացող» (Ջոն Չերչ 1950, 157): Անվտանգության դիլեմայի պատճառը անվստահությունն ու վախն են: Նույնիսկ երբ պետությունները մտածում են վտանգավոր չլինել իրենց մտադրություններում, մշտապես առկա է այն հավանականությունը, որ մտադրությունները կարող են փոխվել: Ամբողջապես վստահող լինելը առավելություն վերցնելու համար հեռանկարներ է բացում՝ պոտենցիալ աղետաբեր հետևանք-

ներով հանդերձ:

2. **Խաբելու հիմնախնդիրը:** Պետությունների միջև համագործակցության նկատմամբ սահմանափակումներ են առկա, քանի որ պետությունները մշտապես եղել և մնում են վախով լեցուն, որ մյուսները կխաբեն ձեռք բերված համաձայնությունների առունով և կփորձեն օգուտ քաղել դրանցից: «Այդօրինակ զարգացումը կարող է խաբող կողմի համար զոհ երկրին վճռորոշ պարտության մատնելու հնարավորության պատուհան ստեղծել» (Միրսիեյմեր, 1994, 20): Դա գիտակցելով հանդերձ՝ պետությունները միավորվում են դաշինքներում և սպառազինության վերահսկողության համաձայնագրեր ստորագրում, թեպետ նրանք մնում են շրջա-հայաց, զգուշավոր և ծայրահեղ դեպքում սեփական ազգային անվտանգությունը ապահովելու կարիքը գիտակցող:

3. **Հարաբերական ձեռքբերումների հիմնախնդիրը:** Համագործակցությունը խոչընդոտվում է նաև, որովհետև պետությունները միտված են հետաքրքրվելու «հարաբերական ձեռքբերումներով», քան թե «բացարձակ ձեռքբերումներով»: Երկու գործընկերներին էլ օգուտ խոստացող համագործակցությամբ հետաքրքրված լինելու փոխարեն պետություններին մշտապես հարկավոր է գիտակցել, թե ինչքան են նրանք ձեռքբերում այն երկրների համեմատությամբ, որոնց հետ համագործակցում են: Քանի որ բոլոր պետությունները ձգտում են մաքսիմալացնել իրենց ձեռքբերումները մրցակցային, թերահավատ և անորոշ միջազգային շրջակայքում, ապա մշտապես շատ դժվար կլինի հասնել համագործակցության, և ավելի դժվար կլինի այն պահպանելը:

Կախվածության ռեալիզմի առանցքային ենթադրությունները

Ստանդարտ կառուցվածքային ռեալիզմը թերի է երեք գլխավոր պատճառներով.

1. նրանք մերժում են պետությունների մրցակցային հակվածությունը: Քանի որ միջազգային հարաբերությունները բնութագրվում են ինքնաբավ վարքագծով, ապա դա պարտադիր չի նշանակում, որ պետությունները դատապարտված են հավերժական մրցակցության, որը արդյունքում կհանգեցնի պատերազմի: Դիմակայելով մրցակցության հետ ասոցացված անորոշություններին՝ պետությունները կմախքնտրեն համագործակցելը:

2. Ստանդարտ կառուցվածքային ռեալիզմը անկատար է «հարաբերական ձեռքբերումներին» շեշտադրում կատարելու պատճառով, քանի որ պետությունները չեն առաջնորդվում միայն «հարաբերական ձեռքբերումներով»: Պետությունները հաճախ համագործակցություն են հետամտում միանգամայն հարաբերական ձեռքբերումների վտանգների պատճառով: Անվտանգության առումով հաճախ ավելի լավ է ընդունել մոտավոր հավասարությունը, քան թե հասնել առավելագույն ձեռքբերումների, որոնք կհանգեցնեն մրցակցության մեկ այլ փուլի՝ բոլորի համար ավելի լայն իմաստով հանգեցնելով ավելի քիչ անվտանգության:

3. Խաբելուն շեշտադրումը գերազանցվում է: Խաբելը հիմնախնդիր է, որը ռիսկեր է առաջ քաշում, սակայն նույնը անում է և մրցակցությունը: «Չի կարող համարվել, որ խաբելու որոշակի հնարավորություն թողնող համաձայնագիրն անընդունելի է, կամ որ խաբելը անպայմանորեն կհանգեցնի ստրատեգիապես կարևոր ձեռքբերումների» (Շելինգ և Չալպերին): Մրցակցության վերահսկողության պարունակած ռիսկերը կարող են նախընտրելի լինել մրցակցության պարունակած ռիսկերից:

Նեոռեալիզմի կամ «կառուցվածքային ռեալիզմի առանցքային ենթադրությունները

• 1980-ականների և 1990-ականներին աստիճանաբար ի հայտ եկավ «հասուն անարխիան». պետությունները գիտակցում են միջուկային աշխարհում ագրեսիվ ձևով մրցակցության շարունակման աճող վտանգները և միջազգային անվտանգության աճող կարևորությունը: «Չասուն, գիտակից» պետությունները գնալով ինտերնալացնում են այն «ըմբռնումը, որ ազգային անվտանգությունները փոխկախված են, և որ ծայրահեղ ինքնաբավ անվտանգության քաղաքականությունը, նրանց ցանկացած շովինիստական հրապուրանք վերջնահաշվում իրենց իսկ պարտության են մատնում» (Բուզան 1983, 208): Պետությունները գիտակցում են, որ սեփական անվտանգությունը փոխկախված է այլ պետությունների անվտանգությունից:

• Պետություններն անցնում են «հասունացող գործընթացների» միջով՝ դաժան ռազմական հակամարտություններից սկսած մինչև *անվտանգության հանրույթ*: *Կառուցվածքը* առանցքային տարր է պետության վար-

քազծի հաստատման, պայմանավորման գործում:

• Ի տարբերություն անցյալի, երկրներն այլևս չեն ենթադրում բռնության կամ հարկադրանքի կիրառում իրենց տարածայնությունների լուծման նպատակով: Անհամաձայնությունները շարունակում են ի հայտ գալ, սակայն անվտանգության հանրույթի ներսում կոնսենսուս է առկա, որ դրանք մշտապես պետք է լուծվեն խաղաղ ճանապարհով և քաղաքական եղանակներով:

• «Չասուն անարխիան» մեծացնում է անվտանգության դիլեմայի մարման շանսերը:

Լիբերալ ինստիտուցիոնալիզմի առանցքային ենթադրությունները

• Ինստիտուտները ոչ միայն պետության շահերի արդյունք և հարկադրանքներ են, որոնք պարտադրված են հենց իր՝ միջազգային համակարգի կողմից, այլ նաև մեծ դեր են խաղում անվտանգության բարելավման, պատերազմի կանխման գործում: Թեպետ միջազգային հարաբերություններում ռազմական ուժը շարունակվում է կարևորվել (ռեալիզմի մոտեցում), այնուամենայնիվ, ինստիտուտները կարող են ապահովել համագործակցության այնպիսի շրջանակներ, որոնք կարող են օգնել պետությունների միջև անվտանգության մրցակցության վտանգները հաղթահարելուն: Պետությունների միջև ինստիտուցիոնալիզացված համագործակցության զարգացող պատեռնը աննախադեպ հեռանկարներ է բացում մեծ միջազգային անվտանգության հասնելու և պետությունների միջև ավանդական անվտանգության մրցակցությունը մեղմելու համար:

• Փոխլրացնող, փոխամրապնդող ինստիտուտների շրջանակը կարող է նպաստել ավելի տևական ու կայուն անվտանգության համակարգի ապահովմանը: Ինստիտուտները աշխարհի տարբեր տարածաշրջաններում խաղաղության ձեռքբերմանը նպաստելու ներուժ ունեն:

• Չի կարելի ասել, որ ինստիտուտները կարող են կանխել պատերազմների բռնկումը, սակայն նրանք կարող են օժանդակել խաբեության վախը մեղմելուն և այն վախերը թուլացնելուն, որոնք երբեմն ծագում են համագործակցության անհամաչափ ձեռքբերումներից: Պետության ուժով և տարամիտող շահերով թելադրված աշխարհում փոխադարձության հիմքերի վրա միջազգային ինստիտուտների գործառնությունը առնվազն

որևե տևական խաղաղության բաղկացուցիչը կլինի: Անհավանական է որ միջազգային ինստիտուտներն իրենք արմատախիլ կանեն պատերազմը միջազգային համակարգից, սակայն նրանք կարող են ինչ-որ դեր խաղալ պետությունների միջև ավելի մեծ համագործակցության ձեռքբերմանը օժանդակելու գործում:

- Միջազգային ինստիտուտները շատ ավելի կարևոր են կայունության և համագործակցության ձեռքբերման աջակցության գործում, քան «կառուցվածքային ռեալիստներն» են ընդունում: «Ինստիտուտները կարող են ապահովել ինֆորմացիա, կրճատել գործարքների ծախսերը, պարտավորությունները դարձնել ավելի վստահելի, հաստատել կորոզիանցման օջախային կետեր և, ընդհանուր դեպքում, հեշտացնել փոխօգնության գործողությունը» (Կեոհեյն և Մարտին, 1995, 42): Դրանցից կարևորվում են տնտեսական և քաղաքական ինստիտուտները ավանդական թշնամանքի հաղթահարման գործում:

«Դեմոկրատական խաղաղություն» տեսության առանցքային ենթադրությունները

- Այս տեսությունը ի հայտ եկավ 1980-ականներին: Գլխավոր փաստարկն այն է, որ դեմոկրատիայի տարածվածությունը կհանգեցնի ավելի մեծ միջազգային անվտանգության: Դեմոկրատական պետությունները միտում ունեն չպատերազմել այլ դեմոկրատական պետությունների հետ: Այդ իսկ պատճառով դեմոկրատիան խաղաղության գլխավոր աղբյուրն է:

- Դեմոկրատական խաղաղության տեսությունը հենված է կանտյան տրամաբանության վրա՝ շեշտելով երեք տարրեր. հանրապետական դեմոկրատական ներկայացուցչականությունը, գաղափարական պարտավորությունը մարդու իրավունքների նկատմամբ և տրանսազգային փոխկախվածությունը նպաստում են դեմոկրատական պետությունների «խաղաղության-հակվածությանը» (Դոյլ, 1995ա, 180-4): Այդ ատրիբուտների բացակայությունը ոչ դեմոկրատական պետությունների «պատերազմի հակվածության» պատճառն է: Ներքին արժեքների և զսպումների բացակայության դեպքում *ուժի տրամաբանությունը* փոխարինելու է գալիս լիբերալ *համաձայնության տրամաբանությանը*:

- Դեմոկրատիաների միջև պատերազմները համարվում են հազվադեպ. նրանք ավելի հաճախ են շահերի կոնֆլիկտները կարգավորում

առանց սպառնալիքի կամ ռազմական ուժի օգտագործման, քան ոչ դեմոկրատական պետությունները: Դեմոկրատական պետությունների միջև շահերի կոնֆլիկտներ շարունակում են ծագել և կծագեն, սակայն համընդհանուր ընդունված նորմերը և ինստիտուցիոնալ զսպումները կնպաստեն, որ դեմոկրատիաները այդ վեճերը չշիկացնեն այն աստիճան, երբ նրանք սպառնան ռազմական ուժ կիրառել միմյանց նկատմամբ կամ էլ ուժ կիրառեն ամեն ինչում: Նրանք ավելի, քան մյուս պետությունները, իրենց անհամաձայնությունները կարգավորում են միջնորդության, բանակցության կամ խաղաղ դիվանագիտության այլ ձևերով: Դեմոկրատիայի օգուտներից մեկն այն է, որ այդ տարածայնությունները տևական ժամանակ կառավարելի կլինեն, մինչ պետական թատերաբեմում նրանց ուժգին վեճեր դառնալը:

- Դեմոկրատական խաղաղության տեսությունը ամբողջովին չի մերժում ռեալիզմը՝ ակնարկելով, որ նույն լիբերալ դեմոկրատիաները միջազգային քաղաքականության մեջ ավելի շատ են տարածայնություններ ստեղծում, քան ռեալիստական հեղինակներն են ընդունում: Կարիք չկա դեն նետել ռեալիզմի այն ընկալումները, որոնց համաձայն, ուժային և ստրատեգիական ենթադրությունները ազդում են պետությունների՝ մեկը մյուսի դեմ պատերազմելու որոշումների վրա: Վտանգը ապրում է բոլորի պատերազմն ընդդեմ բոլորի «վուլգար ռեալիստական» հայեցակետում, «որում սպառնալիքը, որն այլ պետություններն են առաջադրում, անմասն է նրանց ներքին նորմերից և ինստիտուտներից» (Բոյուս Ռասսեթթ, 1995, 175):

- Դեմոկրատական արժեքները միայն ու միայն պետություններին պատերազմից խուսափել թույլատրող ազդեցություն չեն. ուժը և ստրատեգիական ազդեցությունները անկասկած ազդում են բոլոր պետությունների՝ ներառյալ դեմոկրատիաների կանխատեսումների վրա: Եվ հաճախ այդ ստրատեգիական ենթադրությունները կարող են գերակշռող լինել: Սակայն, դեմոկրատիայի համատարած ընդունումը կարևոր է միջազգային գործերում, և չպետք է անտեսվի անվտանգության դիլեման մեղմելու ու ավելի մեծ անվտանգություն ձեռք բերելու որևէ փորձ: Դա չի նշանակում, որ համընդհանուր ընդունված դեմոկրատական արժեքներն իրենք իրենցով կբացառեն բոլոր պատերազմները, սակայն այդօրինակ արժեքներ իրենց նպաստը կբերեն ավելի խաղաղ աշխարհին:

**«Կոլեկտիվ անվտանգության» տեսության
առանցքային ենթադրությունները***

• Թեպետ ռազմական ուժը՝ Realpolitik-ը, մնում են միջազգային կյանքի կարևոր բնութագրիչ, սակայն ներքին քաղաքականությունը, համոզմունքները և նորմերը ևս պետք է ներառվեն որպես պետության վարքագծի կարևոր դետերմինանտներ, որոնք թույլ կտան դուրս գալ ռեալիզմի ինքնաբավ աշխարհից: Մերժում են այն գաղափարը, որ պետության վարքագիծը պարզապես միջազգային համակարգի *կառուցվածքի* արդյունք է, և փաստարկում են, որ *գաղափարները* ևս կարևոր են:

*Ծանոթ.-Չոն Միրսեյնյերը փաստարկել է, որ կոլեկտիվ անվտանգությունը անխուսափելիորեն թերի է ինը հիմնական հետևանքով, ինչի պատճառով այն հավանաբար կծախողվի:

1. Պետությունները հաճախ դժվարանում են, եթե ոչ անկարող գտնվում, որպեսզի միջազգային կոնֆլիկտներում տարբերակում կատարեն «ագրեսորի» և «զոհի» միջև:
2. Կոլեկտիվ անվտանգությունը համարում է, որ բոլոր ագրեսիաները սխալ են, այն դեպքում, երբ կարող են այնպիսի հանգամանքներ լինել, երբ սպառնացող հարևանի նվաճումը երաշխավորվի և արդարացվի:
3. Քանի որ որոշ պետություններ հատկապես բարեկամական են պատմական կամ գաղափարախոսական պատճառներով, անհավանական է, որ նրանք իրենց ընկերների դեմ կմիավորվեն որևէ կռալիցիայում:
4. Պետությունների միջև պատմական թշնամությունը կարող է դժվարացնել կոլեկտիվ անվտանգության համակարգի արդյունավետ աշխատանքը:
5. Քանի որ ինքնիշխան պետությունները միտում ունեն ագրեսիային «վարձաատույց» լինելու գործում իրենց պատասխանատվությունը փոխանցել ինչ-որ մեկին, հաճախ դժվարություն է լինում բեռի արդարացի բաշխման գործում:
6. Դժվարություններ են ի հայտ գալիս ագրեսիայի նկատմամբ արագ արձագանքման ապահովման ժամանակ պատահարի նախաճգնաժամային պլանավորման մեջ ներգրավվելուն նրանց հակված չլինելու պատճառով:
7. Պետությունները հաճախ հակված չեն միավորվելու կռալիցիայում, որովհետև հավանական է, որ կոլեկտիվ գործողությունը լոկալ կոնֆլիկտը փոխակերպի միջազգային կոնֆլիկտի:
8. Դեմոկրատիաները պետական ինքնիշխանության պատճառով հակված չեն կոլեկտիվ գործողությանը միանալը ավտոմատ պարտավորություն դարձնել:
9. Կոլեկտիվ անվտանգությունը ենթադրում է հակասություն այն ուղիների հարցում, որոնցով ռազմական ուժն է դիտարկվում: Այն անընդունելի է համարվում, և պետությունները դեռևս պետք է հակված լինեն ագրեսորի դեմ այն օգտագործելու առումով:

Կոլեկտիվ անվտանգության դեպքում պետությունները համաձայնում են հավատարիմ մնալ որոշակի նորմերի և կանոնների, որպեսզի պահպանեն կայունությունը, և եթե անհրաժեշտ է՝ միասին խմբավորվեն ագրեսիան կասեցնելու նպատակով (Չ. և Ք. Կուպչան, 1995): Կոլեկտիվ անվտանգության դեպքում պետություններն իրենց անվտանգությունը բարելավելու համար միջպետական հարաբերություններում պետք է համաձայնեն երեք հիմնական սկզբունքների:

1. Նրանք պետք է մերժեն ռազմական ուժի օգտագործումը ստատուս քվոն վերածնելու նպատակով և փոխարենը համաձայնեն իրենց վեճերը կարգավորել խաղաղ ճանապարհով: Միջազգային հարաբերություններում փոփոխությունները հնարավոր կլինեն, սակայն հարկ է, որպեսզի դրանք ձեռքբերված լինեն ավելի շուտ բանակցությունների, քան թե ուժի միջոցով:

2. Նրանք պետք է ընդլայնեն ազգային շահերի իրենց հայեցակարգը նրանում միջազգային հանրույթի՝ որպես ամբողջության շահերը ներառելու համար: Դա նշանակում է, որ երբ համակարգում ցնցումներ առաջացնող ի հայտ գա, անհրաժեշտ է, որ բոլոր համապատասխան պետությունները ավտոմատ կերպով և կոլեկտիվ ձևով դիմակայեն ագրեսորին՝ կործանիչ ռազմական ուժով հանդերձ:

3. Պետությունները պետք է հաղթահարեն այն վախը, որը գերիշխում է համաշխարհային քաղաքականությանը, և սովորեն վստահել միմյանց: Անվտանգության այդպիսի համակարգը կախված է «իրենց ճակատագրերը կոլեկտիվ անվտանգությանը » վստահող պետություններից (Ինկա Կլաուդ):

• Կոլեկտիվ անվտանգության ինստիտուտների հաստատումով պետությունների միջև բազմամյա մրցակցության անենավատագույն ժայռահեղությունների մի մասից կարելի կլինի խուսափել: «Կարգավորված ինստիտուցիոնալիզացված հաշվեկշռումը նախընտրելի է անարխիայի դեպքում չկարգավորված հաշվեկշռումից» (Չ. և Ք. Կուպչան, 1995):

Կոլեկտիվ անվտանգությունը որևէ ագրեսորի դեմ հաշվեկշռման ավելի արդյունավետ մեխանիզմ ապահովող ուղի է: Պոտենցիալ ագրեսորին գերազանցությամբ դիմակայելու ժամանակ կոլեկտիվ անվտանգության կառույցները այնպես են դասավորվում, որ հակակշռում, զսպում ապահովվեն, կամ էլ ավելի արդյունավետ գործողություն, եթե զսպողունակու-

թյունն ընկնում է:

- Կոլեկտիվ անվտանգության ինստիտուտները նպաստում են ավելի բարենպաստ միջազգային համակարգի ստեղծմանը: Անվտանգության համակարգի ինստիտուցիոնալացումը խոստանում է պետությունների շրջանակում խորացնել համաձայնությունները, ստեղծել ավելի մեծ վստահություն, որ պետությունները կարողանան իրենց եներգիաները և ռեսուրսները կենտրոնացնեն ավելի շատ սեփական ներքին բարեկեցության վրա, այն դեպքում, երբ ինքնաբավ համակարգն իր սովորական ընթացքն է բռնում՝ հավատալով, որ մեծ ուժային կոնֆլիկտ կրկին ի հայտ չի գա, և պետություններին հարկադրում է կենտրոնանալ ոչ արդյունավետ, ծայրահեղ ազգային անվտանգության կառույցների վրա:

- Չնայած կոլեկտիվ անվտանգության կառույցները, ինչպիսին Ազգերի լիգան էր, ծախողվել են անցյալում, սակայն չկա երկաթյա օրենք, որ նրանք պետք է ծախողվեն նաև ապագայում: Արդի միջազգային շրջակայքում պետությունների համար նման արժեքներ և շահեր դավանելու ավելի մեծ հնարավորություններ են առկա, քան անցյալում էր:

«Կոնստրուկտիվիստական» քննադատական տեսության առանցքային ենթադրությունները

- Միջազգային հարաբերություններն ազդված են ոչ միայն ուժային քաղաքականության, այլև *գաղափարների* կողմից: Միջազգային քաղաքականության հիմնարար կառուցվածքները ավելի շատ սոցիալական են, քան խիստ նյութական:

- Ընդունելով, որ միջազգային քաղաքականությունը անարխիստական է, որ պետությունները հարձակողական ընդունակություններ ունեն, որ պետությունները չեն կարող բացարձակ կերպով որոշակիացած լինել այլ պետությունների մտադրությունների վերաբերյալ, որ պետությունները ցանկանում են գոյատևել, որ պետությունները փորձում են ռացիոնալ ձևով վարքաբանել (նեոռեալիստական ենթադրություններ), միաժամանակ կարծում են, որ առանձին պետությունների շահերը կարևորագույն իմաստով կառուցվածքավորված են միջազգային համակարգի կառուցվածքի կողմից: Միջազգային քաղաքականության հիմնային կառուցվածքները սոցիալապես են կառուցված և, փոխելով մտածողության ու-

ղին, մտահղացվում է այնպիսի միջազգային հարաբերությունների մասին, որոնք կարող են օժանդակել ավելի մեծ միջազգային անվտանգություն ձևավորելուն:

- Սակայն եթե նեոռեալիստները կառուցվածքը համարում են միայն նյութական ընդունակությունների բաշխումից ձևավորվող, ապա «կոնստրուկտիվիստները» կարծում են, որ կառուցվածքը սոցիալական հարաբերությունների արդյունք է: Անշուշտ, սոցիալական կառուցվածքները ներառում են նաև այնպիսի նյութական իրեր, ինչպիսիք են տանկերը և տնտեսական ռեսուրսները, սակայն դրանք միայն *իմաստ* են ստանում ընդհանուր ճանաչողության կառուցվածքի միջոցով, որի մեջ նրանք տպավորված են: Հետևաբար սոցիալական կառուցվածքները կառուցված են այնպիսի տարրերից, ինչպիսիք են ընդհանուր ճանաչողությունը, նյութական ռեսուրսները և պրակտիկաները: այսինքն՝ սոցիալական կառուցվածքները մասամբ սահմանվում են ընդհանուր կիսվող ընկալումների, ակնկալիքների կամ ճանաչողության միջոցով: Այսպես. անվտանգության դիլեման միջսուբյեկտային ընկալումներից կազմված սոցիալական կառուցվածք է, որի պարագայում պետություններն այնպես անհավատ են, որ նրանք ծայրահեղ հիվանդագին ենթադրություններ են անում միմյանց մտադրությունների վերաբերյալ և, որպես հետևանք, իրենց շահերը սահմանում են «ինքնաբավության» առումով (Ալեքսանդր Վենդթ, 1992): Եվ հակառակը՝ անվտանգության հանրույթը ընդհանուր կիսվող ճանաչողությունից կազմված, որոշակիորեն տարբերվող սոցիալական կառուցվածք է, որի պարագայում պետությունները վստահում են միմյանց՝ վեճերն առանց պատերազմի լուծելու առումով:

- Ուժային քաղաքականության գաղափարը կամ Realpolitik-ը իմաստը ունի այնքանով, որ պետությունները գաղափարն ընդունում են որպես միջազգային քաղաքականության հիմնային կանոն: Ուժային քաղաքականությունը մի *գաղափար* է, որն էլ հենց ազդում է պետությունների վարքագծի ընթացքի վրա, սակայն այն չի նկարագրում բոլոր միջպետական վարքագծերը: Պետություններն ազդվում են այլ գաղափարների կողմից ևս, ինչպիսիք են օրինականությունը և ինստիտուցիոնալ համագործակցության ու զսպման կարևորությունը: Անվտանգության դիլեմաները և պատերազմները արդյունք են ինքնուրույնաբար իրականացվող մարգարեության: «Փոխադարձության տրամաբանությունը» նշանակում է, որ պետությունները ընդհանուր ճանաչողություն են ձեռք բերում ուժի իմաս-

տի վերաբերյալ և գործում են համապատասխանաբար: Վերավստահեցման քաղաքականությունները ևս կարող են օժանդակել ընդհանուր ճանաչողության կառուցվածք հարուցելուն, որը կարող է պետություններին մղել դեպի ավելի խաղաղ անվտանգության հանրույթ (Ալեքսանդր Վենդթ, 1992):

• Ունանց համար այն փաստը, որ կառուցվածքները սոցիալապես են կառուցված, բավարար չէ անվտանգության դիլեման բացառելու համար: «Չաճախ սոցիալական կառուցվածքները այնպես են զսպում գործողությունը, որ փոխակերպող ստրատեգիաներն անհնար են» (Ալեքսանդր Վենդթ, 1995, 80): Ուրիշներն ավելի լավատես են և համարում են, որ միջազգային համակարգում բավարար չափով «չօգտագործված ներուժ» է առկա, որը պետություններին ավելի շատ թույլ է տալիս խաղաղ սոցիալական փոփոխության քաղաքականություն վարել, քան թե ներգրավվել իշխանության համար հավերժական մրցակցային պայքարում:

Պոստմոդեռնիստական մոտեցման առանցքային ենթադրությունները

• Գաղափարները նշանակություն ունեն, սակայն միջազգային քաղաքականության և անվտանգության վերաբերյալ դիսկուրսները կարևոր դեկավարող ուժն են, որոնք ձևավորում են պետությունների վարքաբանության ուղիները: Ռեալիզմը միջազգային ոչ անվտանգության առանցքային հիմնախնդիրներից մեկն է, որովհետև ռեալիզմը ուժի և կանոնի դիսկուրս է, որն անցյալում դոմինանտ է եղել միջազգային քաղաքականության մեջ, և որը խրախուսել է անվտանգության մրցակցությունը պետությունների կողմից (Ռիչարդ Աշլի, 1984): Ուժային քաղաքականությունը այն աշխարհի կերպարն է, որը խրախուսում է պատերազմի հարուցմանը օժանդակող վարքաբանությունը: Ուժը հաշվեկշռելու փորձն իր հերթին մասն է այն նույն վարքագծի, որը հանգեցնում է պատերազմի: Դաշնակցությունները խաղաղություն չեն ստեղծում, այլ հանգեցնում են պատերազմի (Ջոն Վասքեզ, 1983):

• Ծանաչողության հիմքերի վրա շեշտադրումները հանգեցնում են նորմատիվ արժեքների կարևորությանը: Ռեալիզմը դիտարկվում է ոչ միայն որպես վիճակագրություն կատարող գաղափարախոսություն՝ մեծապես

անմասն գլոբալացման միտումները շոշափելուց, որոնք տեղի են ունենում քաղաքականության աշխարհում, այլ նաև որպես վտանգավոր դիսկուրս, որը մի նոր և ավելի խաղաղ հեգեմոնիկ դիսկուրս հաստատելու ջանքերի գլխավոր խոչընդոտն է, որովհետև այն հավակնում է ունիվերսալ տեսակետ ապահովել, թե ինչպես է կազմակերպված աշխարհը, և ինչ պետք է անեն պետությունները, եթե նրանք ցանկանան գոյատևել:

• Մերժում են ռեալիզմի «աբսուրդ, կույր որոշակիությունը»: Մարդկային վարքագծի անորոշությունը և հսկայական բարդությունը՝ ողջ մշակութային, կրոնական, պատմական և լեզվական վարիացիաներով, նշանակում է, որ չի կարող գլոբալ իրականության միակ մեկնաբանությունը լինել: Ռեալիզմի դեպքում հիմնախնդիրն այն է, որ համաշխարհային քաղաքականության բարդությունները ընկալման միակ, խստագույն կարգավորված շրջանակին հանգեցնելու միջոցով միջազգային անվտանգության նկատմամբ բացառվում են այլընտրանքային մեկնաբանությունները և մոտեցումները: Իսկ եթե աշխարհը պատկերացվում է անարխիայի առումով, ապա «ուժային քաղաքականությունը» կհամարվի որպես «ոչ անվտանգության» պրոբլեմի լուծում: Իսկ եթե անարխիան և ուժային քաղաքականությունը չհամարվեն որպես գլոբալ պատմության բնորոշ գիծ, ապա անվտանգության նկատմամբ մյուս՝ ավելի խաղաղ մոտեցումները կկարողանան փորձարկվել:

• Գլոբալ անվտանգության վերաբերյալ քննարկումը պետք է վերակոնցեպտուալացնել՝ դիտարկելով այն հարցադրումները, որոնք ավանդական մոտեցումների կողմից անտեսվել կամ մարգինալացվել են: Մասնավորապես, «ռազմա-արդյունաբերական գործերում պետության ներգրավման և գլոբալ տնտեսության վտանգավոր վիճակին առնչվող ոչ անվտանգության աճող զգացողության» հիմնախնդիրները, ինչպես նաև բոլոր նրանց ճակատագիրը, ովքեր ոչ անվտանգ են դարձել կյանքով՝ ապրելով գոյատևման սահմանին, դեռևս չհայտնված ռազմական ծախսերի և ստրատեգիական կանխատեսումների վերաբերյալ վիճակագրություններում» (Ջիմ Ջորջը, 1994):

• Այդ հարցերը անվտանգության վերաբերյալ նոր կոնունիտար դիսկուրս են պահանջում, և այն նաև հասանելի նպատակ է, եթե փորձագետները, և հատկապես ակադեմիական հեղինակներն իրենց կարևոր դերը խաղան «համաշխարհային քաղաքականության վերաբերյալ գաղափարների հոսքի» վրա ազդելու, միջազգային քաղաքականության վերաբեր-

յալ դիսկուրսի ու նրա լեզվի փոխակերպման գործում, իսկ «էպիստեմիկ հանրությունները» կոմունիտար իդեալների տարածման գործում: Այդ դեպքում գլոբալ քաղաքականության ողջ բնույթը կարող է փոխակերպվել, իսկ ավանդական անվտանգության դիլեման կարող է հաղթահարվել:

- Ելքը ռեալիզմի դիսկուրսների փոխարինումն է «կոմունիտար դիսկուրսներով», որոնք շեշտադրում են խաղաղությունը և ներդաշնակությունը. ռեալիզմի «թաղանթային, մայր» ծրագիրը, որը ժողովուրդները կրում են իրենց ուղեղներում պետք է փոխարինվի կոմունիտար նորմերի, անհատների, պետությունների և տարածաշրջանների վրա հենվող նոր «թաղանթային» ծրագրով, որը կսովորեցնի միմյանց հետ համագործակցել, իսկ գլոբալ քաղաքականությունը կդառնա ավելի խաղաղարար:

- Եթե ռեալիստները տեսնում են ֆիքսված և ճանաչելի աշխարհ, ապա պոստմոդեռնիստները տեսնում են հնարավորությունը «աշխարհի անավարտ մեկնաբանությունների, որով մեկ... չկա ոչ մի հաստատում, ոչ մի ֆիքսված իմաստ, ոչ մի անվտանգ տեղավայր, ոչ մի խորքային գաղտնիք, ոչ մի վերջնական կառուցվածք կամ պատմության սահման... կա միայն մեկնաբանություն... Պատմությունն ինքն էլ ընկալվում է որպես մեկնաբանություններին վրադրված մեկնաբանությունների շարք՝ ոչ առաջնային, այլ ամբողջովին կամայական» (Ջոն Միրսհեյմեր, 1994, 42-3):

Գլոբալիստական մոտեցման առանցքային ենթադրությունները

- Համարում են, որ միջազգային հարաբերությունների վերաբերյալ պետականակենտրոն տեսակետին այժմ գնալով մարտահրավեր է նետվում: *Գլոբալացման* գործընթացն արագացել է այն աստիճան, «որ գլոբալ հասարակության հստակ եզրագծերն» այժմ ակնհայտ են: Գլոբալ տնտեսական համակարգի, գլոբալ հաղորդակցությունների ի հայտ գալը և գլոբալ մշակույթի տարրերն օգնել են ապահովելու սոցիալական հարաբերությունների լայն ցանց, որն անցնում է պետության սահմաններից այն կողմ և շրջապատում է ժողովուրդներին ողջ աշխարհով մեկ: Միևնույն ժամանակ, մարդկությունը շրջակա միջավայրի և զանգվածային ոչնչացման զենքերի հետ ասոցացված նոր ռիսկերին է դիմակայել ճիշտ այն ժամանակ, երբ ազգ-պետությունը ճգնաժամերի մեջ է:

- Գլոբալացումը անհամաչափ և հակասական գործընթաց է: Սառը պատերազմի ավարտը բնութագրվեց ոչ միայն գլոբալ սոցիալական շարժման տիրույթի ստեղծմամբ և աճող գլոբալ տեղեկացվածությամբ, այլ նաև ազգ-պետությունների ֆրագմենտացիայով: Արևելք-Արևմուտք առճակատման ավարտի հետ մեկտեղ «արևմտյան քաղաքացիական հասարակության գաղափարախոսական շաղախը տարրալուծվել է» (Մարտին Շոու, 1994, 170): Որպես հետևանք, ամբողջական հանրությունը՝ ներառյալ «գյուղերը և քաղաքները, էթնիկ խմբերը, նրանց ապրելու ուղիները, սոցիալական կազմակերպման ավանդույթները և ձևերը վտանգված են, որոնց հետ մեկտեղ՝ անհատների կենսաձևերը և բարեկեցությունը» (Մարտին Շոու, 1994, 172):

- «Պետականությունների ջարդման» արդյունքն է դարձել մեծ տերությունների միջև կոնֆլիկտների տեղափոխվելը դեպի պետությունների ներսում ու պետական սահմանների երկայնքով կրոնական, էթնիկ և ազգայնական հակամարտությունների կողմից հարուցված ոչ անվտանգության նոր ձևերի: Նման կոնֆլիկտները, որոշ դեպքերում ներառելով ցեղասպանություն և «էթնիկ զտումներ», միջազգային հանրության առաջ կրիտիկական խնդիր են դնում՝ արդյոք միջամտե՞լ ինքնիշխան պետությունների ներքին գործերին, որպեսզի պաշտպանեն փոքրամասնությունների իրավունքները և անհատ մարդու իրավունքները:

- Գնալով անհրաժեշտ է դառնում ի հայտ եկող գլոբալ հասարակության ներսում մտածել խմբերի և անհատների անվտանգության մասին: Ազգային կամ պետական անվտանգության (և ինքնիշխանության) վրա ավանդական կենտրոնացումն այլևս չի արտացոլում այն արմատական փոփոխությունները, որոնք տեղի են ունենում: Պահանջվում է գլոբալ պատասխանատվության նոր քաղաքականություն՝ կառուցված գլոբալ անհավասարության, աղքատության և շրջակա միջավայրի հիմնախնդիրների, ինչպես նաև մարդու իրավունքների, փոքրամասնության իրավունքների, դեմոկրատիայի և անհատական ու խմբային անվտանգության շեշտադրումների վրա, որոնք լայնությամբ հատում են դոմինանտ շահերը թե՛ աշխարհի մասշտաբում, թե՛ յուրաքանչյուր պետության ներսում: Ավելի շատ գլոբալիստական, քան թե ազգային կամ միջազգային առումներով մտածողությունը կհանգեցնի ավելի արդյունավետ գործառնության (ներառյալ միջամտությունը, եթե անհրաժեշտ է)՝ գործ ունենալու համար այն ռիսկերի հետ, որոնք գոյություն ունեն համաշխարհային հան-

րույթում:

• Անվտանգության նկատմամբ գլոբալիստական մոտեցումը հենվում է *ուտոպիստական ռեալիզմի* վրա (Էնտոնի Ջիդենս, 1990, 154-8): Դրա համաձայն՝ միջազգային քաղաքականության արմատական փոխակերպումը «ռեալիստական է», քանզի մենք դրան ականատես ենք եղել անցյալում: Իրականում այդպիսի փոխակերպում արդեն իսկ տեղի է ունենում: Ռեալիստական է դիտարկել տարածաշրջանային այն «անվտանգության հանրությունների» էքսպանսիան, որոնք արդեն իսկ առկա են ավելի ընդարձակ անվտանգության հանրույթի ներսում: Հնարավոր է, որ ականատես լինենք հսկայական հյուսիսային անվտանգության հանրույթի ի հայտ գալուն: Այն տարածվում է Հյուսիսային Ամերիկայից ու Արևմտյան Եվրոպայից դեպի նախկին ԽՍՀՄ և Արևելյան Եվրոպայի գլխավոր պետություններ ու ճապոնիա, Արևելյան Ասիայի նոր ինդուստրիալացվող պետություններ և Ավստրալիա: Նշմարում են այլ տերություններ ևս, ներառյալ Չինաստանը, Հնդկաստանը, Եգիպտոսը և Հարավային Աֆրիկան, որոնք ներգրավված են այդ հանրույթի տարաշրջանային ընդլայնումներում (Մարտին Շոու, 1994): Այդպիսի հայեցակետի հիմքում գլոբալ հաղորդակցությունների գործընթացն է, որը կարող է օգնել, որպեսզի ստեղծվի մի նոր կոնսենսուս նորմերի և համոզմունքների վրա, որոնք իրենց հերթին կարող են փոխակերպել գլոբալ անվտանգության բնույթը:

6.4 Ազգային անվտանգության ապահովման սկզբունքները

Մինչ այժմ դիտարկված բոլոր հարցադրումներում ուղղակի թե անուղղակի կերպով շոշափվել են ազգային անվտանգության ապահովման սկզբունքներին առնչվող հարցեր: Մասնավորապես, «Անվտանգության հետամտման ուղիները և ելակետերը արտաքին կենսական միջավայրում» բաժնի ներքո, կենսական միջավայրի վիճակի վերաբերյալ ունեցած ընկալումներից կախված, շարադրվեցին անվտանգության հետամտման համապատասխան սկզբունքները: Նույնատիպ հարցեր քննարկվել են նաև անվտանգության ապահովման տարածական, ժամանակային, էներգետիկ չափումների դիտարկման ժամանակ: Անշուշտ, ազգ-պետության համար կենսական միջավայրի «արտաքին» բաղադրիչը մե-

ծապես կարևոր է պետությունների փոխկախվածության աճի, ինչպես նաև անհրաժեշտ ռեսուրսների հայթայթման մեծ հնարավորությունների պատճառով: Սակայն պակաս կարևոր չէ նաև կենսական միջավայրի «ներքին» բաղադրիչը:

Ըստ իս, ազգային անվտանգության ապահովումը պահանջում է հետևյալ սկզբունքների բավարարումը.

• Ազգային անվտանգության օբյեկտ(ներ)ի հստակ դասակարգում, նրանց կենսագործունեության տարբեր ասպեկտների հետ կապված նպատակների, լուծման կարող խնդիրների առաջադրում:

• Անվտանգության օբյեկտի բոլոր բաղադրիչներին՝ կենսական միջավայրին, սոցիալական կառույցին ու նրա գործունեության համակարգին սպառնացող վտանգների, սպառնալիքների, նրանց գործողության բնույթի, ձևի ու չափի հնարավորինս հստակ ախտաճանաչում, գնահատում:

• Ազգ-պետություն համակարգի ինքնաբավ գործառնության ապահովում: Այդ նպատակով բնականոն ու կայուն զարգացման ի գործու ներքին կառուցվածքների, ինստիտուտների ապահովում, հասարակության մակարդակով անվտանգության հանրույթի, ռեժիմի, համալիրի ձևավորում:

• Ազգային անվտանգության օբյեկտի՝ ազգ-պետության համակարգի ռազմա-քաղաքական, տնտեսական, սոցիալական, մշակութային ընդունակությունների ընդլայնում և զարգացում:

• Ազգային անվտանգության բոլոր բաղադրամասերի համար անվտանգության և ոչ անվտանգության չափանիշների սահմանում և մշտական վերահսկողության, մոնիտորինգի իրականացում:

• Վտանգներին դիմակայման, հակազդման և կառավարման պետական ու հասարակական մեխանիզմների, նրանց վրա ներգործության համար-ժեք մեթոդների համակարգի ձևավորում:

• Անվտանգության համակարգային ապահովում միաժամանակ անվտանգության բոլոր բաղադրամասերի (հանրային-նորմատիվ կարգ, տնտեսություն, քաղաքականություն և մշակույթ), բոլոր մակարդակների համար, այդ նպատակով ֆունկցիոնալ առումով ամբողջական անվտանգության համակարգի ձևավորում:

• Անվտանգության պետական ու հանրային ինստիտուտների, նորմատիվային դաշտի ձևավորում, այդ թվում և անվտանգության հայեցակարգի ու դոկտրինի մշակում, առաջնահերթությունների, նպատակների առաջադրում ու դրանց հետամտման հստակ, այլընտրանքային ուղիների

մշակում, անվտանգության մասնագիտացված հանրույթի անդամների հավաքագրում, օպտիմալ դերաբաշխում, հաղորդակցման ու փոխազդեցության ձևերի մշակում:

- Ազգային անվտանգության ապահովման գործում ոչ միայն պետական մարմինների, այլ նաև հասարակության անդամների ու կոլեկտիվների ներգրավում:

7) ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅՈՒՆ ԻՆՉ ԳՆՈՎ

Այս հարցադրումը անվտանգության պրոբլեմատիկայի ուսումնասիրության համար վերը առաջադրվածներից ամենավերջին և, կարելի է ասել, հանրագումարային հարցադրումն է, քանզի այն օգնում է գնահատել անվտանգության վերաբերյալ սուբյեկտի պատկերացումների, նրա կողմից մշակված անվտանգության քաղաքականության, անվտանգության հայեցակարգում առաջադրված խնդիրների լուծման մեխանիզմների ու պրակտիկայում դրանց իրացման արդյունավետությունը: Այսինքն՝ այս հարցադրման ներքո են ամփոփվում նախորդ վեց հարցադրումների պատասխանները:

Ըստ էության, մի կողմից նժարի վրա է դրված անվտանգության հետ կապված ու առաջադրված խնդիրների լուծման, անվտանգության նպատակների ու նրանց ձեռքբերում ապահովող եղանակների գինը, իսկ մյուս կողմից՝ անվտանգության ձեռք բերված կամ ակնկալվող նպատակների գինը:

«Ազգային անվտանգության ապահովման սկզբունքները» բաժնի ներքո թվարկված սկզբունքները, անշուշտ, անուղղակի հղում ունեին անվտանգության գնին ու նրա վերաբերյալ պատկերացումներին: Սակայն «Անվտանգություն ի՞նչ գնով» հարցադրման պատասխանները ներկայացնենք նախորդ վեց հարցադրումների պատասխանների ամփոփման տեսքով.

1. «Ինչ է անվտանգությունը» հարցադրման համատեքստում անվտանգության քաղաքականությունը չի կարող մտահղացվել այնպես, որ՝

- ուղղորդված լինի ոչ թե դեպի սպառնացող վտանգից երկարաժամկետ, այլ դրանցից սոսկ կարճաժամկետ ազատության ձեռքբերումը, նրանց գործունեության համակարգի ժամանակավոր կասեցումը,

- տարածության որևէ տիրույթում վտանգների չեզոքացման, կառավարման արդյունքում դրանք տեղափոխվեն այլ տիրույթներ, մակարդակներ,

- արդյունքում անվտանգության օբյեկտի համար նվազ ինտենսիվությամբ վտանգները փոխարինվեն ավելի մեծ ինտենսիվության վտանգների, որոնք էլ անխուսափելիորեն հանգեցնեն պատերազմի, նրա սպառնալիքի, կամ էլ այլ նորանոր վտանգների:

2. «Անվտանգություն ո՞ւմ համար» հարցադրման համատեքստում անվտանգության քաղաքականությունը չի կարող մտահղացվել այնպես, որ՝

- չպատճառաբանված կերպով գերկարևորվեն կամ թերագնահատվեն պետական անվտանգությունը, հասարակության անվտանգությունը, անհատի անվտանգությունը, անվտանգության այս կամ այն բաղադրամասը, որ արդյունքում անհիմն կերպով խախտվի տարբեր մակարդակների հետ կապված արժեքների, նպատակների առաջնահերթությունն ու հիերարխիան:

3. «Անվտանգություն ո՞ր արժեքների համար» հարցադրման համատեքստում անվտանգության քաղաքականությունը չի կարող մտահղացվել այնպես, որ՝

- անվտանգության նպատակները առնչություն չունենան անվտանգության օբյեկտների հետ, հետապնդեն չարդարացված ու չհիմնավորված նպատակներ, արկածախնդրություն, լինեն ինքնանպատակ, առաջադրված՝ սուբյեկտիվ նկատառումներով և պայմանավորված՝ սուբյեկտիվ իրողություններով:

4. «Անվտանգություն ո՞ր սպառնալիքներից» հարցադրման համատեքստում անվտանգության քաղաքականությունը չի կարող մտահղացվել այնպես, որ՝

- մեկ սպառնալիքից, վտանգից ազատության ձեռքբերումն ուղեկցվի այլ վտանգներ, սպառնալիքներ պատճառելու գնով, թերագնահատվեն կամ գերագնահատվեն կոնկրետ վտանգները:

5. «Անվտանգություն ի՞նչ չափով» հարցադրման համատեքստում անվտանգության քաղաքականությունը չի կարող մտահղացվել այնպես, որ՝

- ազգ-պետություն համակարգի մի կառույցի, մարմնի, միավորի, կենսագործունեության մի ոլորտի անվտանգության ապահովումը լինի այլոց

հաշվին, որ անվտանգության մի նպատակի ձեռքբերումը լինի մեկ այլ կենսական նպատակի հաշվին:

6. «Անվտանգություն ի՞նչ միջոցներով, եղանակներով» հարցադրման համատեքստում անվտանգության քաղաքականությունը չի կարող մտահղացվել այնպես, որ`

- անվտանգության նպատակի ձեռքբերման համար պահանջվող ռեսուրսների, կորուստների գինը ավելին լինի, քան այդ նպատակի գինն է, որ անվտանգության ապահովման եղանակի, միջոցի ընտրությունը հանգեցնի ոչ թե անվտանգության, այլ ոչ անվտանգության:

Ազգային անվտանգության հայեցակարգ եվ դոկտրին հասկացությունների փոխհարաբերությունը եվ ընդգրկումը

Ազգային անվտանգության հայեցակարգը և դոկտրինը կազմում են ԱԱՀ-ի նորմատիվային ենթահամակարգի բաղկացուցիչ մասը: Իրավունքի տեսանկյունից թեպետ նրանք անուղղակի աղբյուր են դիտվում, սակայն չեն մտնում նորմատիվային ակտերի համակարգի մեջ: Վերջիններս սոսկ նորմատիվ են և քաղաքականություն մշակող ու իրականացնող մարմիններին կողմնորոշելու, ազգային անվտանգության ոլորտի նորմատիվային ակտերի մեկնաբանման գործառույթ ունեն:

Ազգային անվտանգության դոկտրինը (doctrina` լատ. ուսմունք) անվտանգության բնագավառում ղեկավարող տեսական-քաղաքական սկզբունք է, որը կոնցենտրացված տեսքով արտահայտում է անվտանգության տնտեսական, ռազմա-քաղաքական, սոցիալական ու մշակութային բաղադրամասերի կողմնորոշիչներն ու նպատակները, ինչպես նաև նրանց պրակտիկ իրականացման ձևերը:

Այսինքն` ազգային անվտանգության դոկտրինը ներառում է հետևյալ տարրերը.

- ազգային անվտանգության իդեալները, զարգացման ցանկալի միտումների պլանավորումը,
- ազգային անվտանգության բաղադրամասերի հիմնական նպատակները կոնցենտրացված տեսքով, որոնց ձեռքբերումը անհրաժեշտ և/կամ ցանկալի է անվտանգության առումով,

- այդ նպատակների ձեռքբերման ուղիներն ու եղանակները:

Ըստ էության, ազգային անվտանգության դոկտրինը գերազանցապես կապված է «Ի՞նչ է անվտանգությունը» բաժնում հիշատակված գործառույթների ա) խմբի ու նրանց հետապնդած նպատակների հետ, որոնք առնչվում են անվտանգության ամրապնդմանը, անվտանգության դաշտի ընդլայնմանը:

Ազգային անվտանգության հայեցակարգը (conceptio` լատ. ընկալում) անվտանգության քաղաքականության ամբողջական, համակարգային հիմնավորումն ապահովող փաստաթուղթ է, որը նախատեսում է անվտանգության հետ կապված առաջադրվող խնդիրների լուծման ուղիները, ինչպես նաև դրանց լուծման համար իշխանության ու կառավարման կառուցվածքների ստեղծումը, համապատասխան կապերի և հարաբերությունների ապահովումը: Այն անվտանգության վերաբերյալ հայացքների, գաղափարների, նպատակային տեղակայումների համակարգ է, որն ամբողջությամբ «ներծծված» է հիմնարար գաղափարներով, միասնական և վճռորոշ մոտեցումներով և բովանդակում է անվտանգության խնդիրների դրվածքն ու նրանց լուծման ուղիները:

Ազգային անվտանգության հայեցակարգը դոկտրինալ փաստաթուղթ է, բխում է դոկտրինայից և լրացնում է նրան: Ակնհայտ է, որ ազգային անվտանգության հայեցակարգը պետք է բավարարի ԱԱՀ-ի ենթահամակարգերին ներկայացվող բոլոր պահանջներին, ավելի ճիշտ «նախագծի» ԱԱՀ-ն: Այն պետք է սահմանի նրա բոլոր ենթահամակարգերի բաղկացուցիչ տարրերը, այն գործուն մեխանիզմներն ու միջոցառումները, որոնք ուղղված կլինեն ազգային անվտանգության օբյեկտների անվտանգության ապահովմանը, պետք է նաև ներառի այն գործառույթները, նորմերը, արժեքները, ինստիտուտները և մասնագիտացված հանրույթը, որոնք պետք է ապահովեն ազգային անվտանգության օբյեկտ(ներ)ի անվտանգությունը:

Ազգային անվտանգության հայեցակարգը հանդես է գալիս իբրև անվտանգության ոլորտում տեսական դրույթների և պրակտիկայի փոխադարձ կապի յուրօրինակ ձև: Ուստի այն «օրենք» է տեսության մեջ, որի նախատեսած ինստիտուտների, կառույցների նպատակը պետք է լինի ազգային անվտանգության դոկտրինայում ամրագրված նպատակների ձեռքբերումը, պրակտիկայում գործող նորմատիվ ակտերի և իրականու-

թյան համապատասխանեցումը այդ իդեալների ու ցանկալի միտումների հետ: Բացի ազգային անվտանգության ոլորտի նորմատիվային ակտերի մեկնաբանման և օրենսդրության ձևավորման գործում ուղղորդիչ գործառույթից, նրա նպատակը պետք է լինի նաև ազգային անվտանգության այս կամ այն մակարդակում, այս կամ այն բաղադրամասում ծագած հիմնախնդիրների լուծման ընդհանուր մեխանիզմների սահմանում, վտանգների կառավարման մեխանիզմների առաջադրումը, իսկ կոնկրետ հիմնախնդիրների հանգամանալից լուծումները պետք է ապահովվեն այլ նորմատիվային ակտերով:

Ազգային անվտանգության հայեցակարգի մշակման մեթոդաբանական սկզբունքները

Ազգային անվտանգության հայեցակարգը ձևավորվում է անվտանգության սուբյեկտի կողմից անվտանգության օբյեկտի բաղադրիչների, վտանգների էական, հիմնական հարաբերությունների ու խորքային կապերի նպատակամետ ճանաչման, առաջադրված նպատակների իրականացման նոր մեթոդների, նոր գաղափարների յուրացման ու իմաստավորման գործընթացում:

Այն պետք է ներառի հետևյալ տարրերը.

- անվտանգության առաջադրված խնդիրների հետ կապված հիմնական տեսական տեղակայումների համախումբը ու նրանց լուծման ուղիները,

- անվտանգության կառույցների, ինստիտուտների գործունեության հիմնական ուղղվածությունը,

- առաջադրված հիմնախնդրի տեսական ու քաղաքական մոտեցումների, հայացքների իրացման մեխանիզմները:

Այսինքն՝ ազգային անվտանգության հայեցակարգի մշակումը ենթադրում է կոնկրետ երկրի համար կանխավ սույն ուսումնասիրության մեջ առաջադրված 7 հիմնային հարցերի պատասխանների բավարարում:

Ուսումնասիրության ընթացքում տարբեր բաժինների ներքո ուղղակի թե անուղղակի քննարկվեցին ազգային անվտանգության հայեցակարգի մշակման որոշ մեթոդաբանական նպատակահարմարություններ ու հար-

ցեր: Ուստի չլրկնելու համար անդրադառնանք նրա կառուցվածքի, տեղի ու դերի հետ կապված մի քանի էական խնդիրների:

Հայեցակարգի՝ որպես ազգային անվտանգության համակարգը նախազօղ փաստաթղթի մշակման ժամանակ չափազանց կարևոր է պարզել, թե կոնկրետ հասարակության որ համակարգի շրջանակներում է այն գտնվում. այն հասարակության հինգերորդ համակա՞րգն է, կամ համակարգ է, որի տարբեր մասերը միաժամանակ հասարակության տարբեր համակարգերո՞ւմ են, թե՞ այն կոնկրետ համակարգի բաղադրիչ է: Պատասխանը միանշանակ է: ԱԱՀ-ն քաղաքական համակարգի մասն է, անվտանգության քաղաքականությունը՝ նրա ելքը: Իսկ հասարակության այն համակարգը, որի հիմնական գործառույթը նպատակների ձեռքբերումն է, ինչպես վերը նշվեց, դա քաղաքական համակարգն է: Ուստի ԱԱՀ-ի կառուցվածքը պետք է անալոգային, ներդաշնակ լինի հասարակության քաղաքական ենթահամակարգին: Այսինքն՝ ԱԱՀ-ն պետք է արտապատկերի սոցիալական տարածության, և մասնավորապես հանրային իշխանության կազմակերպման բնույթը: Մյուս կողմից, պատճառներից է նաև այն, որ հասարակական մյուս ենթահամակարգերի նկատմամբ քաղաքականը գերակա դիրք ունի, նրա որպիսությունն է թելադրում մյուս ենթահամակարգերի կազմակերպումը, և, վերջապես, նրա ինստիտուցիոնալ համակարգի միջուկն է կազմում պետությունը, որին էլ առաջին հերթին վերապահված է անվտանգության, պաշտպանության ու այլ բացառիկ գործառույթների իրականացումը:

Ազգային անվտանգության համակարգի անընդհատ հիշատակումից գուցե և տպավորություն է ստեղծվում, թե նա քաղաքական համակարգի ինքնուրույն, ամբողջից որոշ չափով մեկուսացված ենթահամակարգ է: Սակայն ճիշտ հակառակն է: Ազգային անվտանգության համակարգը որչափ հասարակության մեջ ներթափանցած, նրա համակարգերի հետ ընդարձակ ու բազմակի հատումներ ունեցող ենթահամակարգ է: Եվ դա գերազանցապես հասարակության համակարգերի փոխներթափանցման շնորհիվ, որոնց ընդհանուր հատման տիրույթները, որպես կանոն, կառուցվածքային գոյացությունների գոտիներ են հանդես գալիս: Այսպես. դերային իմաստով, քաղաքական գործիչը, ակադեմիական գիտնականը, մշակութային գործիչը և այլք, բացի իրենց մասնագիտական դերից, անվտանգության դաշտում ևս կարող են ունենալ դեր: Եվ, ինչպես նշվեց

«Անվտանգություն ի՞նչ միջոցներով» բաժնում, նրանց այդ բազմակարգավիճակայնության դեպքում երբեմն մասնագիտական դերը ամենփոքրն ու մարզինալն է լինում: Նույնը և ինստիտուտներին, նորմերին, արժեքներին է վերաբերում: Ինքնիշխանությունը ոչ միայն հանրույթի ու պետական իշխանության ազատության, հանրույթի համար կենսական նշանակություն ունեցող հարցերով ինքուրույնաբար որոշումների կայացումը, այլ նաև անվտանգությունը ապահովող արժեք է: Եվ այդպես՝ բոլոր դերերի ու կարգավիճակների, արժեքների, գործառույթների ու նորմերի համար:

Եթե վերը երեք կետով շարադրվեցին այն պահանջները, որոնց պետք է բավարարի ազգային անվտանգության հայեցակարգը, ապա մեթոդաբանական առումով խնդիր է առաջանում՝ անվտանգության բաղադրամասերից ո՞րը պետք է կազմի հայեցակարգի առանցքը, և որոնք պետք է համալրեն այն: Ինչպես տարբեր երկրների անվտանգության հայեցակարգերն են ցույց տալիս, առանցքը, այնուամենայնիվ, ռազմաքաղաքական բաղադրամասն է: Մյուսները դասավորվում են այդ առանցքի շուրջը և սպասարկում նրան: Անշուշտ, խոսքը չի վերաբերում ռազմատենչ անվտանգության հայեցակարգի մշակմանը, այլ, ինչպես նշվեց, անվտանգության ապահովման միջոցները ռազմա-քաղաքական անվտանգության բաղադրիչին նրբորեն ծառայեցնելուն:

Օրինակ՝ 1999թ. մշակված «ԱՄՆ ազգային անվտանգության ռազմավարությունը նոր հարյուրամյակի համար» փաստաթղթում, ինչպես նախկինում, առաջ են քաշված երեք գլխավոր նպատակներ՝ անվտանգության ամրապնդում, որը հասկացվում է իբրև բանակի մարտունակություն, Ամերիկայի տնտեսական ծաղկման օժանդակում և այլ երկրներում դեմոկրատիային աջակցություն ու պահպանում: Միևնույն ժամանակ, ԱՄՆ նախագահի սահմանադրական պարտականությունը և գլխավոր խնդիրն է ազգային անվտանգության պաշտպանությունը: Ընդ որում, այդ պաշտպանությանը օբյեկտ են համարվում ժողովուրդը, տարածքը և կենսակերպը, իսկ պաշտպանություն պահանջող բարձրագույն արժեք է ճանաչված ամերիկյան ժողովուրդը: Այսինքն՝ առաջնային օբյեկտ են համարվում սոցիալական համակարգի տարածքային, սոցիալական հիմքերը:

Ռուսաստանի ազգային անվտանգության հայեցակարգում ազգային անվտանգությունը հասկացվում է որպես քաղաքացիների, հասարակու-

թյան և պետության՝ կենսականորեն կարևոր շահերի, ինչպես նաև ազգային արժեքների և կենսակերպի պաշտպանվածություն ներքին և արտաքին սպառնալիքների ընդարձակ սպեկտրից, որոնք իրենց բնույթով տարբեր են (քաղաքական, ռազմական, տնտեսական, ինֆորմացիոն, էկոլոգիական և այլն) (էջ 6-7)³¹:

ԱՄՆ-ի դեպքում ակնհայտ է, ռազմաքաղաքական բաղադրամասի առանցք, առաջնայնություն լինելը, ինչպես նաև տնտեսական անվտանգության կարևորումը, քանզի, ինչպես նշվել է, տնտեսությունը բազիսային նշանակություն ունի քաղաքական համակարգի համար: Կարևորվում է նաև «այլ երկրներում դեմոկրատիային աջակցելը»՝ որպես սեփական քաղաքական համակարգի արտաքին շրջակայքի վերահսկողությունը, տնտեսական նոր ռեսուրսների ձեռքբերումն ապահովող նպատակ:

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

ՆԱԽԱԲԱՆ	3
1. «Անվտանգություն» հասկացության բնորոշումը	4
1) Ի՞նչ է ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅՈՒՆԸ	5
2) ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅՈՒՆ ՈՒՄ ՀԱՍԱՐ	13
2.1. Անվտանգության օբյեկտի և անվտանգության տարածական չափումը	17
2.2 Անվտանգության օբյեկտի և անվտանգության ժամանակային չափումը	20
2.3 Անվտանգության օբյեկտի և անվտանգության էներգետիկ չափումը	27
3) ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅՈՒՆ Ո՞Ր ԱՐԺԵՔՆԵՐԻ ՀԱՍԱՐ	31
3.1 Ազգային անվտանգություն հասկացության հարաբերակցությունը պետական անվտանգություն հասկացության հետ:	32
3.2 Ազգային անվտանգություն հասկացության հարաբերակցությունը ազգային զարգացում հասկացության հետ	36
3.3 Հասարակության համակարգերը և նրա անվտանգության ապահովման ասպեկտները	41
3.4 Անվտանգության ընդլայնված օրակարգ	63
4) ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅՈՒՆ Ո՞Ր ՍՊԱՌՆԱԼԻՔՆԵՐԻՑ, ՎՏԱՆԳՆԵՐԻՑ	70
Ազգային անվտանգության բաղադրամասերը	
4.1 Քաղաքական վտանգներ և քաղաքական անվտանգություն	72
4.2 Տնտեսական վտանգներ և տնտեսական անվտանգություն	73
4.3 Սոցիալական վտանգներ և հանրային անվտանգություն	76
4.4 Մշակութային վտանգներ և մշակութային անվտանգություն	78
5) ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅՈՒՆ Ի՞ՆՉ ՉԱՓՈՎ	80
6) ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅՈՒՆ Ի՞ՆՉ ՄԻՋՈՑՆԵՐՈՎ	

6.1 Անվտանգության ապահովման միջոցների դասակարգումը	84
6.2 Անվտանգության քաղաքականության կառուցվածքը և նրա կառուցվածքային տարրերի էվոլյուցիան	88
6.3 Անվտանգության հետամտման ուղիները և ելակետերը արտաքին կենսական միջավայրում.....	97
6.4 Ազգային անվտանգության ապահովման սկզբունքները	112
7) ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅՈՒՆ Ի՞ՆՉ ԳՆՈՎ	114
Ազգային անվտանգության հայեցակարգ եվ դոկտրին հասկացությունների փոխհարաբերությունը եվ ընդգրկումը	116
Ազգային անվտանգության հայեցակարգի մշակման մեթոդաբանական սկզբունքները	118
ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ	122

«ՆՈՐԱՎԱՆՔ» ԳԻՏԱԿՐԹԱԿԱՆ ՀԻՄՆԱԴՐԱՄԻ ՆՊԱՏԱԿՆԵՐՆ ՈՒ ԱՆԵԼԻՔՆԵՐԸ

Ժամանակակից աշխարհում սեփական ներուժի առավելագույն կենտրոնացումը, տարածաշրջանային և համաշխարհային հավասարակշռության համակարգերում կուտակված էներգիայի ռազմավարական և նպատակային կիրառումը դառնում են ազգերի և պետությունների առջև ծառայած կենսական հիմնահարցեր:

Հայաստանն այսօր միջազգային ասպարեզում մրցունակ չէ բնական ռեսուրսների, տնտեսական ընդհանուր վիճակի, ֆինանսական համադրված կարողականության չափորոշիչներով: Փոխարենը հայկական գործոնն ուշագրավ և շահավետ դիրք է գրավում մտավոր ներուժի կարողականության կուտակման իմաստով: Մտավոր ներուժի կուտակման և ռազմավարական կիրառման հիմնահարցը բանալի է հայ ժողովրդի՝ ժամանակակից աշխարհում սեփական ամբողջական ներուժի գնահատման, տեղի ու դերի, հնարավորությունների հստակեցման համար: Համահայկական կազմակերպված մտավոր ներուժը կոչված է դառնալու այն հզոր լծակը, որը Հայաստանին հնարավորություն կտա տեղ գրավել համաշխարհային գործընթացների վրա ազդելու կարողականություն ունեցող երկրների թվում:

Այսպիսով անհրաժեշտություն է դառնում հայկական շարունակականության մոդելի մշակումը, որը հայ ժողովրդի ամբողջական պոտենցիալի պահպանման ու զարգացման ծրագիրն է և իր առանձին բաղադրիչներով օրգանապես շաղկապված ամբողջություն է: Իրավիճակը և առաջիկա զարգացումների հրամայականն առաջնահերթ են դարձնում հիշյալ հիմնահարցը իրականացնելու կոչված, սկզբունքային առումով որակապես նոր միավորի ստեղծման անհրաժեշտությունը: Այդպիսին կարող է դառնալ «Նորավանք» գիտակրթական հիմնադրամը, որն իրենից ներկայացնելու է գիտական, մշակութային, հոգևոր ներուժի կազմակերպման, համադրման, կառավարման և գործնական կիրառման մեխանիզմների մշակման կենտրոն:

Համաշխարհային փորձն ունի նմանատիպ կառույցների արդյունավետ աշխատանքի բազմաթիվ օրինակներ: Քաղաքակրթական մրցակցության

արդի փուլ զարգացած շատ երկրներ (Անգլիա, Ֆրանսիա, ԱՄՆ, ԳՖՀ, Գապոնիա, Իրան, Չինաստան) թևակոխում են տասնամյակների, երբեմն հարյուրամյակների պատմություն ունեցող այդպիսի հաստատություններով: Այս կենտրոնների վրա են դրվում պետության մտավոր ներուժի կազմակերպման, նորագույն գիտական մշակումների օգտագործման, գիտական կառավարման տեխնոլոգիաների մշակման, պետական ու հասարակական կյանքի բոլոր բնագավառներում դրանց կիրառմամբ, կադրերի պատրաստման և վերապատրաստման գործառույթները:

Այսպիսի հաստատությունների ձևավորման և արդյունավետ գործունեության հարուստ փորձ ունի նաև հայ ժողովուրդը: Պատմական շրջադարձային փուլերում, երբ առավել ցայտուն, երբեմն ավերիչ էին դրսևորվում քաղաքակրթությունների շփման և փոխազդեցությունների գործընթացները, ի հայտ եկան Նորավանքի, Սանահինի, Գլաձորի, Տաթևի, Սսի համալսարանները՝ որպես մտավոր ներուժի պահպանման, հոգևոր և մշակութային արժեքների հավաքման, կուտակման և վերարտադրման ազգային գեոֆունդի հետագա զարգացումն ապահովող կենտրոններ:

Հիմնադրամի հիմնական առաքելությունն է լինելու դառնալ այն փորձարարական կենտրոնը, որտեղից հայ իրականության ամենատարբեր ոլորտներ պետք է ձգվեն հայոց շարունակականությունն ապահովող ծրագրերն ու դրանց իրականացման մեխանիզմները: Այն միաժամանակ վեր է ածվելու միջազգային գիտահետազոտական և մտավոր կենտրոնի, որն ունակ կլինի արժանիորեն ներկայացնել մեր ժողովրդին համաշխարհային հանրությանը, դառնալով քաղաքակրթությունների լավագույն ձեռքբերումների համադրման և երկխոսության վայր:

Համալսարանի դասախոսներն ու սաները միջնադարի հայ ուսուցչապետերի օրինակով կդառնան հայկական ազգային նոր դպրոցի հիմնադիրներ, որոնք անկախ պետականության պայմաններում կլուծեն գլոբալ ներազդեցություններով թելադրված նոր խնդիրներ և առաջադրանքներ:

ՀԻՄՆԱԴՐԱՄԻ ԳՈՐԾՈՒՆԵՌՈՒԹՅԱՆ ՈՒՈՐՏՆԵՐԸ

Հիմնադրամն իրականացնելու է հետևյալ հիմնական գործառույթները.

- գիտական մտքի համախմբում,
- գիտահետազոտական գործունեություն,

- ռազմավարական հետազոտությունների իրականացում,
- մասնագետների պատրաստում և վերապատրաստում, կրթամեթոդական նոր մեխանիզմների մշակում և տարածում, տեղեկատվական ցանցի ստեղծում:

ա) Գիտական մտքի համախմբումը ներառում է հետևյալ խնդիրները՝

- համապատասխան մթնոլորտի ձևավորում, հանրապետության և արտերկրի առաջատար մտավորականների համախմբում, գիտական նորագույն մշակումների փոխանակում,
- գիտական կոնֆերանսներ, խորհրդակցություններ, քննարկումներ,
- գիտա-քաղաքական հետազոտություններ:

բ) Գիտահետազոտական հայեցակարգային աշխատանքներ՝

- պետության նպատակների և իրական հնարավորությունների գնահատում, զարգացման մոդելների ձևավորում,
- գործադաշտերի և գործամիջոցների հստակեցում,
- հայ ժողովրդի մարդկային, նյութական և հոգևոր կարողության «գույքագրում» չորս միջոցներով՝ մարդկային, կազմակերպական, ֆինանսական և հոգևոր (մշակութային, քաղաքակրթական),
- հասարակության միասնության մոդելի կառուցում, որի հիմքում կընկնեն տարբեր գաղափարական, քաղաքական, սոցիալ-տնտեսական, կրոնական, մշակութային ուղղվածություն ունեցող միավորների գործունեության համակարգումը և հասարակական համաձայնության առկա հիմնախնդիրների հստակեցումը,
- հետազոտությունների արդյունքների կիրառման մեխանիզմների ճշտում,
- կոնկրետ արդյունքների գործադրման առաջարկությունների ներկայացում:

գ) Ռազմավարական հետազոտությունների իրականացում՝

- ռազմավարության և առաջնահերթությունների ճշտում,
- կոնկրետ նպատակներ հետապնդող ծրագրերի մշակում,
- տարբեր ոլորտներում գործող ծրագրերի և նրանց գործադրման ժամանակացույցերի համադրման մեխանիզմների ձևավորում,
- մարտավարական նշանակության խնդիրների առանձնացում և դա-

սակարգում,

- յուրաքանչյուր ծրագրի ենթատեքստում հնարավոր համախոհ և հակադիր ուժերի տեղաբաշխման քարտեզի կազմում և գործունեության մեխանիզմների ճշգրտում,
- պետական անվտանգության բոլոր չափումներից բխող հատուկ ծրագրերի մշակում, վերջինիս արդյունքում պետական պատվերի մշակում և իրականացման մեխանիզմների ճշգրտում,
- պետական կառավարման օպտիմալ համակարգերի մոդելավորում:

դ) Կրթամեթոդական աշխատանքներ և տեղեկատվական ցանցի ստեղծում՝

- հիմնադրամի իրականացրած հետազոտությունների հիման վրա մեթոդաբանական աշխատանքների իրականացում,
- դասախոսների և ուսանողների վարժանքի (training) ծրագրերի իրականացում,
- կրթական նոր մեխանիզմների մշակում և տարածում գիտակրթական հաստատություններում,
- տարբեր ոլորտների մասնագիտական կադրերի պատրաստում և վերապատրաստում,
- տեղեկատվական-քարոզչական ցանցի հայեցակարգի մշակում,
- քարոզչական համադրման մեխանիզմների ձևավորում,
- համալսարանի իրականացրած աշխատանքների մատուցում հանրությանը,
- հանրությանը մատչելի գրադարանի, համակարգչային ծրագրերի ստեղծում,
- գիտական նորագույն մշակումներին հանրության ծանոթացում:

ՀԻՄՆԱԴՐԱՄԻ ԱՌԱՋԻԿԱ

ԱՇԽԱՏԱՆՔՆԵՐԻ ՀԻՄՆԱԿԱՆ ՈՒՂՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

«Նորավանք» գիտակրթական հիմնադրամի գիտական ուսումնասիրությունների ոլորտը կարելի է բնութագրել որպես հայագիտություն, որի բովանդակությունն արդի փուլում էապես ընդլայնվել է, ներառելով մի շարք հասարակական գիտությունների (սոցիոլոգիա, քաղաքագիտու-

թյուն, պատմություն, փիլիսոփայություն, ազգագրություն, մշակութաբանություն, հոգեբանություն և այլն) հատույթում գտնվող հարցադրումներ և դրանց համապատասխան լուծումներ: Եթե անցյալում հայագիտության ուղղվածության վեկտորն ուղղված էր դեպի անցյալը, ապա ներկայումս սուր անհրաժեշտություն է զգացվում վեկտորի սլաքն ուղղել ապագային: Բացի այդ, առաջանում է հայագիտության բովանդակային նոր վեկտոր՝ միտված համակարգված մարտահրավերներին համարժեք պատասխաններ գտնելուն:

Անկախ պետականության պայմաններում հասարակության մեջ աստիճանաբար ձևավորվել է անհրաժեշտություն պարզաբանել, թե որո՞նք են մեր ազգային շահերը, նպատակները, առաջնահերթությունները 21-րդ դարում, ինչպիսի՞ ռազմավարություն և մարտավարություն է պահանջվում նրանց պաշտպանության համար երկրի ներսում և միջազգային ասպարեզում:

Այս իրողությամբ է պայմանավորված հիմնադրամի գիտական ուսումնասիրությունների թեմաների առաջնահերթությունը: Որպես հիմնական ընտրվեցին երկու փոխկապակցված հիմնախնդիրներ՝

ա. Հայկական գործոնի ձևավորումը 21-րդ դարում

բ. Ազգային և պետական անվտանգության համալիր հայեցակարգ

«Հայկական գործոնի ձևավորումը 21-րդ դարում» թեման ներառում է հետևյալ խնդիրների շրջանակը՝

• արդի գլոբալ գործընթացները և ազգային պետության գործառույթները,

• ազգային շահեր, նպատակներ, առաջնահերթություններ. էություն, բովանդակություն,

• հայկական շարունակականության հայեցակարգը,

• ազգային և պետական շահ ըմբռնումների փոխհարաբերակցությունը,

• ազգային պետությունը, քաղաքացիական հասարակությունը և ժողովրդավարությունը,

• ազգային համաձայնության և միասնականության գաղափարը որպես ազգային պետության ներքին կայունության և զարգացման գրավական, վերջինիս հասարակական, քաղաքական, տնտեսական, հոգևոր և

մշակութային ռեսուրսները,

• Հայոց Ցեղասպանության ճամաչումը և Պահանջատիրությունը որպես հայկական գործոնի կարևորագույն բաղադրամասեր,

• Հայրենիք-Սփյուռք առնչությունների մոդելավորման հիմնախնդիրները,

• Սփյուռքի ազգապահպանման գործոնները և հայոց անկախ պետականության գործառույթները,

• ՀՀ արտաքին քաղաքականության և ռազմական դոկտրինայի հիմնադրույթները,

• ազգային պետության կառուցման տնտեսական հիմնավորումները,

• գիտակրթական և մշակութային քաղաքականությունը որպես ազգային պետության ձևավորման կարևորագույն բաղադրամաս,

• անկախ պետականության զարգացման ուղիներն ու հեռանկարները 21-րդ դարում:

«Ազգային և պետական անվտանգության համալիր հայեցակարգ» թեման ներառում է խնդիրների հետևյալ շրջանակը.

• ազգային անվտանգության համալիր ծրագրի հիմնադրույթները,

• հազար-բարոյական անվտանգության հիմնադրույթներ,

• մշակութային անվտանգության հիմնադրույթներ,

• կրթական-դաստիարակչական անվտանգության հիմնադրույթներ,

• գիտատեխնիկական անվտանգության հիմնադրույթներ,

• տնտեսական (ֆինանսական) անվտանգության հիմնադրույթներ,

• կոմունիկացիոն անվտանգության հիմնադրույթներ,

• տեղեկատվական անվտանգության հիմնադրույթներ,

• բնապահպանական անվտանգության հիմնադրույթներ,

• ժողովրդագրական անվտանգության հիմնադրույթներ,

• առողջապահական անվտանգության հիմնադրույթներ,

• սահմանամերձ շրջանների անվտանգության հիմնադրույթներ:

«Նորավանք» գիտակրթական հիմնադրամի հոգաբարձուների խորհուրդ՝

Անդրանիկ Սարգսյան - ՀՀ Վարչապետ

Մանուկ Թովուզյան - ՀՀ կառավարության աշխատակազմի
ղեկավար-նախարար

Կարինե Կիրակոսյան - ՀՀ կառավարության աշխատակազմի
ղեկավար-նախարարի տեղակալ

Լևոն Մկրտչյան - ՀՀ Կրթության և գիտության նախարար

Տիգրան Սարգսյան – ՀՀ Կենտրոնական բանկի նախագահ

Արա Ավետիսյան – ՀՀ Կրթության և գիտության նախարարի տեղակալ

Իրավաբանական հասցե՝

Երևան-10, Կառավարական տուն, 1

Գրասենյակի հասցե՝

Երևան, Գարեգին Նժդեհի, 23

Հեռ. 44-04-72, 44-04-73

Ֆաքս (374 1) 44-04-73

E-mail: noravank@arminco.com